

Koostajad: Aet Annist, Mari Jüssi, Ruuben Post, Ahto Oja

Keeletoimetaja: Helju Jüssi
Küljendus: Katrin Leismann
Sarjakujundus: Irina Tammis

See väljaanne on osa ÜRO Arenguprogrammi, Keskkonnaministeeriumi ja SEI-Tallinna koostööprojektist "Eesti 21 – võimaluste loomine 21. sajandi tegevuskava (Agenda 21) elluviimiseks Eestis".

Käesoleva väljaande tekst ei ole autorikaitse objekt ning seda võib kas osaliselt või tervikuna levitada ilma väljaandja eelneva loata. Kasutamise puhul tuleks käesolevale sõnastikule kui allikale aga viidata.

ISBN 9985-9282-1-0
ISSN 1406-6637

Trükk: OÜ Greif

SAATEKS

Käesolev sõnastik on mõeldud kõigile neile, kes oma töös, õpingutes või ühiskondlikus tegevuses puutuvad kokku säästva arengu alaste tekstidega, olgu siis planeerimise, juhtimise või keskkonnaga seoses. Sõnastikku on kogutud selles ainevallas peamiselt viimase aastakümne jooksul kasutusse tulnud mõisted nii majanduse, keskkonna kui ka inimarengu valdkonnast. Taotluseks ei ole uute definitsioonide esitamine, vaid säästva arenguga seotud tekstides leiduvate mõistete üldise tähenduse ja kasutamise selgitamine.

Märksõnade valiku on teinud ja sõnaseletused kirjutanud Aet Annist (inimareng), Mari Jüssi (keskkonnapoliitika ja üldmõisted), Tiit Kallaste (energeetika, kliima), Harri Moora ja Toomas Pallo (keskkonnajuhtimine), Ruuben Post (planeerimine, keskkonnapoliitika), Ahto Oja (üldmõisted, metsandus), Tiina Peil (maastik), Helen Poltimäe (majandus, keskkonnaökonomika), Marek Strandberg (üldmõisted, ökoloogilised tehnoloogiad), Georg Tamm (keskkonnaeetika). Võõrkeelsed vasted on tõlkinud ja toimetanud Jana Kopa ning Enel Ormus.

Sõnastiku koostamisel on osaliselt kasutatud 1999. a kevadel valminud "Säästva arengu pisientsüklopeedia" käsikirja, mis koostati SEI tellimusel Eesti Rohelise Risti tööna. Suur tänu selle autoritele Heino Luigele ja Lembit Valdile ning käsikirja koostamisel kaastööd teinud Ljuba Gornajale, Mari Kergele ja Maris Puurmannile.

Täname kõiki, kes on oma kommentaaride ja ettepanekutega aidanud kaasa sõnaraamatu valmimisele: Raul Eametsa, Jaanus Harrot, Külli Kalameest, Heli Kaske, Aija Koske, Andres Kratovitsi, Lauri Leppikut, Aleksander Maastikku, Hannes Palangut, Ain Sarve ja Tiina Tammanit.

Loodame, et käesolev materjal ei jää lihtsalt katsetuseks selle kiirelt areneva valdkonna mõistete eestindamisel ja seletamisel, vaid areneb edasi, näiteks virtuaalse sõnastikuna, mida on võimalik jooksvalt parandada ja täiendada. Säästva Eesti Instituut on tänulik märkuste ja ettepanekute eest, ootame neid aadressil agenda21@seit.ee või SEI, pk 160, 10502, Tallinn.

SISUKORD

Sõnaseletusi	5
Kasutatud kirjandus	72
Ingliskeelsete märksõnade register	73
Venekeelsete märksõnade register	80
Saksakeelsete märksõnade register	88

A

abi, *aid, помощь, Hilfe (f)* – piiratud, tingimuslik ja sageli kitsa eesmärgiga ressursivool, eeldatavalt majandusliku arengu julgustamiseks või lühiajalisemate kriiside leevendamiseks. Ametlikku majandusabi finantseeritakse annetustega andjariikidelt. A. toimib sageli doonorriigi globaalse majandusliku ja strateegilise võimu suurendajana ning abistajale sobiva poliitilise režiimi või majanduspoliitika edendamise vahendina. A. suurendab tihti saajariigi majanduslikku sõltuvust, sest praktikas võib ressursivoo olla kahesuunaline (nt kui arengumaad maksavad laenuintressid tagasi). A. kujundab sageli kohalikku eliiti andjariigile sobivas suunas, viib rööpast välja kohalikud hinnad ja varustamissüsteemid. A. on teatud *arenguideoloogiate levitamise ja alalhoidmise võimas vahend. Vt ka Kolmas maailm, neokolonialism, alaareng, vähimarenenud maad.

Agenda 21, *Agenda 21, Агенда 21, Agenda 21 (f)* – *ÜRO keskkonna- ja arengukonverentsil 1992. a vastu võetud valitsuste, rahvusvaheliste arendusinstituutide, ÜRO ja sõltumatute gruppide tegevuskava keskkonna degradeerumise vältimiseks. A. peamiseks sisuks on keskkonna- ja arenguküsimuste sidus käsitlemine ning vastavate strateegiade sõnastamine *säätva arengu saavutamiseks maailmas. A. 21 koostamise initsieeris *Brundtlandi aruanne.

aineringe, *circulation of matter, круговорот веществ, Stoffkreislauf (m)* – aine ringkäik Maa erinevates piirkondades (sfäärides) ning nende vahel. Sisaldab nii elusa kui eluta aine ringkäiku. A. käivitajaks on Maale jõudev ja siin teisenev päikeseenergia, raskusjõueenergia (nii Maa kui ka Kuu raskusjõu energia) ning Maa siseenergia. A-s kombineeruvad geoloogilised

(näiteks vulkaanilised) ja bioloogilised protsessid. *Ökosüsteemis toimub a. autotroofsete organismide poolt loodud orgaanilist ainet kasutavate organismide (heterotroofsete organismide) kaasabil. Orgaanilise aine uuenemise lõppedes muundub see lagundavate organismide koosmõjul taas mineraalseks aineks. Bioloogilise a. olulis- teks protsessideks on süsiniku-, lämmastiku-, fosfori- ja väävliringe.

alaareng, *underdevelopment, отсталость, Unterentwicklung (f)* – 1) ühiskonna majanduslik ja sotsiaalne seisund, mis tuleneb industrialiseerimise ja/või moderniseerimise ebapiisavast tasemest; 2) 1949. a USA presidendi H. Trumani kasutusele võetud kontseptsioon *arengumaade probleemide kohta, rõhuasetusega *arenenud maade kohustustele neid tehnoloogiliselt ja muul viisil aidata. Marksistliku taustaga nn sõltuvusteoreetikud kritiseerisid 1960. aastatel a-u ideed kui protsessi, mille käigus teatud ühiskond (eriti selle majandus) muutub teise, domineeriva ühiskonna mõjul. Domineeriv riik viib majandusliku kasumi alaarenenud riigist välja, muutes selle riigi majandusliku arengu võimatuks. Vt ka abi, kolonialism, neokolonialism, Põhi- Lõuna.

alternatiivne energia, *alternative energy, альтернативная энергия, Alternativenergie (f)* – ka alternatiivenergia; elektri-, soojus- või muu energia, mis on toodetud *fossiilkütustest erinevate energiakandjate baasil (päike, tuul, biomass, hüdro- ja geotermaalenergia jt). A. e. kasutamine ei häiri *ökoloogilist tasakaalu, fossiilsete kütuste kasutamine on aga seevastu tõenäoliselt üks olulisemaid *ökoloogilise tasakaalu rikkujaid. Vaidlusi on tekitanud tuumalagunemisel põhineva energetika alternatiivsus, kuna selle tehnoloogia on seotud radioaktiivse aine võimaliku väljapaiskumisega, millele lisanduvad

radioaktiivsete jäätmete ladestamisega kaasnev *keskkonnarisk. Vt ka taastuvad energiaallikad, taastumatud energiaallikad.

antropogeenne, *anthropogenic*, *антропогенный*, *anthropogen* – inimtekkeline, inimtegevusega loodud või oluliselt muudetud keskkond, maastik, ökosüsteem jne.

arenenud maad, *developed countries*, *развитые страны*, *entwickelte Länder (pl)* – arenenud turumajandusega rikkad, kõrgelt industrialiseeritud riigid, mis tegutsevad majandussüsteemis, kus mängib olulist rolli erasektor. Enamasti arvatakse nende hulka Põhja-Ameerika ja Lääne-Euroopa riigid, Austraalia, Uus-Meremaa ja Jaapan. Vt ka Esimene maailm.

areng, *development*, *развитие*, *Entwicklung (f)* – majanduslike ja sotsiaalsete muutuste protsess, millel senimaani puudub ühene ja lihtne määratlus. Traditsiooniliselt nähakse arengut kui riigi majanduslikku kasvu. *Säästev arendamine määratleb arengut kvalitatiivselt, tuues majandusliku kasvu kõrval vaatluse alla sellega kaasneva sotsiaalsete, kultuuriliste ja ökoloogiliste (keskkonna) muutuste kompleksi. *Arenguideoogia kriitikute arvates on arengu selline käsitlus *kolonialismi erinevate vormide jätkumise ja Lääne ratsionaalsuseidee levimise aluseks ning on kaasa toonud ressurside üleekspluaateerimise. Vt ka alaareng, majanduskasv, arenguplaneerimine.

arenguideoogia, *ideology of development*, *идеология развития*, *Entwicklungsideologie (f)* – *arenguga seostub rida tunnuseid, mille abil defineeritakse arenguideooiaid ja viisid nendeni jõudmiseks ning õigustatakse nende rakendamist. Need ei ole aga kujunenud vastastikusel koostöös ühiskondade vahel, vaid pärinevad Lääne tööstusriikidest. Nii nt on *arenenud maa ja *arengumaa kontseptsioonid a. püsimiseks vajalikud vahendid.

Sotsiaalsete üksuste kohta rakendatuna omandavad need kontseptsioonid aga lisatähendusi ning võivad viia mittesoovitud tagajärgedeni. Vt ka alaareng, abi, arenguplaneerimine.

arengukoridor, *development corridor*, *коридор развития*, *Entwicklungskorridor (m)* – piirkond kahe tõmbekeskuse vahel, mille üheaegne ja terviklik arendamine koos tõmbekeskustega võimaldab kasutada tõhusamalt ressursse, hajutada *keskkonnariske ning lähtuda otsuste tegemisel üldisematest ja jõulisematest säästvuse kriteeriumidest.

arengumaa, *developing country*, *развивающаяся страна*, *Entwicklungsland (n)* – riik, milles suur osa majandusest ei ole hõivatud turumajandusega ja enamik elanikkonnast on väga vaene. Majandus on sageli rajatud toormaterjalide ekspordile. Peaaegu 2/3 nüüdismaailma riikidest on a-d, neis elab üle poole inimeste üldarvust Maal. Umbes miljard inimest kannatab kroonilise alatoitluse, 0,5 miljardit nälja käes, neist rõhuv enamus elab a-des. A-de tööstustoodang on umbes 10% maailma üldtoodangust, rahvatulu ühe elaniku kohta on 10–50 korda väiksem *arenenud maa-de omast. Paljud a-d sõltuvad teiste riikide *abist ja laenudest. A-de praeguse olukorra põhjuseks on paljud ühiskonnakriitikud pidanud *kolonialismi, *neokolonialismi ning *globaliseerumist. Vt ka Põhi-Lõuna, Kolmas maailm.

arenguplaneerimine, *development planning*, *планирование развития*, *Entwicklungsplanung (f)* – rahvusliku majandusarengu organiseeritud strateegia, mis sisaldab rahvusvahelisi leppeid ja *abi. A-se eesmärgid ja vahendid on läbi aegade muutunud. 1980. aastate algul keskenduti riigiinstitutsioonidele ning sotsiaalanalüüs oli vaid lisadimensiooniks. Alates 90-ndate algusest olid olulisemal positsioonil valitsusvälised organisat-

sioonid ning nende võrgustik ja suhted. Sotsiaalsete ja keskkonnaaspektide ignoreerimine on aga sageli olnud arenguprojektide läbikukkumise peamiseks põhjuseks. Vt ka kogukonnaarengu projektid, osalusareng, majanduskasv.

Århusi konventsioon, *Aarhus convention*, *Орхусская конвенция*, *Arhus-Konvention (f)* – 1998. a juunis Århusis (Taanis) ÜRO Euroopa Majanduskomisjoni liikmesriikide poolt alla kirjutatud rahvusvaheline konventsioon, mille eesmärgiks on kaitsta kodanike õigust elada keskkonnas, mis vastab tervise ja heaolu nõuetele. Konventsioon sätestab kolm põhiõigust, mida iga sellega ühinenud riik või regionaalse majandusliku integratsiooni organisatsioon peab tagama: juurdepääs *keskkonnainformatsioonile, juurdepääs otsusetegemisele ning juurdepääs õigusemõistmisele keskkonna alal. Konventsiooni põhinõue on, et riigid rakendaksid meetmeid, mis tagavad võimude tegevuse avalikustamise ja aruandekohustuse. Århusi konventsiooniga algatati uus etapp *keskkonnapoliitika ja -õiguse arengus, mis nüüd ei piirdu üksnes keskkonnakaitsete eesmärkidega, vaid aitab kaasa avatud ühiskonna põhimõtete elluviimisele. Eesti ühines konventsiooniga 25. juunil 1998, kuid see ei ole 2001. aasta alguseks veel ratifitseeritud.

asjaline, *stakeholder*, *заинтересованная сторона*, *interessierte Parteien (pl)* – isik, grupp või institutsioon, kes on esindusõiguse, geograafilise läheduse, kultuuri- või ärihuvi, ajaloolise tausta jms kaudu seotud planeerimise, otsuse tegemise või konflikti lahendamise protsessiga. Asjaliste hulka arvatakse nii need, kelle seotus on aktuaalne, kui ka need, keda otsus või selle kaudsed tagajärjed puudutavad (võivad puudutada) tulevikus.

avalikkus, *public*, *общественность*, *Öffentlichkeit (f)* – kogukond, laiem üldsus.

Füüsiliste ja/või juriidiliste isikute ühendused ning neid siduvad organisatsioonid.

avalikkuse huvi, *public interest*, *общественный интерес*, *öffentliches Interesse (n)* – üksikisiku või mõne grupi huvidest laiem taotlus, mis töötab kasu ja hüvesid suuremale tervikule. A. h. võib *erahuvidega kattuda, aga ka vastanduda ja konflikte tekitada.

avalikkuse osalemine, *public participation*, *общественное участие*, *Öffentlichkeitsbeteiligung (f)* – kodanike osalemine iseenda või grupi nimel avalike asjade otsustamise protsessis. A. o-se vormiks võib olla liitumine poliitiliste parteide, survegruppide, kodanikualgatuslike organisatsioonide, nõukodade ja foorumitega. Avalikkuse aktiivne osalemine keskkonna ja arenguga seotud tegevusplaanide koostamisel ja rakendamisel kohalikul, riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil on *säästva arendamise peamisi taotlusi. Vt ka Århusi konventsioon, läbiipaistus, *bottom-up*.

B

bioakumulatsioon, *bioaccumulation/biomagnification*, *биоаккумуляция*, *Bioakkumulation (f)* – organismide ainevahetusprotsesside ning keskkonnas olevate ainete koostõju tulemusena jälgitav nähtus, mille korral raskelt lagunevad või keemiliselt organismi kudede seonduvad ained kogunevad teatud organismidesse või nende osadesse. B. võib ilmne da ka pideva reostusallika olemasolul ainete puhul, mille püsiva seondumise võime organismi kudede on väike. Nt võivad bensiinitankla lekkivad mahutid põhjustada põhjavee kaudu nii joogivees, toidus kui ka selles piirkonnas elavate inimeste organismides püsiva MTBE (bensiinilisandina kasutatava antidetonaatori)

sisalduse ning tekitada mitmesuguseid ainevahetuse ning närvisüsteemi talitluse häireid.

biodiisiel – vt **biokütus**.

biodiversiteet – vt **looduse mitmekesisus**.

biofilter, *biological filter*, *биофилтър*, *Biofilter (m/n)* – reoveepuhastussüsteem, kus saasteained lagundatakse tehiskult loodud struktuurides (betoon või teras-mahutid, erinevad täidisained) mikroorganismide abil, mis moodustavad tehiskul alusel limaja elukeskkonna – biokile. B-id toimivad iseenesliku õhutuse või intensiivse puhastusprotsessi korral pumpade või muude seadmetega tagatud sundõhutusega. Biofiltratsioonimehhanism toimib ka ökosüsteemses *märgalapuhastis.

biogaas, *biological gas*, *биогаз*, *Biogas (n)* – suure metaanisialdusega gaas, mis tekib taimse ja loomse päritoluga heitmete anaeroobsel lagunemisel prügilates, b-i generaatorites ja veepuhastusseadmetes. B-i põhiline energiakandja on metaan (CH₄). B-i kütteväärtus on võrreldav maa-gaasi kütteväärtusega. Nt prügila b-is võib metaanisialdus tõusta 60%-ni. Pääsküla prügila b-i baasil toodetakse soojust, kavas on soojuse ja elektri *koostootmine. Loomakasvatases saab veise päevasest väljaheitest toota kuni 1,7 m³ b-i. B-i globaalse soojendamise efekt on 21 korda suurem kui süsihappegaasil, mistõttu on b-i utiliseerimine oluline *kasvuhoonegaaside heidete vähendamisel.

bioindikaator, *bioindicator*, *биоиндикатор*, *Bioindikator (m)* – organism või kooslus, mille tunnuste põhjal saab otsustada keskkonna seisundi (näiteks õhu või vee kvaliteedi) ja selle muutuste (eriti antropogeensete muutuste) üle; mõned b-id märgitsevad maardlate asukohti. Vt ka keskkonnaindikaator.

biokütus, *biofuel*, *биологическое топливо*, *Biokraftstoff (m)* – gaasiline, vedel või tahkekütus, mille energiakandjaks on elusorganismide poolt toodetud orgaaniline aine. B. on nt puit, puusüsi, teatava tinglikkusega ka turvas, diiselmootorites kasutatav rapsiõli, etüülalkohol, mis asendab bensiini, bioloogiliste jäätmete anaeroobsel lagunemisel tekkinud *biogaas jt. B-t nähakse perspektiivis *taastumatute energiaallikate asendajana, viimastega võrreldes saastab b. märksa vähem keskkonda. B-e põletamisel vabanevat CO₂ kliimamuutuste põhjustajana ei arvestata, sest fotosüntees seob selle uuesti.

biomassi energia, *biomass energy*, *энергия биомассы*, *Energie (f) aus Biomasse* – biomassi kui ühe võimaliku *taastuva energiaallika, nt puidu, puidutöötlemise jäätmete, põllumajandussaaduste tootmise jäätmete vms põletamisel vabanev energiakandja. Biomassi baasil toodetav energia on perspektiivseks alternatiiviks *fossiilsete kütuste baasil toodetavale energiale. Põletamisel eraldunud CO₂ ei arvestata kliimamuutuste põhjustajana, sest ta seotakse uuesti fotosünteesil. Vt ka energiamets.

biopiraatlus, *biopiracy*, *биоупамство*, *Biopiraterie (f)* – Vandana Shiva (1998) termin *loodusvarade ja teadmiste varastamise kohta Lääne suurkorporatsioonide poolt. Tänapäeval kasutatakse *Kolmanda maailma koloniseerimise jätkamiseks selliseid mehhanisme nagu patenteerimine ja geneetiline modifitseerimine. Põlvkondadepikkuse minevikuga kohalike teadmiste väärtuste eitamine on osa Lääne katset koloniseerida elu en-nast. Shiva arvates saab selle vastu võidelda loodusliku ja kultuurilise mitmekesisuse kaitsmisega iseorganiseerunud kohalike kogukondade, ressursside demokraatliku kontrolli, sotsiaalse õigluse ja rahu arendamise ning toetamise abil. Vt

ka kaubandusala intellektuaalse omandi õiguste leping.

bioregionalism, *bioregionalism*, *биорегионализм*, *Bioregionalismus* (m) – alates 1980. aastate lõpust ja 1990-ndate algusest praktiseeritav ning arenev multidistsiplinaarne käsitlus sidusa lokaalse või regionaalse keskkonnapoliitika väljatöötamiseks ja rakendamiseks. Vastandina formaalselt määratud administratiivsetele piiridele on antud juhul kompleksse käsitluse alaks bioregioon, mille puhul on arvestatud maapinna vorme, jõgede ja järvede *valgalasid, kliimat, taimede ja loomade levikut ning kohalike elanike kogukondlikku ja kultuurilist tausta.

biosfäär, *biosphere*, *биосфера*, *Biosphäre* (f) – elusainega seotud protsesside paiknemisala Maal ja selle ümber. Jagatakse hüdrofääriks (vee paiknemisala), edosfääriks (mulla paiknemisala ja litosfääri (kivimite paiknemisala) pindmiseks ning atmosfääri (õhu paiknemisala) alumiseks kihiks.

biosfäärikaitseala, *biosphere reserve*, *биосферный заказник*, *Biosphärenreservat* (n) – UNESCO poolt tunnustatud rahvusvahelise tähtsusega, looduslike protsesside säilitamiseks kaitstav ala, millel on üks või mitu tuumala, neid ümbritsev puhvertsoon ning majandatav ala. B-d arendavad ning levitavad tasakaalustatud looduskaitse ja -kasutuse meetodeid ja võtteid. Moodustavad UNESCO programmi *"Inimene ja biosfäär" b-de maailmavõrgu ja juhitud oma tegevuses Sevilla strateegia (1995) nime all tuntud juhistest, mis käsitlevad b-sid *säästva arendamise mudelaladena. 2000. a-l oli maailmas 357 biosfäärikaitseala 91 riigis. Eestis on loodud Lääne-Eesti saarestiku biosfäärikaitseala, sellesse kuuluvad Saare maakond, Hiiumaa maakond ning Vormsi vald koos ümbritseva merega.

biotehnoloogia, *biotechnology*, *биотехнология*, *Biotechnologie* (f) – ühel või mitmel elusorganismil põhineva tehnoloogia kasutamine inimesele huvipakkuval moel (näiteks toidu ja jookide valmistamine kääritusprotsesside abil, ravimite tootmine jne). Oluliseks komponendiks biotehnoloogias on organismide muutmine ja/või selekteerimine. Biotehnoloogia rakendamisega kaasneb reeglina kõrgeandunud vajadus tähelepanu ning lisaenergia ning mitmesuguste tugistruktuuride järele. Kaasaegse biotehnoloogia oluline osa on geenitehnoloogia, mille eesmärgiks on tõhustada organismides toimuvaid valgusünteesiprotsesse või neid sihhipäraselt muuta. Vt ka geneetiliselt muudetud organism.

bottom-up – ingliskeelne idioom, mille sisuks on *säästva arendamise taotlus lahendada probleeme demokraatlikel alustel, kodanikualgatuse korras ja *avalikkuse osalemisel, nn rohujuuretasandist alustades või seda vähemalt kaasates. Vastandub käskorrale. Vt ka *top-down*.

Brundtlandi aruanne, *Brundtland Report*, *Отчет Брундтланда*, *Brundtland-Bericht* (m) – 1984. aastal ÜRO Peaasamblee eestvõttel asutatud ja Norra peaministri Gro Harlem Brundtlandi poolt juhitud Keskkonna- ja Arengukomisjoni 1987. aastal ilmunud aruande "Meie ühine tulevik" (*Our Common Future*) mitteametlik nimetus. B. a-s sõnastati esmakordselt kontseptsioon *säästvast arengust, mis peaks tagama tänase põlvkonna vajaduste rahuldamise, ilma et kahjustataks tulevaste põlvete võimalusi rahuldada oma vajadusi. Aruandes populariseeriti säästvat arendamist globaalse koostöö kaudu.

Brundtlandi komisjon, *Brundtland Commission*, *Комиссия Брундтланда*, *Brundtland-Kommission* (f) Vt Brundtlandi aruanne.

D

DDT, *DDT*, *ДДТ*, *DDT (n)* – dikloordi-fenüültri-klooraani lühendnimetus. On tõhus insektitsiid; DDT ohtlikkus hakkas ilmnele selle hulgikasutamisel; see on tugev mutageen, mis laguneb aeglaselt ja mille kontsentratsioon kasvab toiduahelas *bioakumulatsiooni teel. DDT sisaldumine rinnapiimas ületab tihtilugu lapsetoidule lubatava ülempiiri. DDT tootmist ja tarbimist hakati keelustama 1970. a-tel, ent veel 1980. a-l kasutati seda *arengumaades 100 000 tonni aastas. Praegu on seda pinnases 0,5 mln tonni, DDT kontsentratsioon kalades kasvab veel vähemalt a-ni 2005. DDT kasutamise tulemusena on tekkinud rohkesti putukate DDT-resistentseid populatsioone. Praegu hävitatakse DDT jääkvarusid (see on DDT tootmisest palju kallim).

dematerialiseerimine, *dematerialization*, *дематериализация*, *снижение материальных затрат*, *Dematerialisierung (f)* – teatud majanduspiirkonnas materjalikulu ja -voogude vähenemine ühe inimese kohta teatud aja jooksul. D. tähendab inimeste sõltuvuse vähendamist materiaalse toodete tarbimisest, toodete asendamist teenustega või teatud kauba tootmiseks kuluva materjali olulist vähendamist. Vt ka ökoefektiivsus, faktor 4.

diskonteerimine, *discounting*, *дисконтирование*, *Diskontierung (f)* – tulevikus tekkivate rahaliste tulude ja kulude nüüdisväärtuse hindamine. Kasutatakse projektide *tasuvusanalüüsi tegemisel. Keskonnaga seotud tulevikukulude ja -tulude hindamisel on oluline diskontomäärade väärtus, sest *keskkonna väärtustamine võib tulevikus muutuda.

dumping, *sotsiaalne ja ökoloogiline*, *dumping*, *social and ecological*, *демпинг*, *социальный и экологический*, *Dumping*

(*n*), *sozial und ökologisch* – mittesäästliku ja vananenud tehnoloogia ning tootmisliinide eksport nõrgema keskkonnaalase seadusandlusega maadesse, enamasti *arengumaadesse.

E

eeslinnastumine, *urban sprawl*, *расширение городов за счет непланируемо расширяющихся пригородов*, *Zersiedlung (f) der Städte* – linna laienemine hõreda asustustihedusega struktuurina, mis hõivab ümbritsevaid põllumajandusmaid ja loodusmaastikke. Nähtus eelneb linna kontrollitavale kasvule, on põhjustatud turutingimustest, ei ole planeeringutega juhitud. Areng on juhuslik ja ebaühtlane. E. võib viia väga ebaökoonoomse ja energiakuluka asustusstruktuurini ja kasvatada liiklusvooge ning elanike sõltuvust auto kasutamisest. Vt ka säästev linnaplaneerimine.

Eesti 21, *Estonia 21*, *Эстония 21*, *Estland 21 (n)* – *ÜRO Arenguprogrammi (UNDP), Eesti Keskkonnaministeeriumi ja *Säästva Eesti Instituudi koostööprojekt “Võimaluste loomine 21. sajandi tegevuskava (Agenda 21) elluviimiseks Eestis”. Töö käigus avaldati juhendmaterjal *kohalike Agenda 21 koostamiseks, valmistati ette lähteülesanne strateegia *“Säästev Eesti 21” koostamiseks ja taustuurinud, organiseeriti Eestile prioriteetsetes valdkondades konverentse ja seminare ajakirjanikele, poliitikutele, valitsusvälistele organisatsioonidele jne. Koguti mahukas andmebaas kirjandusest, sündmustest, kogemustest, analüüsist, projektidest ja internetiallikatest, mis seonduvad *säästva arenguga Eestis ja mujal maailmas. Andmebaas on internetis aadressil www.agenda21.ee.

Eesti Agenda 21 – vt **Säästev Eesti 21**.

Eestimaa Looduse Fond (ELF), *Estonian Fund for Nature, Фонд природы Эстонии, Estnischer Naturfonds (m)* – ELF on olnud oma loomisest alates (1991) valitsusväline keskkonnaorganisatsioon, tehes seejuures tihedat koostööd nii Eesti riigiasutuste kui ka Maaailma Looduse Fondi harukontoritega Skandinaavias. Esimesteks ELF-i projektideks olid Läänemere hüljeste, lendorava ja juttself-kärnkonna uurimine nende kaitse eesmärgil. Alustati uute kaitsealade rajamist. ELF valmistas ette 1993. a-l Karulas ja Soomaal loodud rahvusparkide ning Eesti ühe puutumatumal looduskaitseala – Alam-Pedja – rajamise. Aastate jooksul on ELF teinud tööd kümnete väiksemate kaitsealade moodustamiseks kõikjal Eestis. Alates 1998. a-st on ELF pööranud oma töös enam tähelepanu loodusharidusprojektidele ja avalikkuse teadlikkuse kasvatamisele. ELF-i logol on kujutatud Eesti vanade metsade sümbolit, lendoravat. Alates 1999. a jaanuarist on ELF sihtasutus.

Eesti Roheline Liikumine (ERL), *Estonian Green Movement, Эстонское зеленое движение, Estnische Grüne Bewegung (f)* – on 1988. a-l asutatud keskkonnakaitsega tegelev mittetulunduslik valitsusväline organisatsioon. ERL-i asutamise tingis vajadus paremini koordineerida keskkonnakaitsete pingutusi nn fosforiidisõja võitmiseks; ühtlasi sai liikumisest esimene formaalne poliitiline alternatiiv kommunistlikule parteile Eestis. 1991. aastal eraldus ERL-ist poliitiline tiib (hilisem erakond Eesti Rohelised; nüüd tegevuse lõpetanud). Praegu tegeleb ERL ainult keskkonnaprojektidega (peamiselt metsakaitse, EL keskkonnapoliitika analüüsi, transpordi ja keskkonnahariduse alal). ERL on ühtlasi rahvusvaheliste organisatsioonide Maa Sõbrad, Puhta Läänemere Ühendus ning Euroopa Transpordi- ja Keskkonnaföderatsiooni liige.

Eesti säästva arengu kava – vt Säästev Eesti 21.

eetiline investering, *ethical investment, этичная инвестиция, ethisches Investment (n)* – investering, mis ei ole vastuolus keskkonda või inimarengut riivavate eetiliste põhimõtetega. Näiteks ei saa lugeda eetilisteks alkoholi, tubaka, sõjatööstuse ja diktatuuriga seotud investeeringuid. Eetiline on investeerimine firmadesse, kes vähendavad oma lagundavat keskkonnamõju ega riku inimõigusi (lastetõõjõu ja töökaitsega seotud küsimused).

elatusmajandus, *subsistence economy, прожиточное хозяйство, Subsistenzwirtschaft (f)* – majanduslik süsteem, mis põhineb suhteliselt lihtsatel tehnoloogiatel, kusjuures inimesed toodavad suurema osa vajalikest toodetest ja teenustest ise. Perekondade või suurperede vahel praktiliselt toodete vahetamist ei toimu, mistõttu pered on nii tootjad kui ka tarbijad. Enamasti tugineb selline majandussüsteem põllundusele. Suurem osa maailma vaestest elatub sellisest majandamisviisist.

elukvaliteet, *quality of life, качество жизни, Lebensqualität (f)* – inimese ainealiste, vaimsete ja sotsiaalsete vajaduste rahuldamine; elulaadi kvalitatiivne külg vastandatuna materiaalsete väärtuste tarbimisele. Seda mõistet kasutas esimesena USA president L. Johnson 1964. a-l, muutus üldtarvitatavaks *globaalprobleemidega seotud negatiivsete ilmingute analüüsimisvajaduse tõttu. Põhirõhk mitmesuguste avalike teenuste kättesaadavusel ja kvaliteedil (haridus, tervisekaitse, ühiskondlik transpord, turvalisus ja õiguskaitse, kaitse keskkonnareostuse eest, juurdepääs loodus- ja kultuuriväärtustele, nende seisukord ja kaitse). E-i hindamine koondnäitajate (töö, perekonnaelu, tervis, korteritingimused jne) järgi on tõendanud,

et e. oleneb objektiivsete elutingimuste kõrval indiviidi isiklikest omadustest ja taotlustest, st on individualiseeritud. Vt ka heaolu, inimarengu indeks.

elustandard, *living standard, жизненный уровень, Lebensstandard (m)* – riigi või kogukonna arengutaseme üldistatud mõõde, mis arvestab osistena isiklike sissetulekuid, haridustaset, toiduainete tarbimist, tervisekaitset, toimetulekut ja väljavaateid ootuste täitumiseks, samuti juurdepääsu moodsale tehnoloogiale ja loodusressursside kasutamisele. Vt ka elukvaliteet.

elutsükli analüüs, *life cycle assessment (LCA), анализ жизненного цикла продукции, Lebenszyklusanalyse (f)* – läheneemisviis, mille puhul hinnatakse toote täielikku keskkonnamõju. Selleks summeeritakse ressursi- ja energiakulu ning mõju keskkonnale alates toote valmistamiseks vajalike toorainete hankimisest kuni toote hülgamiseni kasutamise järel (ehk tekitavate jäätmete käitlemiseni). Sealjuures võetakse arvesse ka kogu tsüklis toimuva transpordi mõju keskkonnale. Vt ka “hällist hauani”.

eluviis, *life-style, образ жизни, Lebensweise (f)* – igapäevase elu korraldamise viis (riietumine, elukoht, tarbimisharjumused) ja valikud, mis on tihti omased kindlale sotsiaalsele rühmale, vanusele või isikutüübile. Oluline *tarbimisharjumuste muutmise arvestamisel.

energeetika, *energetics, энергетика, Energetik (f)* – tehnika- ja majandusharu, mis hõlmab energia tootmist, edastamist ja jaotamist. Kõrvuti tavaenergeetikaga, mis kasutab *fossiilseid kütuseid, areneb *taastuvatel energiaallikatel põhinev *alternatiivenergia tootmine ja kasutamine. *Säästva arengu seisukohast on energeetika arendamine alternatiivenergeetika osatähtsuse suurendamise suunas vältimatu.

energia, *energy, энергия, Energie (f)* – süsteemi (objekti) liikumise üldine mõõt; objekti võime teha tööd. Igasugune materiaalne muutus on ühtaegu energia muundumine ühest vormist teise selliselt, et energia üldhulk jääb muutumatuks, nn energia jäävuse seadus. Energia muundumisel toimub energia kvaliteedi summaarne halvenemine, energia degradeerumine (*entroopia), tema edasise muundumisevõime kaotsimine. Näiteks elektriradiaator muundab kõrgekvaliteedilise elektrienergia peaaegu täielikult soojuseks, vastassuunaline muundus saab aga olla ainult väga väikese kasuteguriga. Vt ka energeetika, taastuvad energiaallikad, taastumatud energiaallikad, koostootmine.

energiakriis, *energy crisis, энергетический кризис, Energiekrise (f)* – energiatootmise ja -kasutamise ulatuse ja viisi mittevastavus energiavarude suurusle (vt ka taastuvad energiaallikad, alternatiivne energia) ja keskkonna elukõlblikkuse säilimisele. Tekkinud või prognoositav e. tingib vajaduse *energia säästlikumaks kasutamiseks ja *taastuvate energiaallikate osatähtsuse suurendamiseks. E. võib olla tingitud poliitilistest pingetest, majanduslikust blokaadist, energiaallika ammendumisest või tootjatepoolse kütuse hinna tahtlikust tõstmisest.

energiamahukus, *energy intensity, энергоёмкость, Energiebedarf (m)* – mis tahes tegevuse või objekti loomiseks ja toimimiseks vajalik energiahulk. Energiamahukuse pöördväärtust nimetatakse ka energeetiliseks efektiivsuseks, mida loetakse oluliseks *säästva arengu indikaatoriks. E. hindamisel on oluline teada, millist päritolu või millise entroopiasaldusega energia on vaadeldavas protsessis kasutatav. Seda teades saab anda hinnangu vaadeldava protsessi või objekti säästvuse potentsiaalile – mil määral on vajalik energiavoog asendatav *taastuvast energiaallikast pärineva energia-

vooga või vähendatav *ökoloogilise tehnoloogia või teenuse valikuga. Vt ka ökoefektiivsus.

energiamets, *energy forest*, *энергетический лес*, *Energiewald (m)* – ka energia-võsa, kultuurpuistud või -põõsastikud, mis rajatakse eesmärgiga saada energeetilist biomassi. Kasutatakse lühikese raieringiga (3–10 aastat). Liikidena on enam levinud paju, lepp, eukalüpt. E-s kasvanud puit kuivatatakse, peenestatakse või koksistatakse (söestatakse) enne kasutamist. Sarnaselt e-le saab energiatoormena kasutada looduslike või tehnilise kasvamärgalade biomassitoodangut (Eesti oludes valdavalt laialehine hundinui ja pilliroog). Eestis on potentsiaali energeetilise biomassi tootmiseks ca 500 000 hektaril kasvamärgaladel. Vt ka biomassi energia, taastuvad energia-allikad.

energiäsääst, *energy conservation*, *экономика энергии*, *Energieeinsparung (f)* – inimtegevuse eesmärkide saavutamise (sh tootmine) võimalikult väiksemahulise energiamuunduse arvel (igas sellises muunduses energia küll säilib, ent tema kvaliteet halveneb *entroopia kasvu tõttu). E-u annavad elektri ja soojuse *koostootmine, *heitsoojuse kasutamine, tehniliste seadmete energeetilise kasuteguri suurendamine, ehitiste soojusisolatsiooni parendamine, ühistranspordi kasutamine jms.

entroopia, *entropy*, *энтропия*, *Entropie (f)* – tööd mitte tegev energiakomponent. Vastavalt termodünaamika seadustele levib *energia erinevates süsteemides kõrgema temperatuuriga piirkondadest madalama temperatuuriga piirkondadesse. Samas kehtib energia jäävuse seadus, mis välistab energia ärakadumise ning võimaldab vaid selle muundumist ühest liigist teise. Selle muundumise käigus energia võime tööd teha väheneb – e. suureneb. Teoreetiliselt kulgevad kõik protsessid

universumis lõpliku soojusliku tasakaalu suunas. Juhul kui mis tahes süsteem (molekulaarne, bioloogiline, sotsiaalne) pole käsitletav kui täielikult isoleeritud (st ta võib vahetada endaga piirnevate süsteemidega nii energiat kui ainet), siis ei pruugi e. kasvu seadus lokaalselt toimida. Informatsiooniteoreetilises käsitluses on e. müra ekvivalendiks – müra on informatsiooni mittesisaldav signaal.

erahuvid, *private interests*, *личные интересы*, *Privatinteressen (pl)* – üksikisikute, kogukondade, äriühingute jt gruppide ning asjaliste taotlused kasu ja hüvede saamiseks. Erahuvid võivad *avalikkuse ja avaliku sektori huviga kattuda, aga ka neile vastanduda, põhjustades konflikte ja korruptsiooni.

Esimene maailm, *First World*, *страны Первого мира*, *Erste Welt (f)* – kasutatakse katusterminina rikaste kapitalistlike tööstusriikide kohta (enamik Lääne-Euroopa riike, USA, Jaapan, Austraalia, Uus-Meremaa), eriti poliitmajanduslikes analüüsides. Tänapäeval kasutatakse ka terminit vähemusmaailm. Vt ka arenenud maad.

ettevaatlikkuse põhimõte, *precautionary principle*, *принцип предусмотрительности*, *Vorsorgeprinzip (n)* – põhimõte, mille kohaselt keskkonnaprobleemidega seotud riski tuleb ennetada isegi siis, kui ei ole selge, kas tegevusega kaasneb keskkonnamõju ning milline on mõju arvatav ulatus ja iseloom.

F

faktor 4, *Factor 4*, *фактор 4*, *Faktor 4 (m)* – vahend *ökoefektiivsuse saavutamiseks, keskendudes loodusvarade piiratudusele. Faktor 4 kohaselt nähakse globaalselt ette heaolu kahekordset tõusu, samas ressursikasutust poole võrra vähendades.

Selle põhimõtte rakendus sõltub riikide tarbimise ja *elukvaliteedi tasemest. *Arenugumaades on eesmärgiks loodusvarade kasutuse taseme säilitamine, tõstes heaolu neljakordseks. *Arenenud maades on eesmärgiks heaolu säilitamine, vähendades loodusvarade kasutust neljakordselt. Faktor 4 kontseptsiooni esitasid 1995. a-l Ernst Ulrich von Weizsäcker, Amory and Hunter Lovins Wuppertali Instituudist raamatus “Faktor neli – kahekordistame heaolu, poolitame ressursikasutuse”. Vt ka faktor 10.

faktor 10, *Factor 10*, *фактор 10*, *Faktor 10 (m)* – kuna arenenud maad ekspluaatorivad keskkonda ülemäära ja selle tulemuseks on loodusvarade ning materjalide liigtarbimine, siis peaks eesmärgiks olema nende riikide tööstuse ja tarbimise *dematerialiseerimine. Faktor 10 kontseptsiooni kohaselt peaks materjalimahukus arenenud riikides vähenema kümme korda. Materjalimahukust mõõdetakse *materjalikuluga teenuseühiku kohta ehk MIPS-ides. Vt ka ökoefektiivsus, faktor 4.

fossiilkütus, *fossil fuel*, *ископаемое топливо*, *fossiler Brennstoff (m)* – aastatuhandete jooksul maapõue ladestunud ja seal teisenenud põlev orgaaniline aine nagu nt kivisüsi, põlevkivi, nafta ja maagaas, mida liigitatakse *taastumatu energiaallika hulka. F-e tootmine ja kasutamine kasvas 20. saj-l järsult (katab praegu vähemalt 70% inimkonna energiatarbimisest), sellega on kaasnenud *kasvuhoonenähtus ja atmosfääri saastumine teiste põlemisjääkidega. Vedelad f-d loovad nافتareostuse ohu. F-te ammendumist saab pidurdada *taastuvate energiaallikate järjest suureneva kasutuselevõtmisega.

füüsiline planeerimine, *physical planning*, *планирование физической среды*, *physische Planung (f)* – traditsiooniline viis mingi ala füüsilise keskkonna (maakasutus, tehniline infrastruktuur) planeer-

rimiseks, arvestades kvaliteetse elukeskkonna saavutamist inimtegevuse tagajärgede ruumilise sidestamise kaudu. F. p. toimub lühiajalises perspektiivis, sotsiaalmajanduslikud tingimused loetakse etteantuks või eeldatakse, et need ei muutu oluliselt. Vt ka *ruumiline planeerimine, *strateegiline planeerimine.

G

geneetiliselt muudetud organism (GMO), *genetically modified organism*, *генетически измененный организм*, *genetisch veränderter Organismus (m)* (*GVO*) – organism, mille pärilikku (geneetilist) informatsiooni on välise sekkumisega muudetud. *Biotehnoloogia tüüpiline koostisosa, mille abil organismi suutlikkust kasulikuks funktsiooniks üritatakse viia maksimumini. GMO-dest saadav kasutatav väljund – valgud, muud ained või omadused – on reeglina eristamatud geneetiliselt muundamata organismidest saadavatest samalaadsetest ühenditest. GMO-de riskid on seotud *ökosüsteemi tasakaalude ning *looduse mitmekesisuse võimaliku muutmise ja selliste muutuste võimaliku pöördumatu iseloomuga.

geoinfosüsteem (GIS), *geographic information system (GIS)*, *система географической информации*, *Geographisches Informationssystem (n)* (*GIS*) – arvuti-põhine ruumilise informatsiooni salvestamise, analüüsi, tuletamise ja esitamise meetod. Baseerub dünaamilisel andmekogude süsteemil, kus andmebaasis kirjeldatud objektid on seotud geograafiliste koordinaatide ning nende tuletistega (kaugused, kõrgused jne). See loob ülevaatliskuse ja võimaldab märgata seoseid, mille täheldamine muudes andmeesitustes on raskendatud. On sobilik ja tõhus mitmesuguste planeerimis- ja projekteerimisülesannete lahendamiseks.

geotermaalenergia, *geothermal energy, геотермальная энергия, geothermische Energie (f)* – Maa sisesoojus, maasiseste tuumareaktsioonide energia, radionukliidide lagunemisel tekkinud ja Maas salvestunud soojus. Neil aladel, kus termaalvesi (kuni 200°C) paikneb maapinna lähedal (eriti vulkaanilistel aladel), on g. tinglikult *taastuv energiaallikas, mida on võimalik kasutada *energia muundamiseks.

globaalne küla, *global village, глобальная деревня, globales Dorf (n)* – maailm kui üks *kogukond. Tänapäevased transpordi- ja sidesüsteemid, *globaliseerumine, massimeedia ja keskkonnaprobleemid on surunud maailma omamoodi kokku, ühtlustanud kultuure – seda eriti lääneliku ja linliku kultuuri suunas. Termini võttis kasutusele Marshall McLuhan.

globaalne soojenemine, *global warming, глобальное потепление, globale Erwärmung (f)* – atmosfääriõhu koostise muutmistest tingitud üldine temperatuuritõus maapinnal, mis teadlaste hinnangul on viimase 140 aasta jooksul olnud keskmiselt üle 0,5 kraadi. Kaugemas minevikus oli g. s. tingitud looduslikest mõjudest, tänapäeval kasutatakse seda mõistet peamiselt inimtekkelise, *kasvuhoonegaaside emissiooni hüppelisest suurenemisest tingitud soojenemise kohta. Vt ka kasvuhooneefekt, IPCC, kliimamuutus, Kyoto protokoll.

globaalprobleemid, *global problems, глобальные проблемы, Globalprobleme (pl)* – nüüdisühiskonna probleemid, mille ületamine eeldab kas kogu inimkonna või suurte regioonide elanikkonna kestvaid jõupingutusi. G-de hulka on arvatud rahvastikuprobleem (*rahvastikuplahvatus, *ülerahvastus), tootlusraskused, tuumasõja potentsiaal, *taastumatute loodusvarade kiire kahanemine, energianappus (*energiasääst), reostuse kasv, elukeskkonna halvenemine, majandusarengu eba-

ühtlus, ohtlikud nakkushaigused, samuti narkomaania, terrorism jms. Viivitamine g-de lahendamisel võib muuta nende tagajärjed pöördumatuks ja juhitamatuks. G-de süstemaatilise uurimise ja laiema teadvustamise algatas *Rooma Klubi. Vt ka riskiühiskond.

globaliseerumine, *globalisation, глобализация, Globalisierung (f)* – kogu Maad hõlmava seotuse suurenemine, eriti kapitalismi kui tootmis- ja turusüsteemi levik, ülemaailmne vastastikuste kultuuriliste, majanduslike ja sotsiaalsete suhete tihenemine uute kommunikatsioonitehnoloogiate mõjul. G. ei ole geograafiliselt ühetaoline. Riikide, regioonide ja paikondade eripärad reageerivad globaalsete muutuste protsessidele erinevalt ja seega ei ole g. tagajärjed ühesugused. Globaliseerunud majandus- ja finantsstruktuuride rüpes toimunud *rahvusvaheliste korporatsioonide laienemine on toonud kaasa globaalse ebavõrdsuse kiire kasvu, kusjuures *arengumaid kasutatakse odava tööjõu allikana ning *ohtlike jäätmete ladustamiskohana. Vt ka Põhi-Lõuna, ökokolonialism, biopiraatlus.

GPI – vt **töelise arengu indeks**.

H

hapnikubilanss, *oxygen balance, баланс кислорода, Sauerstoffbilanz (f)* – suhe atmosfääri lisanduva hapniku (fotosüntees, osalt ka keemilised reaktsioonid maakoos) ja sealt võetava (hingamine, kõdunemine, anorgaaniliste ainete oksüdatsioon, tööstuslik kasutamine) hapniku vahel. Vt ka hapnikuringe.

hapnikuringe, *oxygen cycle, круговорот кислорода, Sauerstoffzyklus (m)* – hapniku liikumine elutust loodusest elusasse ja tagasi. Vaba hapnik Maa atmosfääris on

taimede elutegevuse tulemus: vee fotolüütilisel lagunemisel tekkinud vesinik seondub süsinikuga ja hapnik vabaneb. Aeroobsetes organismides läheb hapnik taas veemolekuli koostisse. Inimtegevuse tõttu (*metsatustumine) näitab *hapnikubilanss vaba hapniku sisalduse vähenemist Maa atmosfääris.

happevihmad, ka happesademed, *acid rains*, *кислотные осадки*, *saurer Regen* (*m*) – happelise reaktsiooniga (pH<5,6) sademed või kaste. H-u tekitavad peamiselt fossiilsete kütuste põletamisest (tööstus, transport) pärinevad saasteained SO₂, NO_x, HCl jt. Vihma maksimaalne registreeritud happesus on olnud pH=2,3. H. rikuvad mulda, hävitavad mageveekogude ja maldmere elustikku ning okaspuumetsi.

Hartwicki reegel, *Hartwick's rule*, *правило Хартвика*, *Hartwick-Regel* (*f*) – kui riigi majandus sõltub oluliselt mõnest *taastumatust loodusvarast (nt naftast), siis on stabiilse majanduskasvu vältimatuks eelduseks sellest loodusvarast saada-va kasumi reinvesteering. H. r-le tüüpiline situatsioon esineb Norras.

heaolu, *welfare*, *благосостояние*, *Wohlfahrt* (*f*) – aste, millel elanikkonna vajadused ja soovid on rahuldatud. H. mõõtmine piirdub enamasti ühiskonna rikkuse hindamisega. Sachs (1999) juhib tähelepanu tõigale, et h. tähendab tänapäeval pigem omamist kui olemist; puudub aga empiiriline tõendusmaterjal, et suurem tarbimine h. suurendaks. H. psühholoogia ei osuta ühiskonnasiseses ega ühiskondade vahelises võrdluses, et rahulolu tase suureneks rikkuse suurenedes. Inimesed hindavad oma h. võrdluses teistega ning tunnetatud erinevus teistest võib olla sama sõltumata rikkuse üldisest tasemest. Vt ka *elu kvaliteet.

heide, *emission*, *выброс*, *эмиссия в окружающей среде*, *Emission* (*f*) – ainete, vibratsiooni, soojuste või müra otsene või

kaudne väljutamine *käitise punkt- või hajullikast õhku, vette või pinnasesse. Vt ka heitgaas, heitmetega kauplemine, kasvuhoonegaasid, kaubeldavad saasteload.

heite piirväärtus, *emission limit value*, *предельно-допустимая величина выброса*, *Emissionsgrenzwert* (*m*) – saasteallikast väljutatud heite mass, väljendatuna heidet iseloomustava näitaja suhtes, heite kontsentratsioon või tase, mida teatava ajavahemiku või teatavate ajavahemike kestel ei tohi ületada. Vt ka heide.

heitgaas, *exhaust gas*, *отработанные газы*, *Abgas* (*n*) – atmosfääri paisatav gaasiline *heide. H. tekib peaaugjalikult kütuste põletamisel (ka sisepõlemismootorites), samuti tootmisprotsessides. H-d kahjustavad *ökosüsteeme, põhjustavad *happevihmu ja *kasvuhoonenähtust.

heitmetega kauplemine, *emission trading*, *торговля выбросами*, *Emissionshandel* (*m*) – *kasvuhoonegaaside, peamiselt CO₂ väljendatud heitemekogustega kauplemine kas riigisisiselt või rahvusvaheliselt. Kauplemine lähtub *Kyoto protokolliga liikmesriikidele kindlaksmääratud saastekogustest, mis on aluseks riikide kvootidele. Kui vähendada reaalselt saastekogust, vabaneb kaubeldav kogus kuni kvoodini.

heitsoojus, *waste heat*, *бросовое тепло*, *Abwärme* (*f*) – tootmisprotsessis vabanev ja seal kasutamist mitte leidev soojusenergia. H-e teke on mis tahes energiamuunduses termodünaamiliselt paratamatu. H-e tagasisuunamine tootmisprotsessi, kasutamine kütteks, vee soojendamiseks jne võimaldab kokku hoida loodusvarasid ja vähendada saastumist. Vt ka energiasääst, koostootmine.

heitvesi, *waste water*, *сточная вода*, *Abwasser* (*n*) – inimtegevuses kasutatud vesi, mis juhitakse tagasi loodusesse. Vt ka reovesi.

holistlik mõtlemine, *holistic thinking, холистическое (целостное) мышление, holistisches Denken (n)* – mõtlemisviis, mille puhul terviklikkus ja/või kooskõla on omadused, mis ei pruugi tuleneda üksikosade omadustest. H. m on olnud aluseks kaasaegsete *süsteemiteooriate sõnastamisele ja rakendamisele.

hoolivus, *stewardship, неустойчивое управление, Verwalteramt (n)* – *säästva arengu kontekstis osutab organisatsioonide, informatsiooni ja strateegiate vastutustundelisele arendamisele nii, et majandustegevuse kõrval oleks tagatud inimete, *loodusvarade ja keskkonna kaitstud. Vt ka *metsahool.

huvigrupp, *interest group, группа заинтересованных лиц, Interessengruppe (f)* – grupp ühiste hoiakute, uskumuste, huvide ja/või eesmärkidega inimesi, kes on moodustanud oma spetsiifiliste taotluste rahuldamiseks ametliku ühenduse (organisatsiooni).

“hällist hauani”, *from cradle to grave, “от рождения до смерти”, von der Wiege bis zur Bahre* – toote valmistamise kirjeldus alates toote valmistamiseks kuluvate toorainete hankimisest ja tootmisprotsessist kuni toote hülgamiseni ning tekkivate jäätmete käitlemiseni. Vt ka elutsüklianalüüs.

hüdroenergia, *hydroelectric power, гидроэнергия, Wasserkraft (f)* – vee potentsiaalne või kineetiline energia, *taastuv energiaallikas, mida iseloomustab muundamise põhimõtteline lihtsus ja suur kasutegur. Puuduseks on vajalike rajatiste kallidus ja maa kadumaminek paisjärvede arvel, veeökosüsteemi muutumine, samuti h. ebahühtlane geograafiline jaotumine. Soodsad tingimused h. kasutamiseks on nt Norras (90% toodetavast elektrist). Eesti oludes jääb h. osa elektribilansis jõgedele väikese hüdropotentsiaali tõttu

tühiseks (töötavate hüdrogeneraatorite koguvõimsus ca 1400 kW; hinnatud potentsiaalne tehniliselt rakendatav hüdroenergeetiline ressurss koos Narva HEJ-ga 90 MW).

imikusuremus, *infant mortality, детская смертность, Säuglingssterblichkeit (f)* – kuni üheaastaste laste suremus, tavaliselt väljendatuna 1000 elussünni kohta. I-t peetakse üheks olulisemaks demograafiliseks ja *säästva arengu näitajaks, sest see on eriti tundlik sotsiaalsete ja ökoloogiliste tingimuste suhtes. Vt ka inimarengu indeks.

inimarengu indeks, *human development index (HDI), индекс человеческого развития, Index (m) der menschlichen Entwicklung* – esitati esimest korda 1990. a-l *ÜRO Arenguprogrammi iga-aastases inimarengu aruandes; sünteesib numbrilisel skaalal inimarengu kolme aspekti: eluiga, haridustaset ja üldist elatustaset (suhtelist ostujõudu). Inimarengu kõiki olulisi aspekte on võimatu mõõta, ent pakutud lihtne inimarengu ühendnäitaja juhib tähelepanu seotud probleemidele, mida ei kajasta traditsioonilised näitajad. I. i. ei asenda põhjalikumaid sotsiaaluurimusi. Vt ka elukvaliteet, sisemajanduse kogutoodang, säästva majandusliku heaolu indeks.

“Inimene ja biosfäär”, *Man and Biosphere (MAB), “Человек и биосфера”, Mensch und Biosphäre* – 1970. a-l algatatud multidistsiplinaarne UNESCO teadus-, rakendus- ja koolitusprogramm, mis uurib inimese ja biosfääri vastastikust mõju ja viise, kuidas tasakaalustada ühelt poolt majanduslikku ja sotsiaalset arengut ning teiselt poolt kultuuriväärtuste ja *looduse mitmekesisuse säilimist. Selle eesmärgi

saavutamiseks algatati 1974. a-l *biosfääri kaitsealade maailmavõrk.

inimkapital, *human capital*, *человеческий капитал*, *Humankapital* (*n*) – kontseptsioon, mille järgi inimesed on väärtus ehk *kapital, millesse saab teha investeerimise tootlikkuse ja *arengu edendamiseks. Tavalised i-i investeerimise vormid on nt kooolitus, töövõimalustega seotud informatsioon ja teadmised, tervishoid, migratsioon majanduslike võimaluste parandamiseks jne. Osutatakse ka sellele, et nt *vaesus on mitteküllaldase i-i investeerimise tagajärg.

inimlikud vajadused, *human needs*, *человеческие потребности*, *menschliche Bedürfnisse* (*pl*) – asjad ja nähtused, mida iga inimene vajab normaalseks eluks ja arenguks. Inimlikud vajadused ulatuvad kaugemale füsioloogilisest vajadusest toidu, vee ja sooja järele ning sisaldavad sotsiaalseid ja hingelisi vajadusi nagu turvalisus, armastus, identiteeditunne ja enesetõestamine. Inimlike vajaduste arvestamine on üks *säätva arengu lähtekohti. Vt ka elukvaliteet, heaolu.

inimökoloogia, *human ecology*, *экология человека*, *Humanökologie* (*f*) – ka antropöökoloogia; ökoloogia haru, mis käsitleb inimese kohta ökosüsteemides, inimtegevuse ja ökosüsteemide vastastikust mõju ning sellest johtuvaid muutusi.

integreeritud juhtimiskorraldus – vt **sidus juhtimiskorraldus**.

IPCC, Valitsustevaheline Kliimamuutuste Nõukogu, *Inter-governmental Panel on Climate Change*, *Межправительственный совет по изменению климата*, *zwischenstaatlicher Ausschuss (m) über Klimaänderungen* – asutati 1988. a ÜRO Keskkonnaprogrammi ja Maailma Meteoroloogiaorganisatsiooni poolt. IPCC ülesanne on koondada ja analüüsida inimtege-

vusest põhjustatud *kliimamuutustega seotud teaduslikku, tehnilist ja sotsiaal-majanduslikku informatsiooni. IPCC töörühmad uurivad kliimamuutuste võimalikke tagajärgi inimkonnale ja looduslikele süsteemidele ning *kasvuhoonegaaside ja muutuste mõjude vähendamise meetmeid. IPCC annab välja metoodilisi juhendeid kliimakonventsiooni liikmesriikidele ühtlustatud lähenemisviiside rakendamiseks.

ISEW – vt **säätva majandusliku heaolu indeks**.

J

jõutamine, *empowerment*, *усиление*, *Ermächtigung* (*f*) – inimeste, kogukondade ja institutsioonide tegutsemisvõime, sh tahte, vastutustunde, õigusteadlikkuse, kompetentsi ja oskuste sihipärane edendamine, et oleks võimalik aktiivsemalt ja sisulisemalt osaleda arendustöös, planeerimises, korraldamises ja juhtimises. Kasutatakse eriti *säätva arendamise, looduskaitse ja -kasutuse ning kogukondliku arendamise kontekstis.

järest-sõitja-probleem, *free rider problem*, *проблема “транспортных зайцев”*, *Trittbrettfahrer-Problem* (*n*) – üldkasutatava ressursi või *üldkasutava hüvise, avaliku teenuse või toote kättesaadavuse vähenemine või hinna suurenemine seetõttu, et mõned kasutavad vastavat toodet selle eest maksmata. Näiteks kui üks kalur ületab püügiga varem kokku lepitud kvoote, siis maksavad ülepüügist tekkinud kahju kinni kõik kalurid. Kui kõik käitüksid samamoodi, siis kukuks terve süsteem kokku. Vt ka ühisressursi reegel ja vangide dilemma.

jätksuutlik areng – vt **säätav areng**.

jäätmed, *waste*, *отходы*, *Abfall* (*m*) – inimtegevuse tagajärjel tekkinud ained ja

materjalid, mille nende valdaja on kasutusel kõrvaldanud. Vt ka jäätmehooldus, jäätmekäitlus.

jäätmehooldus, *waste management, менеджмент отходов, обработка отходов, Abfallwirtschaft (f)* – jäätmealane tegevus, mis hõlmab jäätmekäitlust, järelevalvet jäätmekäitluse üle ja jäätmekäitluskohtade järelehooldust. Vt ka jäätmed, jäätmekäitlus.

jäätmekäitlus, *waste management, обработка отходов, Abfallwirtschaft (f)* – tegevus, mis hõlmab jäätmete kogumist, vedu, taaskasutamist ja kõrvaldamist. On eelistatud jäätmete tekke vältimine, seejärel *korduvkasutus, siis materjalide *taaskasutus ning lõpuks *kõrvaldamine.

jäätmete kogumine, *waste collection, сбор отходов, Abfallsammlung (f)* – jäätmete kokkukorjamine, sorteerimine ja segamine nende veo, kohapealse taaskasutamise või kõrvaldamise eesmärgil. Vt ka jäätmed, jäätmekäitlus.

jäätmete kõrvaldamine, *waste disposal, устранение отходов, Abfallbeseitigung (f)* – toiming, millega jäätmed viiakse keskkonda. Üheks levinumaks jäätmete kõrvaldamistoiminguks on jäätmete ladestamine prügilatesse. Teiseks levinud j. k-se viisiks on jäätmete põletamine. Vt ka jäätmed, jäätmekäitlus.

K

kahju tekitamine, *damaging, нанесение ущерба, Beschädigung (f)* – tegevus(ed), mille tulemusena on kehtivaid väärtushinnanguid arvestades vähenenud mingi eseme (subjekti) või protsessi väärtus või muutunud selle tähendus. Kahju tekitamine ja kahju ulatus on üheks aluseks vastutuse tekkimisele erinevate ühiskond-

like kokkulepete kohaselt (seadused, kasutusel olevad au- ning moraalikoodeksid jne).

kaitseala, *protected area, заказник, заповедник, Naturschutzgebiet (n)* – inimtegevusest puutumatuna hoitav või *looduskaitse erinõuete kohaselt majandatav ala, kus kaitstakse, uuritakse ja tutvustatakse loodus- ja/või kultuuriobjekte, taime-, seene- ja loomaliike, kooslusi, *ökosüsteeme, *maastikke ja nende mitmekesisust. K. jaguneb eri kaitsekorraga võõnditeks, mille tüübid on loodusreservaat, sihtkaitsevöönd, piiranguvöönd ja programmiala üldvöönd. Kaitsealatuübid on *rahvuspark, looduskaitseala, *maastikukaitseala (looduspark), programmiala. Vt ka biosfääri kaitseala.

kapital, *capital, канумал, Kapital (n)* – akumulieeritud vahendid, mille abil saab toota (pakkuda) kaupa ja teenuseid. Tootmises sisend, mis koosneb materiaalsest (tehnilik, looduslik), mitteateriaalsest (teadmised, koostöösuhted jmt) ja inimkomponendist (töö). Reeglina on majandusprotsesside hindamise ja võrdlemise aluseks rahas ja varades oleva k-i hulk ja kasv. Ettevõtte seisukohalt on k. varade hulk, mis on olemas enne tulude teket. Vt ka looduskapital, inimkapital.

kapitaliinerts, *capital inertia, инертность капитала, Trägheit (f) des Kapitals* – arengusuundi ja valikuid mõjutav tegur. *Arenenud maade tavapärasel majandusmudelil on inimeste säästud paigutatud aktsiatesse, mille dividenditootluse või väärtuse kasvuga on seotud investeerijate ootused. Mida enam sääste on kaasatud keskkonnanaruumi kahjustavatesse tehnoloogiatesse, seda väiksem on tõenäosus, et õnnestub rakendada tehnoloogilisi uuendusi, mis eeldavad poliitilist tahet. Investorite hulk arenenud maades moodustab ka märkimisväärse osa valijaskonnast, mis demokraatlikus

valitsemisprotsessis omakorda soosib praeguse majandusmudeli *status quo* säilimist. K. on üks peamisi keskkonnavaanulike tehnoloogiate arengusuuna säilitajaid.

kapitalimahukas majandus, *capital intensive economy, экономика с интенсивным использованием капитала, kapitalintensive Wirtschaft (f)* – tootmisviis, milles kasutatakse suhteliselt rohkem tehis- kui *inimkapitali. Nt nõuavad naftatöötlemis- ja keemiatehased mahukaid investeeringuid seadmetesse, kuid annavad suhteliselt vähe tööd inimestele. Vt ka tööjõumahukas majandus, ressursimahukas majandus.

kasutusmaksud, *user charges, плата за пользование, Benutzungsgebühren (pl)* – ressursside kasutamise või keskkonnanähtuse (nt vee puhastamise) eest makstav tasu.

kasvuhoonegaasid, *greenhouse gases, парниковые газы, Treibhausgase (pl)*, infrapunast e soojuskiirgust neelavad gaasid; süsinikdioksiid (CO_2), metaan (CH_4), dilämmastikoksiid (N_2O), osoon (O_3), fluorosüivesinikud (HFC), fluoroklorosüivesinikud (HCFC), perfluorosüivesinikud (PFC), veeaur jt fotokeemiliselt olulised gaasid. K-d põhjustavad kliima soojenemist, kuna takistavad oluliselt Maalt tagasipeegelduva soojuskiirguse hajumist. Vt ka osoon, kasvuhoonenähtus, globaalne soojenemine.

kasvuhoonenähtus, *greenhouse effect, парниковый эффект, Treibhauseffekt (m)* – ka kasvuhooneefekt, Maalt lähtuva pikalainelise (infrapunase) kiirguse neeldumine atmosfääris. Looduslike protsesside tulemusel kujunenud atmosfääri gaasiline koostis hoiab kasvuhooneefekti tasemel, mis säilitab Maa temperatuuri stabiilsena. *Fossiilkütuste põletamisel ja orgaanilise aine kõdunemisel (nt põllumajanduses ja

prügilates), satuvad atmosfääri täiendavad *kasvuhoonegaasi kogused, mis suurendavad kasvuhoonenähtust ja põhjustavad *globaalset soojenemist ja *kliimamuutust.

kaubandusalane intellektuaalse omandi õiguste leping, *Trade-Related Intellectual Property Rights (TRIPS), право на интеллектуальную собственность в торговле, Handelsbezogene Aspekte (pl) der Rechte des geistigen Eigentums* – 1995. a-l GATT-leppe raames allkirjastatud mitmepoolne leping intellektuaalse omandi kaitseks. Hõlmab koopiaõigust, kaubamärke, patente uutele taimesortidele jne. Seda on kasutatud erinevate looduslike nähtuste diagnostika ja uuringute õiguse monopoliseerimiseks, nt on patenteeritud vähigeenid, erinevad eluvormid ja põliselanikkonna spetsiifilised teadmised. Geneetiliste uuenduste patendid annavad majandusliku kontrolli modifitseeritud organismide ja nende järglaste üle sageli *rahvusvahelistele korporatsioonidele, vähendades vaeste *toiduga kindlustatust ning ohustades *looduse mitmekesisust. Vt ka biopiraatlus.

kaubeldavad saasteload, *negotiable permits, договорные разрешения на выбросы, handelbare Emissionsrechte (pl)* – *majandushoob, mis võimaldab saavutada piirkonna kohta kehtestatud normatiivse saastekoormuse, jagades saasteload seal asuvate ettevõtete (saastajate) vahel, kusjuures ettevõtted võivad nendega omavahel kaubelda.

Kesk- ja Ida-Euroopa Keskkonnanähtus, **REC**, *Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe (REC), Региональный центр окружающей среды Центральной и Восточной Европы, Regionales Umweltzentrum (n) für Mittel- und Osteuropa* – rahvusvaheline organisatsioon, mis edendab koostööd Kesk- ja Ida-Euroopa mitmesuguste keskkonnanähtuste organisatsioonide ja huvigrup-

pide vahel. REC-i tegevust vahendavad 15 riigi esindused, millest Eesti kohalik esindus – REC Estonia – loodi 1995. aastal. Väga oluliseks osaks REC Estonia töös on kohalike valitsusväliste keskkonnaorganisatsioonide toetamine keskkonnateadlikkuse tõstmisel nii kohalike projektide programmi kaudu kui ka nõustamise teel.

keskkond, *environment, окружающая среда, Umwelt (f)* – kogum elus ja eluta looduse tegureid, mis mõjutavad biosüsteemi, milles see eksisteerib; kitsamas tähenduses ka elukeskkond, sama mis aineiline k. ehk meedium (õhk, vesi, muld jne), milles organism elab (– loodusteadustes). Füüsiliste ja sotsiaalsete tingimuste, elementide ja nähtuste kogum, mis subjekti mõjutab ja millele on tema tegevus suunatud (– sotsiaalteadustes). Tinglikult eristatakse looduslikku ja tehiskeskkonda, sotsiaalset ja füüsilist, kontseptuaalset ja kultuurikeskkonda.

keskkondlik paradigma, *environmental paradigm, экологическая парадигма, ökologisches Paradigma (n)* – individile või grupile omane teatud terviklik ettekujutus keskkonnast. K. p. aluseks on hinnang keskkonna olukorrale, võrreldes *väärtustel põhineva ning optimaalseks peetava “ideaalolukorraga”, samuti ettekujutus tegeliku olukorra põhjustest, eriti inimtegevuse osast selles, ja edasistest tõenäolistest arengutest-tagajärgedest. Siit tuleneb antud olukorras sobivaks peetav käitumine/reaktsioon, mis tavaliselt seostub taotlusega saavutada soovitatav ideaalolukord. Võib eristada näiteks subjektiivset, institutsionaalset või kultuurilist k. p. t. Eriti levinud on *uue keskkonnaparadigma eristamine nn inimkesksest või traditsioonilisest Lääne paradigmat.

keskkonnaarvestus, *environmental accounting, учет (кадастры) экологических ресурсов, ökologische Buchhaltung (f)* – raamatupidamise osa, kus selgitatakse

välja, kui palju toorainet ja energiat kulub toote või teenuse tootmiseks/osutamiseks ja mis on nende keskkonnamõtjude rahaline väärtus terve elutsükli jooksul; ressursside kasutamise dünaamika jälgimine ja bilansi koostamine. Vt ka keskkonnaökonomika, roheline SKT.

keskkonna assimilatsioonivõime, *environmental assimilative capacity, эко-ассимиляционная способность, Selbstreinigungskraft (f) der Umwelt* – ökosüsteemide võime assimileerida (kahjutustada) reoaineid ja keskkonnasaasta. Olulisemaid ökosüsteemide omadusi, mida inimtegevuses (nii üksikisikute, ettevõtete kui riikide tasandil) kasutatakse enamasti tasuta. *Säästva arengu üks olulisi valdkondi, mis tingib ökosüsteemide kaitse ja *keskkonna taluvusvõime säilitamise ülesanded. Vt ka ökoloogiline jalajälg, neelud, ökoloogiline tasakaal.

keskkonnaaudit, *environmental audit, экологический аудит, экологическая ревизия (проверка) проектов или компаний, Umweltaudit (n)* – süstemaatiline, dokumenteeritud ja objektiivne tõendusmaterjali kogumise ja hindamise protsess, mille käigus keskkonnaaudiitor määrab auditi ainestiku vastavuse auditi kriteeriumidele ning edastab tulemused auditi kliendile. K-ga võib selgitada ja hinnata tegevuse *keskkonnamõtju, vastavust õigusaktidele ja normatiividele jne. Levinumad keskkonnaauditi tüübid Eestis on tegevuskohaaudit, vastavusaudit ja vastutusaudit.

keskkonnaeetika, *environmental ethics, экологическая этика, Umweltethik (f)* – arutlused inimese õigest suhtest looduskeskonnaga. K. valdkond arenes välja seoses vajadusega põhjendada looduskeskonna kaitsmist ja inimtegevuse piiramist selle nimel. Eristatakse ettekirjutavat (*prescriptive*) ja kirjeldavat (*descriptive*) keskkonnaeetikat. Ettekirjutav k. tegeleb

inimühiskonna ja looduse “õige” suhte filosoofilis-loogilise konstrueerimise ja põhjendamise ning on enamasti mitmesuguste keskkonnalikumiste ideoloogiliseks aluseks. Argumentidena on kasutatud nt *põlvkondadevahelist õiglust ja *looduse õigusi. Kirjeldav k. püüab sotsiaalteaduse meetoditega tuvastada ja analüüsida ühiskonnas laiemalt levinud vastavaid mõtteviise. Eristatakse väga mitmeid keskkonnaesteeetika voole, kirjeldav k. on tuvastanud vähemalt 17 k. alaliiki. Kõige olulisemaks peetakse eetika jaotust inimkeskseks ja *looduskeskseks.

keskkonnaesteeetika, *environmental aesthetics, эстетика среды обитания, Umweltästhetik (f)* – *keskkonnateadvuse ja -kogemuse esteetilised aspektid. Analüüsitakse, miks ja milline keskkond inimestele meeldib. Üks tuntumaid käsitlusi on nn evolutsiooniline k., mis seletab geneetilisel päritud esteetilisi eelistusi keskkonna “eluliste” kvaliteetidega – näiteks toidu ja vee olemasolu ning võimalus ise varju jäädes maastikku jälgida; seda seostatakse ürginimeste eluviisiga savannitüüpi poolavatud maastikel. Keskkonnaesteeetilised eelistused on olemuslikult seotud *väärtustega. Inimese võimet näha looduses esteetilisi väärtusi on võimalik arendada kunstihariduse kaudu. Võimalus väärtustada esteetiliselt looduskeskkonda ja säästvat inimtegevust on oluline *säästva arengu seisukohalt – näiteks võib arusaam, et rohkete tuulikutega maa-ala on ebaesteeetiline, pidurda tuuleenergia laialdast kasutamist.

keskkonnafondid, *environmental funds, фонды окружающей среды, экологические фонды, Umweltfonds (pl)* – rahvusvahelised, riiklikud, kohalikud, valitsusvälised ja personaalsed rahalised fondid keskkonnainvesteeringuteks ja keskkonnaga seotud projektide algatamiseks ja/või toetamiseks. Eestis moodustati riiklik k-fond 1993. a-l. Sellesse laekuvad seadusega sätestatud saastekahjuhüvitised, osa pakendi-

aktsiisist, kaevandamisõigustasud jne. Pärast reorganiseerimist 1999. a-l kannab see nime Keskkonnainvesteeringute Keskus.

keskkonnaharidus, *environmental education, экологическое образование, Umweltbildung (f)* – antud ühiskonnas käibivate looduskasutusse, üldökoloogiasse ja keskkonnaga seotud humanitaarharidusse puutuvate teadmiste, oskuste ja hoiakute ning väärtuste süsteemne edastamine. Keskkonnahariduse sisuks ei pruugi alati olla *säästvat arengut ja elulaadi kultiveeriv *ökoloogiline kasvatus, kuna oma suhe keskkonda on ka mittesäästval ühiskonnal või kultuuril. Alates 1980. a-te teisest poolest areneb eriti Põhjamaades keskkonnakoolituse suund, kus seni domineerinud loodusteaduslike ainete asemel pööratakse peatähelepanu keskkonnaga seostatavatele ühiskonnateadustele. Vt ka keskkondlik paradigma.

keskkonnaindikaator, *environmental indicator, индикатор окружающей среды, Umweltindikator (m)* – keskkonna seisundit või seda mõjutavat muutujat iseloomustav näitaja. K-te süsteemid on väljatöötamisel. Näiteks nn PSR-mudeli järgi jaotatakse k-d kolme gruppi, kus koormuse (*pressure*) indikaatorid peegeldavad inimtegevuse intensiivsust (*taastumatute loodusvarade ja energia tarbimismahud, transpordimahud ja nende muutumine jne); seisundi (*state*) indikaatorid näitavad keskkonnaelemendi või terviku kvaliteeti ja/või kvantiteeti (õhukvaliteet, liigiline arvukus, veekvaliteet, *taastumatute loodusvarade kogused jne); vasteindikaatorid (*response*) iseloomustavad keskkonnaseisundi hoidmise või parandamise põhimõtteid ja tegevusi (nt keskkonnainvesteeringud, keskkonnamaksud, jäätmete *korduvkasutus, *keskkonnaharidus jne).

keskkonnainfo, *environmental information, информация об окружающей среде, Umweltinformation (f)* – igasugune

kirjalik, suuline, visuaalne, elektrooniline jne info, mis kajastab inimest ümbritsevat ja mõjutavat keskkonda, samuti *ökosüsteemide ja *looduse mitmekesisuse seisundit. Info tegevuse või meetmete kohta, mis tõenäoliselt või tegelikult mõjutavad keskkonna seisundit, samuti analüüside ja oletuste kohta, mida kasutatakse keskkonnaalaste otsuste langetamisel. Vt ka Århusi konventsioon.

keskkonnajuhtimissüsteem, *environmental management system, управление природопользованием, Umweltmanagementsystem (n)* – see osa juhtimisest, mis tegeleb süsteemselt keskkonnaküsimustega. K. hõlmab organisatsioonilist struktuuri, kavandamist, kohustusi, vastutust, protseduure, ressursse jne, mis on vajalikud keskkonnapoliitika väljatöötamiseks, elluviimiseks, tulemuslikkuse hindamiseks ja juhtimisotsuste korrigeerimiseks. K-e on standardiseeritud. Levinuim k-i standard maailmas on ISO 14001.

keskkonnakaitse, *environmental protection, охрана окружающей среды, Umweltschutz (m)* – tegevus, mille abil püütakse hoida ja kaitsta keskkonda inimtegevuse negatiivsete mõjude eest. K. hõlmab ühiskonna, organisatsioonide ja üksikisikute tegevust, mille eesmärk on inimese vahetu elukeskkonna ja ka looduse kui terviku kaitse elujõulise ning meeldiva keskkonna säilitamiseks. K. meetmed kujundatakse *keskkonnapoliitika abil.

keskkonnakompleksluba, *integrated environmental permit, комплексное экологическое разрешение, integrierte Umweltgenehmigung (f)* – kirjalik otsus, mis annab õiguse *käitise või selle osa kasutamiseks viisil, mis tagab tegevuse võimalikult vähese kahjuliku mõju keskkonnale. K. sätestab tingimused, mis peavad tagama vee, õhu ja pinnase kaitse ning käitises tekkinud *jäätmete käitlemise. K-loa tingimused on suunatud saastuse

ennetamisele ja peavad vältima *saastuse kandumist ühest keskkonnaelemendist (vesi, õhk, pinnas) teise. Vt ka saastuse kompleksne vältimine ja kontroll.

keskkonnakulutused, *environmental expenditures, природоохранные расходы, расходы на природопользование, Umweltausgaben (pl)* – kulutused keskkonnakaitseliste meetmete väljatöötamiseks ja rakendamiseks, samuti keskkonnale tekitatud kahju hüvitamiseks või meetmete eest, mis kaasnevad olukorra parandamisega. Vt ka keskkonnaökonoomika, väliskulud, kulude tõhususe analüüs.

keskkonnakvaliteedi standard, *environmental quality standard, стандарт качества среды, Umweltstandard (pl)* – *saastuse lubatud tase keskkonnas, kuhu saastus paisatakse (õhk, vesi, pinnas). K. s-i kehtestamisel arvestatakse piirkonna eripära, *keskkonna assimilatsioonivõimet ja saasteaine teadaolevat järelmõju. Eestis kasutatakse kahetasemelist normeerimist. K. s-i sihtarvud määravad loodusliku fooni lähedase, inimesele ja ökosüsteemile ohutu saastekontsentratsiooni. K. s-i juhtarvud määravad saasteainete kontsentratsiooni, mille ületamisel tuleb piirkond lugeda riskitsooniks.

keskkonnaküsimuste sidustamine, *integration of environmental considerations, интеграция экологических проблем, integrierte Betrachtungsweise (f)* – põhimõte, mis eeldab, et keskkonnaküsimusi käsitletakse terviklikult ja koordineeritult kõigi asjasse puutuvate valdkondade, organisatsioonide, gruppide, üksikisikute ja distsipliinide kaasamisega. Vt ka sidus juhtimiskorraldus.

keskkonnaluba, *environmental permit, экологическое разрешение, Umweltgenehmigung (f)* – kirjalik otsus, mis seab keskkonda mõjutavale tegevusele piirangud või eritingimused.

keskkonnamaks, *environmental tax, экологический налог, Umweltsteuer (f)* – maks, mille eesmärk on mõjutada nii tootjaid kui tarbijaid kasutama *loodusvarasid heaperemehelikult ning vältima keskkonna *saastust. Vt ka ökoloogiline maksureform, majandushoovad.

keskkonnamonitooring – vt **keskkonnaseire**.

keskkonnamõju, *environmental impact, экологическое влияние, Umweltauswirkung (f)* – tegevusest, toodetest või teenustest täielikult või osaliselt tulenev iga-sugune (nii ebasoodne kui soodne) mõju keskkonnale.

keskkonnamõjude hindamine, KMH, *environmental impact assesment (EIA), оценка воздействия на окружающую среду, Umweltverträglichkeitsprüfung (f) (UVP)* – KMH eesmärgiks on selgitada, hinnata ja kirjeldada kavandatava tegevuse eeldatavat mõju keskkonnale, analüüsida selle mõju vältimise või leevendamise võimalusi ning teha ettepanek sobivaima lahendusvariandi valikuks. Eesti KMH alaneseadus kehtib alates 1. jaanuarist 2001. Seaduse kohaselt tuleb teha KMH seoses ehitustegevuse, ehitise kasutusele võtmise, ehitise otstarbe muutumise, loodusvarade kasutamise ja planeeringute, riiklike arengukavade või programmide kehtestamisega seoses, juhul kui kavandatava tegevusega kaasneb oluline keskkonnamõju. KMH oluliseks osaks on avalikkuse kaasamine ja teavitamine selle erinevates etappides. Vt ka strateegiline keskkonnamõjude hindamine.

keskkonnapoliitika, *environmental policy, экологическая политика, Umweltpolitik (f)* – ametlikult kinnitatud printsiipide, väärtushinnangute, kavatsuste, strateegiliste sihtide ja tegevusemärkide kogum, mis põhineb riiklikul seadusandlusel ja väljendab võimu seisukohti, olles juhi-seks valitsuse, valitsusväliste organisat-

sioonide ja erasektori tegevusele keskkonnaküsimustes. Riikliku k. kõrval võivad selle oma kompetentsi piires kujundada ja kinnitada ka ettevõtted ja teised institutsioonid. Vt ka *keskkonnastrateegia.

keskkonnapoliitika vahend, *environmental policy instrument, инструмент экологической политики, umweltpolitisches Instrument (n)* – *keskkonnapoliitika rakendamiseks kasutatav seadusandlik (sundiv), finants-majanduslik (stimuleeriv) või sotsiaal-kommunikatiivne (õpetav ja veenev) abinõu või tegevus.

keskkonnapõgenikud, *environmental refugees, экологические беженцы, Umweltflüchtlinge (pl)* – inimesed, kes on sunnitud ajutiselt või alaliselt lahkuma oma traditsioonilisest elukeskkonnast loodusliku või inimtekkelise keskkonnaseisundi halvenemise tõttu. Inimrännete potentsiaalressursside vähenemise, keskkonna pöördumatu kahjustumise ja rahvastiku kasvu tagajärjel suureneb pidevalt. Seadusega ei ole k-e staatust määratletud.

keskkonnarisk, *environmental risk, экологический риск, Umweltrisiko (n)* – laiemas tähenduses hinnatakse keskkonnariske kui tõenäosust põhjustada ebasoovitavaid ja ohtlikke keskkonnamuutusi (*kliimamuutus jt). Kitsamalt nimetatakse k-ks kahjustuse, vigastuse, haiguse või surma tõenäosust inimese poolt kavandatud ja korraldatava tegevuse tagajärjel. K-i vähendamiseks rakendatakse mh *keskkonnaauditit ja *keskkonnamõjude hindamist. Vt ka keskkonnariski hindamine, ettevaatlikkuse põhimõte.

keskkonnariski hindamine, *environmental risk assessment, оценка экологического риска, Umweltrisikobewertung (f)* – keskkonnale kahjuliku mõju ilmlemise tõenäosuse hindamine. Oluline *keskkonnamõju hindamisel ja *keskkonnariskide (ava-riide, õnnetuste jne) eest kindlustamisel.

keskkonнаруum, *environmental space, экологическое пространство, Umwelt-raum (m)* – maksimaalne loodusvarade ja globaalse ökosüsteemi kasutamise tase, mida maakera elanikkond saab kasutada säästvalt ja kahjustamata globaalset võrdõiguslikkust. Mõiste tõi esimesena kasutusele hollandlane J. B. Opschoor, kes Maa *ökosüsteemide ja *loodusvarade säästva taseme määramisel lähtus nii varudest (*stock*) – *taastuvatest ja *taastumatutest loodusvaradest – kui ka globaalsetest *neeludest (*sinks*) ehk ökosüsteemide võimest taluda jäätmetest, saasteainetest ja inimese sekkumisest tingitud koormust. K-i piirkondlike määrade kindlakstegemisel muutub otsustavaks globaalsete ressursside kasutamise võrdõiguslikkus ja k-i jaotumine erinevate riikide vahel. Vt ka ökoloogiline jalajälg.

keskkonнаруumi seadus, *environmental space act, закон окружающей среды, Umwelttraumgesetz (n)* – hüpoteetiline seadusakt, mis peaks reguleerima ühiskonna tegevusviise ja ulatust nõnda, et see ei kahjustaks keskkonнаруumi omadusi. Nagu on keelatud teatud inimõigusi piiravad ja inimsusevastased teod, peaksid olema otseselt piiratud ka toimingud, mis häirivad keskkonнаруumi stabiilsust. K. s-e mõju muule seadusandlusele peaks olema analoogne põhiseadusega ja tagama alamate seadusaktide keskkonnaalase kooskõla. K. s-e üheks aluseks on põhimõte, et *ökoloogilise tasakaalu jaoks olulisi ressursse ei saa mõõta rahas – neil on olemas füüsikaline (naturaalne) mõõt. See põhimõte muudab ka igasuguste ühiskondlike protsesside (majanduslike, äriliste, kultuuriliste) edu mõõtmise kompleksseks, kuna rahalise kriteeriumi kõrval tuleks hinnata igasuguse tegevuse mõju keskkonнаруumile; mõõtmise aluseks oleksid naturaallühikud (emiteeritava fossiilse päritoluga CO₂ mass ning selle suhe keskkonna CO₂ sidumisvõimesse jne). K. s-e põhjal oleks võimalik kesk-

konнаруumi destruktiivselt mõjutavatele tegevustele rakendada administratiivset peatamist või lõpetamist (ökoloogilist pankrotti), nagu praegu lõpetatakse pankrotiga kreditoride huve häirivad, omakapitali kaotanud ja maksejõuetud ettevõtted. K. s muudaks möödapääsmatuks üldise *keskkonnaarvestuse sisseviimise riigis.

keskkonnaseire, *environmental monitoring, мониторинг окружающей среды, Umweltmonitoring (f)* – ka keskkonnamonitoring, elukeskkonna seisundi ja muutuste (sh *antropogeensete) jälgimine ja registreerimine, mille põhieesmärk on prognoosida keskkonnaseisundi muutusi ja saada lähteandmeid programmade, planeeringute ja arengukavade koostamiseks. K. võib olla kohalik, regionaalne või globaalne ning hõlmata bioloogilisi, geofüüsikalisi, geokeemilisi jt näitajaid. 1972. a-l algatati Stockholmis Ülemaailmse keskkonnaseire süsteem (*GEMS – Global Environmental Monitoring System*). Eesti liitus Läänemere k-süsteemiga 1982. a-l.

keskkonnasertifitseerimine, *environmental certification, сертификация окружающей среды, Umweltzertifizierung (f)* – protseduur, mille puhul erapooletu organisatsioon annab kirjaliku tagatise, et organisatsioon, toode, tootmisprotsess või teenus vastab kindlatele keskkonnanõuetele. K-e positiivset tulemust kinnitatakse tavaliselt sertifikaadi või märgisega.

keskkonnastrateegia, *environmental strategy, стратегия развития окружающей среды, Umweltstrategie (f)* – määratleb *keskkonnapoliitika arendusena (jätkuna) või iseseisva dokumendina riigi või teatud piirkonna, ettevõtte või organisatsiooni keskkonnaalase tegevuse põhimõtted ning pikemaajalised sihid ja arengusuunad, eesmärgid ja nende prioriteetsuse, eesmärkide saavutamiseks kaasatavad institutsioonid ja nende rolli. Vt ka keskkonnapoliitika, keskkonnategevuskava.

keskkonnasõbralik tarbimine – *green consumerism, экологизация потребления, umweltgerechter Konsum (m)* – põhineb tarbijate teadlikul valikul võimalikult väikese keskkonnamõjuga kaupade või teenuste kasuks. Eelistatakse *ökoloogilisi tehnoloogiaid, pikka kasutusiga, korduvkasutust, soodsaid lisateenuseid (nt mööbli parandamine) või ühiskasutust. K. t-ga seostatakse tihti ka sotsiaalselt säästvaid eelistusi, näiteks kaupade vältimist, mis on seotud laste tööjõu või suure vahendustasuga. Tarbimise keskkonnasõbralikkust saab mõõta *ökoloogilise jalajälje abil. Vt ka tarbimisharjumuste muutmine.

keskkonna taluvusvõime, *carrying capacity, потенциальная емкость экологической системы, Belastbarkeit (f) der Umwelt* – loodusliku või tehniliku ressursi kasutamistensiivsuse piirväärtus, mille ületamisel kahjustuvad ressursi või ressursist saadud toote omadused või alaneb kvaliteet. Nt pinnase tallamiskindlus (turismivoogude planeerimisel), veekogu isepuhastumisvõime (looduslike biopuhastite kasutamisel) jne.

keskkonnateadlikkus, *environmental awareness, информированность об экологических проблемах, о состоянии окружающей среды, Umweltbewusstsein (n)* – inimeste faktilised teadmised keskkonna olukorrast, keskkonnaprobleemidest ning inimese ja keskkonna vaheliste suhte ning mõjude mõistmine ning valmisolek nendega arvestamiseks praktikas. *Keskkonnateadvuse oluline osa, kuid olemuslikult ei sisalda hinnanguid ja seetõttu ei tingi alati keskkonnasõbralikku mõtteviisi või käitumist: inimesed võivad küll olla teadlikud rahvaarvu või linnastumise kasvust ja ka selle hävitavast mõjust looduskeskkonnale, kuid ei omista sellele negatiivset tähendust, pidades selliseid "ohvreid" inimeste heaolu paratamatuks "hinnaks".

keskkonnateadvus, *environmental conscience, экологическое сознание, Umwelt-*

gewissen (n) – inimeste arusaamine keskkonna seisundist, selle väärtustest ja seostest nende *heaoluga. Erinevalt nt *keskkondlikust paradigmat ei pruugi sisaldada terviklikku ettekujutust keskkonnaseisundi eri aspektidest ning selle põhjustest ja tagajärgedest. Säästvuse seisukohalt liigitatakse pealiskaudseks, vahepealseks ja *süvaökoloogiliseks, olenevalt sellest, kas muretsetakse ainult keskkonna üksikute silmanähtavate kahjustuste, looduse kui ühisomandi üldise ebaparemeheliku kasutamise või inimvajaduste ületähtsustamise kui moraalse probleemi pärast. K. on otseselt seotud valmisolekuga *keskkonnasõbralikuks käitumiseks. K-e kujundamise olulisi vahendeid on mitmesugustes vormides *keskkonnaharidus.

keskkonnategevuskava, *environmental action plan / environmental programme, программа мероприятий, связанных с охраной окружающей среды, Umweltaktionsprogramm (n)* – määratleb süstemaatiliselt *keskkonnapoliitika ja/või *keskkonnastrateegia põhjal või iseseisva dokumendina tegevused ja protseduurid keskkonnaalaste üldiste ja/või osaesmärkide saavutamiseks, nende täitjad ja vajalikud rahalised vahendid koos finantseerimisallikatega. Viimasel aastakümnel on paljudes maades koostatud *riiklikud keskkonnategevuskavad.

keskkonnatehnika, *environmental technology, экотехника, Umwelttechnik (f)* – keskkonna hoidmiseks, taastamiseks ja parandamiseks kasutatavate tehnoloogiate ja meetodite kogum. Siia arvatakse tehnoloogiad heitmete ja jäätmete käitlemiseks, tootmisprotsesside tõhustamiseks, keskkonnakahjustuste (nt saastunud pinnase) likvideerimiseks, mõõtmis- ja seireseadmed jmt. Vt ka ökoloogiline tehnoloogia, parim võimalik tehnika.

keskkonnavastutus, *environmental liability, экологическая ответственность, Umwelthaftung (f)* – finantsvastutus tekita-

tud keskkonnakahjude eest. Oluline ettevõtte üleminekul uuele omanikule ja privatiseerimisel – reeglina vastutab varasemate kahjude eest varasem omanik.

keskkonna välismõju, *environmental externality*, *внешние (неучтенные в себестоимости) экологические последствия (эффекты)*, *umweltbezogene externe Effekte (pl)* – ühe tootja või tarbija tegevuse negatiivne mõju teisele (saastamine, tervisemõjud, õnnetused, liiklusummikud jms), mis ei kajastu toote või teenuse hinnas ja/või mida ei kompenseerita. Vt ka *väliskulud.

keskkonna väärtuse rahaline hindamine, *valuing environment*, *денежная оценка окружающей среды*, *monetäre Umweltbewertung (f)* – kasutatavate *loodusvarade rahaline hindamine. See toimub otsesel või kaudsel meetodil. Otsesel hindamisel määratakse küsitluse teel elanike *maksevalmidus keskkonnaseisundi parandamise või säilitamise eest. Kaudse meetodi puhul tuletatakse maksevalmidus inimeste tavakäitumisest (sõit puhkekohata, palk töötamise eest saastatud keskkonnas jne).

keskkonnaõiglus, *environmental equity or environmental justice*, *экологическая справедливость*, *Umweltgerechtigkeit (f)* – keskkonnamõjude ja ühisressursside õiglane jaotamine kõikide elanike ja elanikkonna kihtide vahel, sõltumata nende sotsiaalsest, etnilisest või rassilisest staatusest.

keskkonnaökonoomika, *environmental economics*, *экономика окружающей среды*, *Umweltökonomie (f)* – majandusteaduse haru, mis uurib ühiskonna ja keskkonna vastastikuste seoste majanduslikku külge (loodusvarade väärtust, inimtegevusest mõjutatud *aineringete dünaamilise tasakaalu säilitamise maksumust, loodusvarade säästlikuma kasutamise viise jms). K. üheks peamiseks eesmärgiks

on leida *majandushoovad, et keskkonnaprobleemidest põhjustatud kahju peegelduks majandustegevuse kogumaksumuses. Vt ka väliskulud, majandushoovad.

keskmine eluiga, *life expectancy*, *средняя продолжительность жизни*, *Lebenserwartung (f)* – keskmine eeldatav eluiga sünnimomendil. Tavaliselt tehakse vahet meeste ja naiste eeldataval k. e-l. Imikute suremuse tõttu on k. e. sünnimomendil tavaliselt lühem kui näiteks pärast aastaseks saamist. K. e. on 20. sajandil märkimisväärselt tõusnud, peamiselt laste suremuse languse tõttu. Vt ka imikusuremus, inimarengu indeks.

kinnine tootmistsükkel, *closed loop process*, *замкнутый производственный цикл*, *geschlossener Zyklus (m)* – tootmisprotsess, kus abimaterjalina kasutatavad ained (vesi, õhk, kemikaalid jne) suunatakse *korduvkasutusse. Aineringe sulgemine eeldab täiendava energia kulutamist (nt vee ja õhu jahutamiseks, puhastamiseks jne). Kõikehõlmav k. t. ei ole võimalik, sest tootega viiakse ained protsessist välja. Mõneti lähedane k. t-le on *mahepõllumajandus, mis kasutab kohalikke *taastuvaid loodusvarasid ja ammutab vajaliku energia päikesekiirgusest.

kliimamuutus, *climate change*, *изменение климата*, *Klimaveränderung (f)* – pikaajalise statistilise ilmastikure*iimi muutumine. K-i tuleb eristada kliimakõikumistest, lühikestel ajavahemikel ei ole eristamine võimalik. K. arvatakse olevat inimtegevuse, peamiselt järjest suuremate koguste *fossiilkütuste põletamisest tingitud *kasvuhoonenähtuse võimendumise tagajärg. Vt ka *kasvuhoonegaasid, *Kyoto protokoll, *ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon.

kodanikeühiskond, *civil society*, *гражданское общество*, *Zivilgesellschaft (f)* – ühiskondlikud organiseerumisvormid

valitsus- ja ärivälises sektoris: ametiühingud, kirikud, kodanikualgatuslikud ja kogukonnapõhised organisatsioonid, mittetulundusühingud jmt. Seda mõistet kasutatakse enamasti demokraatia ja avaliku halduse arendamise kontekstis. *Agenda 21 käsitleb valitsusvälist sektorit *säästva arendamise olulise partnerina. Vt ka osalusareng.

kogukond, *community, община, Gemeinschaft (f)* – enamasti territoriaalselt määratletud inimeste kooslus, keda ühendavad ajalugu, sugulussidemed, ühistegevus, sarnased väärtused ja *eluviis. Tavaliselt moodustavad k-i lähestikku elavad inimesed (naabruskonnad), ent neid võib käsitleda ka kui ideoloogilistel alustel rühmitunud grupe, mis on tekkinud näiteks religioosse või seksuaalse orientatsiooni ja -elustiili alusel. K-d on *säästval arendamisel olulisteks partneriteks. Vt ka osalusareng, kogukonnaarengu projektid.

kogukonnaarengu projektid, *community development projects, проекты общественного развития, Kommunalentwicklungsjprojekte (pl)* – kohaliku tasandi projektid kogukondade edendamiseks ühistegevuse ja isemajandamise tõstmise kaudu. 1950–60. a-tel arendati k. p-e sõjajärgsete linnakogukondade sotsiaalseste konfliktide ärahoidmiseks või leevendamiseks. Tänapäeval on k. p. aktuaalsed elu säilitamiseks maapiirkondades. Vt ka osalusareng, jõutamine.

kohalik Agenda 21, *Local Agenda 21, местная Агенда 21, lokale Agenda 21(f)* – *Agenda 21 kutsub maailma kõiki kohalikke omavalitsusi koostama selle nime all strateegiat ja tegevuskava *säästva arengu edendamiseks oma piirkonnas. Eestis on valminud Kuressaare ja Tartu kohalik Agenda 21.

kohalik areng, *local development, местные процессы развития, lokale Entwick-*

lung (f) – majanduslik, sotsiaalne, kesk-konna ja/või looduskasutusega ning *looduskaitsega seotud edenemine *kogukonnas, mis on määratud kindla, enamasti ühe kohaliku omavalitsuse või muu administratiivselt piiritletud väiksema alaga.

Kolmanda maailma võlakriis, *Third World debt crisis, долговой кризис в странах Третьего мира, Schuldenkrise (f) der Dritten Welt* – madala või keskmise sissetulekuga riikide finantsprobleem, mis takistab nende *arengut ja põhjustab vaesust ja keskkonnaseisundi halvenemist. 1970. a-tel püüti Aafrika ja Lõuna-Ameerika majanduslikku arengut edendada laenude abil *arenenud maadest. Laenude tagasimaksimine muutus raskeks 1980. a-te ülemaailmse majanduskriisi tõttu. Võlgnikest riigid peavad tootma ekspordiks, saamata rahuldada omaenda rahvastiku põhivajadusi. Võlgade intress on muutnud tagasimakstavad summad algsete laenatud summadega võrreldes mitmekordseks. Paljud Lääneriigid ei ole nõus võlgu kustutama. Vt ka Kolmas maailm, globaliseerumine, arengumaad.

Kolmas maailm, *Third World, страны Третьего мира, Dritte Welt (f)* – enamik Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika ning Kariibi mere riike, paljud neist olid 20. saj keskpaigani kolooniad; tänapäeval madalama industrialiseerimisastmega ning *elustandardiga kui *Esimese maailma riigid. Algselt kandis termin K. m. positiivset ideed, et majanduslikult võivad need riigid areneda erinevalt Esimesest ja *Teisest maailmast. Edaspidi on K. m-a mõiste omandanud negatiivse tähenduse ning seda on seostatud kehvade elamistingimuste, suurte sotsiaalsete kontrastide, majandusliku stagnatsiooni ja poliitilise ebastabiilsusega. Uute tööstusriikide teke kõrvuti paljude riikide vaesumise või stagnatsiooniga on muutnud sellise kõikehõlmava termini mõttekuse küsitavaks. Samalaadse katusterminina kasutatakse ka

terminit enamusmaailm. Vt ka arengumaa, alaareng.

kolmikaruandlus, *triple bottomline, тройная отчетность, Triple Bottom Line (f)* – aruanne, milles organisatsioon esitab lisaks traditsiooniliste finantsmajanduslikele näitajatele ka keskkonna- ja sotsiaalnäitajad. *Säästev areng eeldab majandusliku heaolu, keskkonnakvaliteedi ja sotsiaalse õigluse tasakaalustatud tagamist, seetõttu tuleks säästval ettevõtjal arvestada lisaks rahalisele kasumile ka keskkonna ja sotsiaalsete aspektidega.

kolonialism, *colonialism, колониализм, Kolonialismus (m)* – ühe kultuuri anastamine teise (kolonialisti) poolt enamasti territooriumi sõjalise hõivamise läbi. K. algas kaua enne eurooplaste ekspansiooni ja kestab tänaseni. K-i tagajärjeks tänapäeval peetakse ebaühtlast *majandusarengut. Paljud koloniaalvaldused on küll ametlikult saavutanud iseseisvuse, kuid praktiliselt on k. asendunud *neokolonialismiga (majandusliku sõltuvusega). Vt ka Põhi-Lõuna, biopiraatlus, ökokolonialism.

kompensatsiooniala, *compensation area, компенсационная площадь/территория, Ausgleichsgebiet (n)* – ökoloogiliselt tasakaalustav (korvav) ala *kultuurmaistus; suhteliselt intensiivse kasutusega alade vahel asuv ekstensiivselt kasutatav ala, mis mahendab keskkonnakahjustusi ja mitmekesistab maastikku. Näiteks kaitsepuistud kraavikallastel, kaitsetsoonid veekogude ääres, parkmetsad linnade ümber ning Vahe-Eesti loodusmaastikud Tallinna ja Kirde-Eesti tööstuspiirkondade suhtes.

kompensatsioonitasu, *beneficiary compensate principle, принцип выплаты компенсации владельцам ресурсов, принцип арендных платежей, Ausgleichsabgabe (f)* – kompensatsioon nende, kes teatud (ökoloogilise) muutuse tõttu kahju

kannatavad. Nt ühe riigi ohtlike jäätmete ladustamine teises riigis kompenseeritakse rahaliste maksetega, kuid ebaeetilisuse tõttu on selline ökoloogiline *dumping tihti peale taunitav.

kompensatsioonitoll, *countervailing duty, компенсационная таможенная пошлина, Ausgleichszoll (m)* – ka tasakaalustustoll, tollimaks sisseveetavatele kaupadele riikidest, kus nende tootmist subsideeritakse. K-ga kaotatakse siseturul importkauba eelisolukord, mis ahistaks samalaadse kodumaise kauba tootjaid. Eestis on aktuaalne k-i kehtestamine mõnele toidukaubale.

kompostimine, *composting, компостирование, Kompostierung (f)* – orgaanilise aine, eeskätt põllumajandus- ja olmejäätmete aeroobne lagundamine bakterite ja seente elutegevuse läbi. K-l hävivad umbrohuseemned ja tõvestavad bakterid, tekkiv kompost on väärtuslik väetis. K. levikuga saab oluliselt vähendada prügilatesse ladustatava orgaanilise aine anaeroobsel lagunemisel tekkivaid metaaniheitmeid.

konservatiivne ökoloogia, *conservative ecology, консервативная экология, konservative Ökologie (f)* – *keskkonnapoliitika suund, mis seostub nn klassikalise *looduskaitse ideoloogiaga. Sisuliselt tunnistab k. ö. inimtegevuse ja looduseskkonna harmoonilise ühendamise võimalust tänapäeva maailmas. Põhiprobleemina näeb k. ö. maailma õiglast jaotamist inimese ja looduse vahel, tagamaks nii inimühiskonna kui ka looduse toimimist. K. ö. annab kandva rolli põhiprobleemi lahendamisel loodusteadlastele-eksperptidele.

konsumerism, *consumerism, конsumerизм, Konsumerismus (m)* – 1) ühiskondlik liikumine, mis tegeleb tarbija õiguste kaitsmise ja laiendamisega; 2) pärast II

maailmasõda aset leidnud elanikkonna rikkuse kasvu ja reklaamitööstuse ning uue kommunikatsioonitehnoloogia arengu tagajärjel tekkinud vajaduste loomisele (ergutamisele) ja rahuldamisele rajatud subkultuur, kus tarbitakse mitte vajaduse tõttu, vaid tarbimise enda ja sellega seotud sotsiaalsete hüvede pärast. Põhjustab *loodusvarade ületarbimist ning *elukvaliteedi halvenemist. Vt ka tarbimine, tarbimisharjumuste muutmine.

kontsentreeritud detsentraliseerimine, *concentrated decentralization*, *концентрированная децентрализация*, *konzentrierte Dezentralisierung* (f) – linnade ja rahvastiku kasvuga seotud probleemide käsitlemise strateegia. K. d. püüab leida tasakaalu suurlinna ja teiste linnade arengu vahel, hajutades tegevusi teistesse keskustesse. K. d-se abil saab muuta efektiivsemaks asumite ressursikasutust, vähendada liiklusest ja maakasutusest tulenevaid keskkonnaprobleeme. Vt ka regionaalne planeerimine.

koostootmine, *cogeneration of heat and power (CHP)*, *совместное производство*, *Kraft-Wärme-Kopplung* (f) – energia kahe vormi, elektri ja soojuste koostootmine tekkiva *heitsoojuse ärakasutamiseks. Kütusena sobivad tahke-, vedel- ja gaasiline kütus. Eestis on levinud maagaasil töötavad koostootmisjaamad (kombiõuajaamad), mille väljundiks on kütuseenergia järgi arvatades 40% elektrit, 50% soojust ja 10% kadusid. K. iseloomustab paindlikkus kütuste valikul, samuti eri energialiikide tootmine tarbija vahetus läheduses.

korduvkasutus, *reuse*, *многократное использование*, *Rückführung* (f) – sama aine (nt jahutusvee, paberi) või toote (pakendi kasutamine ringluspakendina) *taaskasutus oma esialgsel kujul ja otstarbel. K. vähendab oluliselt heitmete ja jäätmete hulka ning hoiab kokku ressursse.

kriitiline koormus, *critical load*, *критическая нагрузка*, *kritische Belastung* (f) – ühe või mitme reostusallika maksimaalne mõju, mis ei tekita kõige reostusõrnametele keskkonnamelementidele veel olulist kahju. K. k. on üks *keskkonnastandarditest, mida on rakendatud nt *happelihmest johtuvate keskkonnahäiringute hindamisel ja prognoosimisel.

kultuurmaastik, *cultural landscape*, *культурный ландшафт*, *Kulturlandschaft* (f) – teatud kohas elavate kultuurilisi eelistusi ning võimalusi omavate inimete (kogukonna) ja selle koha looduslike tingimuste paljutahuliste vastastikuste mõjutuste selgepiiriline ja iseloomulik tulem. K-u ja loodusmaastiku vahel ei ole kindlat piiri, sageli säilib k-l varasem pinnamood, kliima jt looduskomponendid. Vt ka maastik.

kultuurmaistu, *human landscape*, *культурные ландшафты*, *Kulturgebiet* (n) – kestva inimtegevuse mõjul muutunud loodusega piirkond, kus loodusliku taimkattega alad on muudetud peamiselt põllumajanduskõlvikuks. Looduskaitse peamine objekt. 'Maistu' on geograaf Jaan Rumma poolt kasutusele võetud termin soome *maasto* eeskujul, rõhutamaks eelkõige inimese osalust maastiku kujundamisel.

kulude tõhususe analüüs, *cost-effectiveness analysis*, *анализ эффективности затрат* (AЭЗ), *Analyse* (f) *der Kosten-effizienz* – tulude ja kulude parima suhte otsimine. *Keskkonnaökoonoomika meetod nõutava keskkonnakvaliteedi saavutamiseks minimaalsete kuludega või parima tulemuse saavutamise etteantud kulutuste juures.

kulukeskne planeerimine, *Least cost planning (LCP)*, *наиболее дешевый план*, *kostenoptimale Planung* (f) – soovitud tulemuse saavutamiseks otsitakse odavaimat viisi või meetmete kombinat-

siooni. K. p-st rakendati esimesena energiasektoris, kus energiatootmise kulude optimeerimise asemel vähendati energiatarbimist (majade soojustamine, energiamaahukate tehnoloogiate asendamine, alternatiivsete transpordivahendite eelisarendamine jms) ning kokkuvõttes hoiti sellega kokku energiatootmiseks vajalikke ressursse.

kõrbestumine, *desertification*, *превращение в пустыню*, *Wüstenbildung* (f) – 1) kõrbeala laienemine loodusteguri toimel või ettevaatamatu inimtegevuse, sh. ülekarjatamise tõttu (nt Sahelis); 2) kõrbe tekkimine aladel, kus seda varem ei ole olnud. K-ga kaasneb taimkatte ja selle isenesliku taastumise võime kadu ning pinnase bioloogilise potentsiaali suur kahenemine. Kõrbed ja poolkõrbed hõlmavad üle 40% elamiskõlbulikust maismaast, kokku 49 mln km², 10 mln km² sellest on inimtekkeline kõrb.

käitis, *installation*, *предприятие*, *Einrichtung* (f) – paikne tehniline üksus, milles tegeldakse ühe või ka mitme tegevusalaga, mis on käitise asukohas tehtavaga tehniliselt seotud. K. võib mõjutada *heidet ja *saastust. K-se mõistet kasutatakse *saastuse kompleksse vältimise ja kontrolli seadusega reguleeritud *keskkonnampleksluba vajava tehnilise üksuse defineerimiseks. Vt ka parim võimalik tehnika.

kütuseelement, *fuel cell*, *топливный элемент*, *Brennstoffzelle* (f) – keemiline elektrienergia allikas, kus kütuse ja oksüdeerija keemiline energia muundub vahetult elektrienergiaks. K-s toimub kütuse (tavaliselt vesinik, süsinikoksiid, süsivesinikud) elektrokeemiline oksüdatsioon (nn külmpõlemine), mille tulemusena saadakse nii elektrit kui ka soojust. Kütuse sellisel oksüdatsioonil on keemilise energia elektriks muundamise kasutegur väga kõrge (40–90%). Suureks plussiks on müra ning sisepõlemismootorile omaste

heitainete puudumine, samuti väiksem mass ja mõõtmed kui teistel keemilistel elektrienergiaallikatel. K-l põhinev *vesinikuenergeetika ei tähanda veel *fossiilkütuste kasutuse lõppu kuna kaasaegsete k-de energiatoomeks sobib ka naftast või maagaasist valmistatud vedel kütuse segu.

Kyoto protokoll, *Kyoto Protocol*, *договор Куото*, *Kyoto-Abkommen* (n) – rahvusvaheline ratifitseerimisele kuuluv leping kliimamuutuste vältimiseks, mis sõlmiti Kliimakonventsiooni liikmesriikide Kyoto konverentsil Jaapanis 1997. a detsembris ja millega kehtestati tööstusriikidele *kasvuhoonegaaside heidete protsentuaalse vähendamise kohustus a-tekst 2008–2012, võrreldes 1990. a-ga. Eesti poolt võetud kohustus ühtib Euroopa Liidu omaga – vähendada emissioone 8%. K. p. sisaldab ka kolme nn “paindlikku mehhanismi”, mis võimaldavad seatud eesmärgi saavutada majanduslikult kõige efektiivsemalt. Nendeks on *heitmetega kauplemine, *ühisrakendus ja *puhta arengu mehhanism (CDM).

L

laissez-faire – “laske teha” (pr k). Algsest võtsid termini kasutusele Prantsuse füsiokraadid, seda arendasid edasi Adam Smith ning klassikalised ökonomistid. Doktriini viitab valitsuse sellisele poliitikale, mille järgi riik ei tohiks üldse majandusküsimustesse sekkuda. Toetub oletusele, et inimesi motiveerivad peamiselt isiklikud huvid, mis tervikuna on üksteisega kooskõlas.

linnauuendus, *urban renewal*, *обновление районов города*, *Stadterneuerung* (f) – linna hüljatava või allakäiva piirkonna ümberplaneerimine arengupulsside andmiseks. Enamasti kasutatakse hääbuva

traditsioonilise tööstuse, kahjustatud keskkonna ja/või sotsiaalsete probleemidega piirkondades. Vt ka säästev linnaplaneerimine.

linnaökoloogia, *urban ecology*, *экология города*, *Stadtökologie* (f) – sotsiaälökoloogia osa, mis käsitleb linnaelu ökoloogilist eripära, sh saaste, müra, haljastuse, koduloomade pidamise ja elanike *keskkonnateadlikkuse küsimusi. L-ga liitub linnaehituse ökoloogia, mis käsitleb linnade arendamise ja elurajoonide otstarbeka kujundamise küsimusi. Ei hõlma siseruumidesse puutuvat. Vt ka säästev linnaplaneerimine.

looduse mitmekesisus, *biodiversity*, *биологическое разнообразие*, *biologische Vielfalt* (f) – lai mõiste, mis tuli kasutusele 1980. aastate lõpul ja hõlmab elusa looduse kõiki vorme nii maismaa kui mere jt veekogude ökosüsteemides ning -kompleksides, kirjeldades liigisest (geneetilised variatsioonid), liikidevahelist (liigirikkus) ja ökosüsteemide mitmekesisust.

looduse õigused, *biorights*, *природные права*, *Rechte der Natur* (pl) – *keskkonnaetika kategooria. Loodusele inimkonnaga sarnaste õiguste omistamisega püütakse sageli põhjendada vajadust loodust kaitsta ja inimtegevust selle arvel piirata. Õiguste omistamisele on omane teatud gradatsioon: kõige levinum on nn loomaõiguste tunnustamine, kuid selle mõtteviisi abil ei ole alati võimalik põhjendada ulatuslikumat keskkonnakaitset. Järgmiseks sammuks on olnud õiguste omistamine kõigele elavale ja lõpuks – püsivaks kestmiseks võimelistele ökosüsteemidele. Selle mõtteviisi filosoofiline probleem on ühepoolne kommunikatsioon: nimetatud õigusi saavad loodusele omistada omavahelise kokkuleppe alusel ainult inimesed ja looduse kui “õigustatud subjekti” tagasiside tõlgendamine on samuti ühiskondliku kokkuleppe küsimus. Vt ka looduskeskus.

looduskaitse, *nature conservation*, *охрана природы*, *Naturschutz* (m) – looduskeskkonna, *looduse mitmekesisuse, *loodusvarade, loodusharulduste (sh looduskaitsealade) ning looduslike koosluste ja populatsioonide kaitse inimtegevuse ja ebasoodsate looduslike mõjude eest, nende hooldamine ja taastamine. Nn klassikalise looduskaitse eesmärk on olnud peamiselt kohalike loodusharulduste ja liikide, ka maastike kaitse. Tänapäevane looduskaitse püüab ühendada elupaikade, koosluste, liikide ja maastike kaitse teravlikuks looduse mitmekesisuse ja ökosüsteemide kaitseks. 1980. aastateni käsitleti l-t laiema mõistena kui *keskkonnakaitse, mida nähti l. osana.

looduskaitseseadus, *nature protection law*, *закон об охране природы*, *Naturschutzgesetz* (n) – seadusandja poolt kehtestatud õigusakt, mis sätestab looduskaitse ja looduskasutuse põhimõtteid ning loodusobjektide ja loodusharulduste kaitse viise. Eestis anti esimest korda välja 1935. a-l, teine 1957. a-l, praegune “Kaitstavate loodusobjektide seadus” pärineb a-st 1994. Looduskaitset reguleerivad ka Eesti maa-, maapõue-, metsa- ja veeseadus. Eestis on ühinenud mitmete rahvusvaheliste ja regionaalsete looduskaitsekonventsioonidega.

looduskapital, *natural capital*, *природный капитал*, *Naturkapital* (n) – looduslike ressursside olemusest ja paiknemisest tulenevad edu- ja tegevuseeldused erinevateks toiminguteks, millel on majanduslik tähendus ja mille kaudu ka neile ressurssidele on omistatav kapitali kui tegevuseelduse tähendus. L-ks saab pidada nii *taastumatuid loodusvarasid kui ka *ökosüsteemi omadusi ning funktsioone (näiteks võimet stabiliseerida mingeid inimtekkelisi muutusi, selle kaudu mõjutada ka majandustegevust). L-i tähendus majandusanalüüsis muutub seda olulisemaks, mida enam arvestatakse ökosüsteemi

majandusprotsessi toimumise koha ja/või komponendina. L. mõiste ja selle hindamise meetodika on olulisel kohal nt *ökooloogilise jalajälje, *keskkonnaarvestuse ja *roheline SKT mudelites.

looduskasutus, *nature management, природопользование, Naturbewirtschaftung (f)* – loodusvarade kasutamine inimkonna poolt; hõlmab nende ammutamise, töötlemise ja taastumisvõime hoidmise. Loodus on tänaste ja tulevaste inim põlvkondade ühisvara, mille kasutamine ei tohiks olla ühekülgne, hetkekasule orienteeruv ja biosfääri stabiilsust ohustav. L-e teaduslik baas ühendab loodusteaduste, sotsiaalteaduste ja tehnikateaduste metodoloogiad ja andmestikku.

looduskesksus, *ecocentrism, экоцентризм, Ökozentrismus (m)* – keskkonnanäetika vool, mis inimühiskonna ja looduse suhete konstrueerimisel lähtub loodusele omistatavatest õigustest ja vajadustest. Probleemiks on tõsiasi, et loodusele omistatavad õigused ja vajadused on sisuliselt ikkagi inimeste omavaheline meelevaldne kokkulepe. Samas on looduskeskne argumenteerimine olnud avalikus mõttevahetuses ja keskkonnapoliitikas edukas *säätva arengu põhjendamise võte, kuna tegemist on emotsionaalselt ja sümboli mõttes väga mõjuva mõistega. Vastandiks on inimkesksus, mis omistab niisuguseid õigusi ainult inimolenditele ja konstrueerib seega inimese-looduse suhteid ainult inimlikust heaolust lähtudes. Inimkesksus ei pruugi tingimata olla keskkonna suhtes hoolimatam, kuna inimesed võivad seostada oma heaolu näiteks keskkonna säilitamise ja suhtelise heaoluga (mille üheks avaldumisvormiks ongi looduskeskne maailmavaade). Vt ka süvaökoloogia.

looduslik ja tehisklik, *natural and artificial, естественное и искусственное, natürlich und künstlich* – objektide ja nähtuste teineteisele vastanduvad vormid.

Looduslik on spontaanselt tekkiv, püsiv ja isearenev, tehisklik teostub aga inimtegevuse kaudu – loodusaine transformeerimisega vormi, mis ei tulene selle sisemisest loomusest. Tehiskliku esimene vorm on naturaalsest loodusainest kuhjatud struktuur (kiviaed, maanteetamm, pais jms). Teine vorm on selliste tehisisjektide loomine, mis on looduslikega analoogilised, ent mitte identsed (tehisklikud keemilised elemendid, tehisisotoobid, polümeermaterjalid, kultuurtaimede sordid, koduloomade tõud jpm). Tehiskliku kolmas vorm on selliste struktuuride moodustamine, mille iseeneslik teke on täiesti võimatu (mikroprotsessor, kosmoselaev). Nüüdisaja inimest ümbritseb peaaegu ainuüksi tehisklik mikrokeskkond, nt linnakorateris; loodusliku transformeerimine tehisklikuks toimub Maal plahvatuslikult kasvavates mõõdetes. Tehisklikul puudub isetaastumise võime, ta on väga ebastabiilne ja kaldub iseeneslikult hävima (amortisatsioon, korrosioon jms), mistõttu tehisklik saab püsida ainult jätkuva inimtegevuse toel. Tehiskliku hävimine tähendab üha kasvavaid jäätme hulki, ammutatud loodusvarade pöördumatut kaotsimineku jne.

loodusmälestis, *natural monument, памятник природы, Naturdenkmal (n)* – erilise teadusliku, kultuuriloolise või esteetilise väärtusega, inimtegevuse tagajärjel ohtu sattunud eluta või elus looduse objekt (Eestis nt saaremaa robirohi, kotkad, põlispuud, suuremad rändrahnud, paljandid), enamik on võetud looduskaitse alla. Termin võeti kasutusele 20. saj algul, A. von Humboldti järgi.

loodusvara, *natural resource, природные ресурсы, natürliche Ressourcen (pl)* – loodusliku tekkega aine või protsess, mida inimene kasutab toorainena, energiaallikana või muul viisil. Võrreldes keskkonnavarade ja *looduskapitaliga on l. mõiste kitsam. L-d jagatakse *taastuvateks

(bioloogilise tekkega) ja *taastumatuteks loodusvaradeks. Ka looduse võimet vastu võtta inimtegevuse tõttu tekkivaid keskkonnale kahjulikke jäätmehid võib pidada omamoodi loodusvaraks. Vt ka keskkonna assimilatsioonivõime, keskkonna taluvusvõime, neelud, neeldumisvõime.

lābipaistvus, *transparency*, *прозрачность*, *Transparenz* (*f*) – kasutatakse üldmõistena *otsustamisprotsessi, samuti seadusandlike aktide selguse, avalikkuse ja kontrollitavuse iseloomustamisel ja hindamisel. Vt ka Århusi konventsioon, kodanikeühiskond.

Läänemere Agenda 21, *Baltic Agenda 21*, *Агенда 21 по Балтийскому морю*, *Agenda 21 (f) für den Ostseeraum* – Läänemerega piirnevate riikide välisministrite poolt 1998. a-l vastu võetud *säätstva arengu dokument, mis sätestab üldised ja valdkondlikud eesmärgid ning tegevuse säätstva arengu saavutamiseks Läänemere piirkonnas. See on esimene regionaalset tasandil ühiseid eesmäärke sätestav säätstva arengu tegevuskava maailmas. Tegevuskavas käsitletavad valdkonnad on ühistegevus, ruumiline planeerimine ja sektorite tegevus: transport, energeetika, turism, tööstus, põllumajandus, kalandus ja metsandus.

M

Maailma Hapnikufond (MHF), *World Oxygen Fund (WOF)*, *Всемирный кислородный фонд*, *Weltauerstofffonds* (*m*) – Eestis 1997. a-l moodustatud fond, üldsuse kaasamiseks keskkonnaprobleemide lahendamisele. Idee tugineb Eestis 1970. aastatel tehtud metsanduslikele uuringutele (metsa ökoloogilise produktiooni majanduslik hindamine). Hapniku hulk atmosfääris väheneb. MHF-i kuulutas välja *Eesti Roheline Rist.

Maailma Looduse Fond, *World Wide Fund for Nature (WWF)*, *Всемирный фонд природы*, *Welt Natur Fonds* (*m*) – valitsusväline rahvusvaheline organisatsioon, mille eesmärk on toetada olulisemaid looduskaitseprojekte ja päästeüritusi. Ainelisi vahendeid saab WWF annetustest ja korjandustest; ta on üks rahvusvahelise looduskaitsestrateegia loojatest ja finantseerijatest. Peakorter asub Šveitsis, sümbolloom on bambuskaru. Vt ka Eesti-maa Looduse Fond.

Maailma looduskaitseharta, *World Charter for Nature*, *Всемирная хартия охраны природы*, *Weltcharta (f) der Natur* – 1982. aastal ÜRO Peaassamblee poolt vastu võetud harta, mis on *Maakera harta eelkäija. Sätestas inimese eetilised kohustused ökosüsteemide kaitsmiseks.

maailmamudelid, *global models*, *мировые модели*, *Globalmodelle* (*pl*) – imitatsioonimudelid, mis kujutavad mõne *globaalprobleemi valdkonnas teostuvaid protsessidekomplekse ning võimaldavad hinnata nende edasist kulgu. Esimeste mte (D. Meadows jt 1972; M. Mesarovič ja E. Pestel 1974) loomise algatas *Rooma Klubi; tulemusi on kasutatud ka üldsuse teavitamiseks kujunevatest ohtudest (*rahvastikuplahvatus, toitluskriis, tuumasõja võimalikud tagajärjed jm).

Maakera harta, *the Earth Charter*, *Хартия Земного шара*, *Erd-Charta* (*f*) – *Rio konverentsi esimesel ettevalmistaval nõupidamisel pakkus sekretariaat välja idee koostada Maakera harta, mis sisaldaks keskkonnanahoiu ja -arengu põhiprintsiipe, mida respekteeriksid kõik rahvad, kogu maakera elanikkond. Harta oli kavandatud vastu võtta ühena konverentsi dokumentidest. Aeg polnud aga riikidevahelise leppe sõlmimiseks küps. 4000 valitsusväliste organisatsioonide esindajat, kes osalesid ÜRO konverentsiga samal ajal globaalsel foorumil, võtsid eetilised kohustused

tagada *säätsev areng, kindlustamaks elu maakeral 21. sajandil. Käesoleval ajal koostatakse harta teksti Maakera nõukogus (Maurice Strong) ja Rahvusvahelise Rohelise Risti (president Mihhail Gorbatšov) juhtimisel. M. h. on kavas kehtestada 1. jaanuaril 2002. Vt ka Maaailma looduskaitseharta.

Мaa Nõukogu, *Earth Council, Всемирный совет, Erd-Rat (m)* – 1992. a loodud rahvusvaheline valitsusväline organisatsioon, mis aitab ellu viia *Rio konverentsil vastu võetud otsuseid. M. N. eesotsas on 18-liikmeline juhtkond, kuhu kuuluvad poliitika-, teadus- ja äriringkondade ning valitsusväliste organisatsioonide esindajad.

maastik, *landscape, ландшафт, Landschaft (f)* – põhimõisteid geograafias, ent laialt kasutusel ka humanitaar- ja sotsiaalteadustes mingi piirkondliku terviku (looduslikult piiritletud ala) kirjeldamiseks, samal ajal on m. rohkem kui selle osade summa. Ka mingi ala välisilme, värvide ja vormide laad. Loodusmaastik (*physical landscape*) viitab looduslikule aspektile ja moodustub reljeefi, taimkatte, muldade ning veestiku elementidest, *kultuurmaastik arvestab ka inimõju.

maastike mitmekesisus, *landscape diversity, разнообразие ландшафтов, Landschaftsdiversität (f)* – teatud ajal eksisteerivate indiviidi või grupi ning topograafiliselt määratletud ala vaheliste arvukate suhete formaalne väljendus; hõlmab eelkõige eluta loodust. Selle välisilme on kujunenud mitmete loodus- ja inimõjude tulemusel ja koostöös pikema aja jooksul. Haakepunktiks *looduse mitmekesisusega on elupaigad ja kasvukohad, mida maastik pakub.

maastikuarhitektuur, *landscape architecture, ландшафтная архитектура, Landschaftsarchitektur (f)* – rakendus-

kunstiala, arhitektuuri ja maastikuplaneerimise piirvaldkond, mis tegeleb maastiku kujundamisega inimesele funktsionaalselt, ökoloogiliselt, tervishouliselt ja esteetiliselt sobivaks elupaigaks, arvestades ökoloogiliste protsesside ja maastike vahelisi seoseid ning geoloogilisi, majanduslikke, kliimaatilisi ja kultuurilisi tegureid. M-i põhieesmärk on inimese elukeskkonna ruumiline ja funktsionaalne korraldamine viisil, mis säilitab looduskeskkonda ja selle elemente ning rahuldab nii inimese elulisi kui ka esteetilisi vajadusi. Seda m-i uusimat arengujärku nimetatakse ka ökoloogiliseks arhitektuuriks. Vt ka maastik.

maastikuhoidus, *landscape management, ландшафтный менеджмент, Landschaftspflege (f)* – laiemas tähenduses kompleksne looduskaitsevaldkond, mille eesmärk on ühelt poolt suure tootlikkusega stabiilsete, suure esteetilise väärtusega ja mitmekesiste kultuurmaastike kujundamine sihipärase planeerimise ja hooldusega; teiselt poolt intensiivse maakasutuse soovimatute kaasnähtude vähendamine. Kitsamas tähenduses kultuurmaistu stabiilsuse tagamine maastikuarhitektuuriliste, tehnobioloogiliste, hüdrotehniliste jms võtetega.

maastikukaitseala, *landscape reserve, ландшафтный заказник, Landschaftsschutzgebiet (n)* – haruldase või piirkonnale iseloomuliku loodus- või pärandmaastikuga kaitseala, mis on moodustatud looduskaitsealadel, kultuurilistel või puhke-eesmärkidel. Maastikukaitseala eritüüpina käsitletakse ka kaitse alla võetud parke, arboreetumeid ja botaanikaaedu.

maastikuplaneerimine, *landscape planning, планирование ландшафта, Landschaftsplanung (f)* – tugineb maastiku hindamisele teatud regioonis kavandatavate tegevuste (majandusarendus ja looduskaitse) ettevalmistamisel nii, et tulemuseks oleks toimiv ja esteetiliselt rahuldust pakkuv

tervik. Maastikuplaneerija võib otseselt mõjutada maastiku välisilmet (näiteks kaitseribade, parkide planeerimine) või teha seda kaudselt, reguleerides olemasolevat maakasutust. Vt ka maastikuarhitektuur.

Maa tippkohtumine – vt ÜRO keskkonna- ja arengukonverents.

mahepõllumajandus, *organic farming*, *экологическое сельское хозяйство*, *biologischer Landbau* (*m*) – *ökoloogilise (ökosüsteemse) tehnoloogia haru, kus toit toodetakse välist energiat (fossiilset, keemilist) minimaalselt kasutavas süsteemis ning *keskkonnaruumi mittehäirival moel. Kasvatatavate heterotroofsete ja autotroofsete organismide valik ning pidamise kord lähtub eesmärgist säilitada või suurendada maksimaalselt mulla viljakust, kasutades selle taastootmiseks ning säilitamiseks erinevate taimede külvikordi. Mulla ja toitainete stabiilne koostis ning tarvilik ja piisav hulk saavutatakse looma- ja taimekasvatuse vahekorra seadmisega. Muldade toitainetesisaldus tagatakse m-es ristõieliste taimede külvikordi kasutades ning põllumajandusjäätmete kompostimise ja põllule tagasi viimise kaudu. Umbrohu ja putukatõrje meetoditeks on peamiselt asjakohase liigilise mitmekesisuse tagamine (muude taimedega vaheribade külvamine, segakülv jne) ja taimede vastupanuvõime suurendamine. Reeglina säilib m-toodang hästi ning on ka organismile hästi omastatav. Vt ka säästev põllumajandus.

majandushoovad ehk **majandusinstrumentid**, *economic instruments* (*for environmental policies*), *экономические инструменты* (*меры, методы, рычаги*), *ökonomische Instrumente* (*pl*) – majandusmeetodid, millega mõjutatakse kasutama *loodusvarasid ja keskkonnakomponente otstarbekamalt. *Arenenud riikides laialt levinud, *üleminekumajanduses intensiivselt juurutatav majandusmehhanism. M.

pole suutelised täielikult tagama keskkonnakaitse eesmärgi, kuna osa loodusest pole majanduslikult hinnatav. Vt ka keskkonnapoliitika vahend, majanduslik stiimul, ökoloogiline maksureform.

majanduskasv, *economic growth*, *экономический рост*, *Wirtschaftswachstum* (*n*) – riigi kogutoodangu kasv ajas, väljendatakse enamasti rahvusliku kogutoodangu (RKT, *Gross National Product*) või *sisemajanduse kogutoodanguna (SKT, *Gross Domestic Product*). M. peegeldab toodete ja teenuste tootmise aastast juurdekasvu. M-st on saanud enamiku riikide majanduspoliitika nurgakivi, samas on seda kritiseeritud, kuna selles ei tooda välja näiteks kasulikku ja kahjulikku majandustegevust, loodusvarade eksploateerimist jms. Vt ka tõelise arengu indeks, säästva majandusliku heaolu indeks.

majanduslik stiimul, *economic incentive*, *экономический стимул*, *ökonomischer Anreiz* (*m*) – hind või otsene majanduslik kasu, mis motiveerib tootjat või tarbijat käituma soovitud viisil. Näiteks hinnalised, subsiidiumid jne. Vt ka keskkonnapoliitika vahend, majandushoovad.

majanduslikud indikaatorid, *economic indicators*, *экономические показатели*, *Wirtschaftsindikatoren* (*pl*) – majandusnäitajad, mis aitavad analüüsida antud hetke majandusolukorda ja tulevikuväljavaateid nii ettevõtte kui ka riiklikul tasemel. Hõlmab näiteks statistikat tööhõive, investeeringute, varade, hindade, tulude ja kulude, laenu, tootmise, kaubanduse jms kohta. Vt ka majanduskasv, tõelise arengu indeks, säästva majandusliku heaolu indeks.

maksevalmidus, *willingness to pay*, *готовность платить*, *Zahlungsbereitschaft* (*f*) – *tingliku hindamise meetodi osa, kus inimeste küsitluse teel tehakse kindlaks, kui palju ollakse keskkonnaseis-

sundi parandamise või säilitamise eest nõus maksma. Kasutatakse eelkõige selliste kaupade või hüviste osas, millel pole kindlat rahalist väärtust, nt metsa säilitamine puhke-eesmärgil.

maksimaalne jätkusuutlik saak, *maximum sustainable yield*, *максимальная непрерывная урожайность*, *maximaler Dauerertrag (m) (unter Wahrung der Nachhaltigkeit)* – maksimaalne ammutatav kogus *taastuvat loodusvara, mis tagab selle tootlikkuse tulevikus. *Loodusvara kasutamist peetakse tasakaalustatuks siis, kui selle ammutamine (nt kalapüük) ei ületa selle loodusliku taastumise kiirust (kalade arvukuse kasvu).

maksusoodustus, *tax incentive*, *налоговые льготы*, *Steueranreiz (m)* – madalama maksumäära kehtestamine või maksuvabastus tootjate või tarbijate käitumise mõjutamiseks. Nt *keskkonnamaksuvabastus juhul, kui ettevõtte teeb keskkonnamakitselise investeeringu, mis tagab saasteainete vähenemise. Vt keskkonnapoliitika vahend, majanduslik stiimul, majandushoovad.

marginaalsus, *marginality*, *маргинальность*, *Marginalität (f) – 1* loodusobjekti piirmine asend, näiteks poolkõrbe ja kõrbe vaheala. Marginaalse paiknemisega ökosüsteemid on ebastabiilsed, looduskasutus neljal aladel peab olema eriti läbimõeldud ja ettevaatlik. 2) geograafiline ääreala, mille elanikud on keskusest kaugel ja neil on vähe võimalusi keskust mõjutada. 3) sotsiaalne seisund, kus inimene on osalt grupi või ühiskonna liige, ent mitte täielikult (nt migrantid). Marginaalse isiku sotsiaalne identiteet on sageli negatiivne. Sageli iseloomustab samasugune negatiivne märgistus nt *roheliste tegevust, laienedes nende poolt välja pakutud ideedele. M. on otseselt seotud ettekujutusega normaalsusest ühiskonnas ja muutub vastavalt selle muutumisele. Seega on

säästlikkuse idee levikuga muutunud ka suhtumine *rohelistesse.

materjalikulu, *material input*, *материальные затраты*, *Materialinput (m)* – ainevoog ja kogukulu tootmistegevuses peegeldab ainete tarbimisega seotud kogumõju (näiteks kaevandamise füüsiline mõju, saastamine, jäätmeteke jne). Selle lähenemisviisi puhul järeldatakse, et jäätmel on raisatud materjalid. Kui m. ja materjalivooge vähendada, siis vähenevad ka tootmisega seotud keskkonnaprobleemid. M. hulka arvestatakse ka näiteks lubjatootmises kaevandamise käigus eemaldatavad mulla- jt mittevajalikud ainekihid ja kaevandamise kõrvalmõjudest (nt erosioon) tekkivad ainevood. Vt ka materjalikulu teenuseühiku kohta, materjalivooanalüüs, ökoloogiline seljakott, “hällist hauani”, tööstusökoloogia, ökoefektiivsus.

materjalikulu teenuseühiku kohta, *material input per service (MIPS)*, *материальные затраты на единицу обслуживания*, *Materialinput (m) per Serviceeinheit* – 1993. a-l Wuppertali Instituudis dr Friedrich Schmidt-Bleeki poolt juurutatud indikaator *ökoefektiivsuse mõõtmiseks. M. t. k. väljendab massiühikutes, kui palju materjali (k.a kaudne materjal, näiteks põlevkivi kaevandamise aheraine) ja energiat kulub toote valmistamiseks kuni selle kasutamise lõpuni. Vt ka materjalikulu, faktor 4, elutsükli analüüs.

materjali ringlus (taaskasutus materjalina), *recycling*, *переработка использованной продукции (отходов) для вторичного использования, рециркуляция*, *Recycling (n)* – toodete, *heitmete ja *jäätmete või neis sisalduvate ainete taasväärtustamine ja *taaskasutus *teisese toormena samaladsete või muude toodete valmistamiseks (nt paberi ümbertöötlemine, klaasi ümbersulatamine, õlide taasrafineerimine, metalliühendite taasväärtustamine jne). Vt ka taaskasutus.

materjalivoo analüüs, *material flow analyses (MFA)*, *анализ потока материалов*, *Stoffstromanalyse (f)* – analüüsi-meetod, kus vaadeldakse materjalikasutuse tõhusust tootmises ja tarbimises. M. a abil saab tuvastada süsteemis kõige suurema materjalikasutusega osad, et seda ohjata. Tavapäraseid majandusanalüüsi meetodid enamasti materjalikasutuse efektiivsust ei peegelda, sest need käsitlevad rahavooge. Vt ka ökoefektiivsus, materjalikulu, elutsükli analüüs.

metsahool, *forest stewardship*, *управление лесными ресурсами*, *Waldbetreuung (f)* – metsaressursside looduskaitseks ja sotsiaalselt vastutustundlik kasutamine, majandamine ja arendamine, eesmärgiga hoida ja rohkendada metsa väärtusi ka tulevaste põlvete tarbeks. On algatatud vastavaid riiklikke programme, näit Metsahooli programm (*Forest Stewardship Program*) USA-s, mis toetab metsaomanikke, kes praktiseerivad metsa säästvat majandamist ja mitmekülset kõrvalkasutust.

Metsahoolekogu (FSC), *Forest Stewardship Council*, *Совет по управлению лесными ресурсами*, *Weltforstwirtschaftsrat (m)* – on Mehhikos registreeritud sõltumatu rahvusvaheline mitteilunduslik ühendus, millel on üle 300 liikme 45 riigist; kõrgeimaks otsustavaks koguks on liikmete üldkoosolek. M. asutati 1993. a-l metsamajanduse vabatahtliku sertifitseerimise hoogustamiseks. FSC tegevust finantseerivad heategevusfondid, valitsused, raha laekub ka liikmemaksudest ja akrediteerimistasudest. FSC ise metsade revideerimisega ega sertifikaatide väljandamisega ei tegele. Hindamist teostavad ja sertifikaate väljastavad sertifitseerimisorganid (iseseisvad organisatsioonid, praegu on neid kuus), mille tegevust hindab, akrediteerib ja kontrollib Metsahoolekogu. Eestis esindab vastavalt kokkuleppele üht niisugust sertifitseerimisorganit (Smart Wood'i) *Eestimaa Looduse Fond.

metsatustumine, *deforestation*, *исчезновение лесов*, *Entwaldung (f)* – metsa pindala vähenemine, igal aastal hävib vähemalt 11 mln hektarit troopilist metsa. Kuigi m-se põhjused on regiooniti väga erinevad, kaob 40–50% metsadest alepõlunduse, küttepuid hankimise ja teede ehituse tõttu. 10% kaob karjatamise, 10–20% intensiivse põllumajanduse, 5–10% istanduste ja 1–15% metsatulekahjude tõttu. Metsade hävimine põhjustab lugematute looma- ja taimeliikide elupaikade hävimist, loodusrahvaste elukohtade ja elatusallikate hävimist, mäenõlvade ja pinnase erosiooni, suurte tulvade tekkimist orgudes; metsa kui olulise süsiniku *neelu vähenemise tõttu suurendab atmosfääri süsihappesaasi sisaldust.

mikroenergeetika, *microenergetics*, *микрoэнергетика*, *Mikroenergetik (f)* – väikese võimsusega (mõnesajast vatist kuni mõnesaja kilovatini) elektri ja soojatootmiseadmete rakendamine hajutatud energiatootmiseks. Kasutatakse mikro turbiine, välispõlemismootoreid (heeliumil töötavad stirlingmootorid ja termo-akustilised jõuallikad), päikesepatareisid jne. M. võimaldab oluliselt vähendada energia ülekandekulusid ning lihtsustada energiasüsteemi sünkroniseerimist ja juhtimist. M. areng on seotud lihttehnoloogiliste (*low-tech*) energiamuundamistehnoloogiate arenguga. Näiteks termoakustiliste muundurite elektritootmise kasutegur ulatub 40–45% ning nende prognoositav maksimum masstootmises 0,3–0,6 USD/W. Majanduslik tasuvus on peamisi põhjusi, miks m. süsteeme peetakse perspektiivseks nii arenenud kui arengumaade jaoks.

militaarreostus, *military legacy*, *военное загрязнение*, *militärische Altlasten (pl)* – sõjategevuse või sõjaväeobjektide ja väeosaade hoolimatu tegevuse tulemusena kujunenud püsireostus. M-es on esindatud kõik mõeldavad reostuseliigid: müra-, bakterioloogiline, õli-, mürkainete, sh

raketikütuse komponentide, radioaktiivne jm. reostus. Eestis on raskeks probleemiks NSVL sõjaväelt pärinev reostus: lõhkekehad õppepolügoonidel ja veekogudes, põhjavee reostus lennukipetrooleumi jt. naftaproduktidega, mitmesuguste rajatiste jäänused, tuumareaktori jäänused Paldiskis, lagastatud alad 1565 endise militaarobjekti territooriumil, samuti siia jäänud sotsiaalne reostus. M-e likvideerimise maksumust Eestis on hinnatud enam kui kahe aasta riigieelarve suuruseks (u 60 mld krooni).

mitteametlik majandus, *informal economy*, *неофициальная экономика*, *informeller Sektor* (*m*) – rahvamajanduse osa, mis hõivab tööjõudu ilma ametliku vormistusega. M. m-es loodud väärtused ei peegeldu ametlikus majandusstatistikas (nt *sisemajanduse kogutoodangus). M. m. jaotatakse kaheks: legaalseks, nagu maja värvimine või jalgratta parandamine ning illegaalseks, nagu prostitutsioon ja uimastikaubandus.

MMN-sündroom (mitte-minu-naabruse-sündroom), *NIMBY-syndrome*, *синдром противостояния созданию по соседству неприемлемых объектов*, *Floriansprinzip* (*n*) – paikkondlik vastuseis prügilate, teedeehituse, ohtlike (sh radioaktiivsete) jäätmete ladustamiskohtade, sõjaväepolügoonide jt ohtlikeks või tülikateks peetavate rajatiste loomise vastu. Tavanõudmine on, et objekt rajataks “kuhugi eemale”, st lähemale mõnele teisele asulale.

monokultuur, *monoculture*, *монокультура*, *Monokultur* (*f*) – 1) ühe kultuurtaimeliigi jätkuv viljelemine samal maatükil. M. põhjustab mulla vaesumist ning soodustab taimehaiguste ja -kahjurite levikut; 2) ainult ühe kultuurtaimeliigi kasvatamine istandikus. M. on tehnoloogilisem, ent vähem stabiilne ja väiksema summaarse saagiga kui tema vastand segakultuur.

Paljude arengumaade majandus tugineb monokultuuridele (kohv, banaan, puuvill), mis teeb riigi majanduse sõltuvaks sellelt saadavatest väliskaubanduse tuludest. Turu ebastabiilsuse ilmingute ja m-i haavatavuse tõttu on see äärmiselt ohtlik eelarve planeerimisele, arenguplaanidele ning piirkonna ökoloogilisele tasakaalule (erosiooni ja üleujutuste oht).

moonutav stiimul, *perverse incentive*, *ошибочный стимул*, *falscher Anreiz* (*m*) – niisugune stiimul, mille praktilised tulemused on keskkonnale kahjulikumad või tekitavad sotsiaalset ebavõrdsust. Kasutatakse ka turusuhete kontekstis (“turusolkimine” jms).

mullakaitse, *soil protection*, *защита почв*, *Bodenschutz* (*m*) – *keskkonnakaitse osa, mis tegeleb mulla kui loodusvara säilitamise ja parendamisega ning mulla hävitamise, saastamise ja degradatsiooni vältimisega. M. eesmärk on vähendada viljaka maa kadu rajatiste ehitamise tõttu, takistada *kõrbestumist, soostumist, sooldumist, erosiooni ja tuulekannet, mulla saastamist (nt pestitsiididega) ja mulla omaduste halvenemist ebaõige harimise ja maaparanduse tõttu.

märgalapuhasti, *wetland sewage treatment system*, *водно-болотное очистное сооружение*, *Pflanzenkläranlage* (*f*) – reoveepuhasti, kus reoaineid käsitletakse kui üht energiaallikat tehiskultuur loodud ökosüsteemis elavate organismide jaoks. Sellise puhasti aluseks on tehiskultuur loodav märgalaökosüsteem, liigiliselt üks mitmekesisemaid kooslusi maal. M. on isereguleeruv ja isetaastuv muld-taim-vesi süsteem, mis võrreldes tehiskultuur *biofiltriga on vähem energia- ning tähelepainumatu. M. hoolduskulud on konventsionaalsete puhastitega võrreldes märgatavalt väiksemad ja neil puudub biopuhastite iseloomulik jääkmuda. M-eid on võimalik luua nii vabaveeliste süsteemide

kui pinnasfiltritena, mida kasutatakse väga mitmesuguse tekkepõhjusega reostuse leevendamiseks ja likvideerimiseks (nt põllumajanduslik, keemiatööstuse ja olmereoveisi). M. toimib ka Heathrow' (Suurbritannia) lennuvälja jäädtõrjekemikaalide puhastina. Vt ka ökosüsteemne tehnoloogia.

müügivili, *cash crop*, *товарная часть урожая*, *Marktkultur* (f) – põllumajandustoode, mis on suunatud peamiselt müügiks ja ekspordiks, vastandatuna tootele, mis on mõeldud talupidaja enda ja tema perekonna elatamiseks.

N

Natura 2000, *Natura 2000*, *программа Природа 2000*, *Natura 2000* (f) – Euroopa Liidu Elupaikade direktiivis sätestatud EL liikmesmaade poolt loodavate kaitsealade võrgustik; hõlmab kolme tüüpi alasid: Euroopale olulised elupaigad, teatud looma- ja taimeliikide kaitseks olulised elupaigad ning spetsiaalsed linnukaitsealad.

neeldumisvõime, *absorptive*, *assimilating capacity*, *абсорбционная, поглощающая, способность, емкость окружающей среды*; *Assimilationsfähigkeit* (f) – ökosüsteemide võime kahjutustada inimtegevuse mõju (CO₂ sidumine, vette ja õhku heidetavate ning pinnasesse sattuvate jäätmete neutraliseerimine). Ökosüsteemide ja *keskkonna taluvusvõime oluline aspekt, kus jäätmed töötatakse läbi ja need lähevad taas looduslikku ringesse.

neelud, *sinks*, *стоку*, *Senken* (pl) – ökosüsteemi see osa, mis suudab vastu võtta inimese poolt tekitatud saasteaineid. Näiteks süsinikuneeluna toimivad metsad, ookeanid ja sood. Süsinikuneelude säilitamine ja kasvatamine on oluline osa *kliimamuutuste tõrjumisel.

Neljas maailm, *Fourth World*, *Четвертый мир*, *Vierte Welt* (f) – 1) enamasti teatud Aasia ja Aafrika riigid, mis on tänapäeval maailmas kõige vaesemad. Seda terminit on kasutatud nende riikide eristamiseks üldisemast *Kolmanda maailma kategooriast 1970–80. a-te majandusliku stagnatsiooni valguses, ent see ei ole omandanud kuigi laia kasutust. Vt ka vähimarenenud riigid; 2) ka *Esimese maailma ja *Teise maailma äärmiselt marginaalsed vähemusrühmad – nt kütid ja korilased ja/või *põlisrahvad (eskimod, maoorid, indiaanlased, endise Nõukogude Liidu aladel elavad väikerahvad jne), kelle üle domineerivad teinud rahvusgrupid ja/või riigi bürokraatia. Vt ka sisekolonialism.

neokapitalism, *neocapitalism*, *неокапитализм*, *Neokapitalismus* (m) – kapitalismi vorm, kus domineerivad suuretevõtted ja *rahvusvahelised korporatsioonid, samas reguleerib majanduspoliitikat tugevalt ka riik.

neokolonialism, *neocolonialism*, *неоколониализм*, *Neokolonialismus* (m) – 1) endiste koloniaalriikide katse alal hoida poliitilist ja majanduslikku võimu endiste kolooniate üle, mis on saavutanud formaalse poliitilise sõltumatuse; 2) üldisemalt: poolkoloniaalne majanduslikult edukate riikide võim vaesemate riikide üle, mis on küll poliitiliselt sõltumatu, ent sunnitud alluma majanduslikele võimumehhanismidele. Vt ka kolonialism.

nõudluse ohjamine, *demand side management* (DSM), *снижение, сдерживание спроса*, *Nachfragesteuerung* (f) – ressursikasutuse ja keskkonnamõtjude vähendamine teatud toote või teenuse tarbimisenõudluse kaudu; loob eeliseid alternatiivseteks toodeteks või tegevusteks, mille puhul ressursikasutus ja keskkonnamõtjud on väiksemad. Nõudlust on vaja ohjata või vähendada siis, kui tarbimise

kasv ületab tehnoloogiliste uuendustega saavutatud ressursitarbimise või saastamise vähendamise. Näiteks: vaatamata efektiivsematele mootoritele ja kvaliteetsematele kütustele on sõiduautode heitmed koovarvestuses kasvanud, sest sõiduautode läbisõit on tõusnud kiiremini. On hakatud otsima mitmekülgeid meetmeid, mis vähendaksid inimeste sõltuvust autost ja sõitmisvajadust. Vt ka piisavus, dematerialiseerimine, tarbimisharjumuste muutmine.

O

ohtlikud jäätmed, *hazardous waste, опасные отходы, gefährlicher Abfall (m)* – jäätmed, mis oma ohtliku omaduse (mürgised, plahvatusohtlikud, nakkustekitavad jt) tõttu võivad põhjustada kahju inimese tervisele ja keskkonnale. Nende käitlusel tuleb arvesse võtta eritingimusi. Vältida tuleb segunemist omavahel, tavajäätmetega või muude ainetega. Vt ka jäätmed, olmejäätmed, tavajäätmed.

olmejäätmed, *municipal wastes, бытовые отходы, Haushaltsabfall (m)* – kodumajapidamises tekkinud *jäätmed ning kaubanduses, teeninduses või mujal tekkinud oma koostiselt ja omadustelt sarnalaadsed jäätmed. O-tes võib sisalduda nii tava- kui ka *ohtlikke jäätmeid. O-te eriliik on ka mahukad jäätmed (vana mööbel, kodutehnika, eluaseme remontimisel tekivad jäätmed jne). Vt ka jäätmed, ohtlikud jäätmed, tavajäätmed.

osalusareng, *participatory development, участие в развитии, partizipatorische Entwicklung (f)* – arengufilosoofia, mis julgustab arendatavate kogukondade liikmeid andma isiklikku panust arenguprojektidesse. See lähenemine vastandub otseselt elitaarsetele ülalt-alla rahvuslikele ja rahvusvahelistele arengusuundadele,

kus väljaspooldes organisatsioonid ja isikud otsustavad, mis on kohalike jaoks kõige parem. Vt ka kogukonnaarengu projektid, arenguplaneerimine, *bottom up*.

osoon, *ozone, озон, Ozon (m)* – üks peamistest kasvuhoonegaasidest, mida leidub nii stratosfääris (ca 90% kogu atmosfääris olevast kogusest) kui ka troposfääris (u 10%). Osooni funktsioon ja mõju keskkonnale on stratosfääris ja troposfääris erinevad. Stratosfääri osoonikiht neelab u 99% Maale langevast ultraviolettkiirgusest, mis maapinnale jõudes oleks enamikule elusorganismidest surmav. Osoonikihti kahjustavad fluori- ja klooriühendid (CFC, HCFC), mida kasutatakse külmutusseadmetes, aerosoolpakendites, vahtplastide ja lahustite tootmises. Troposfääris esinev osoon, mis moodustub peamiselt *fossiilsete kütuste põletamisel tekkivate lämmastikoksiidide, orgaaniliste ühendite ja päikesevalguse koostoimel, kahjustab aga inimese tervist ja taimestikku. Vt ka kasvuhoonegaasid, osoonikihi hõrenemine.

osoonikihi hõrenemine, *depletion of ozone layer, истощение озонового слоя, озоновая дыра, Abbau (m) der Ozonschicht* – ulatuslik stratosfääriala, mille osoonisaldus on keskmisest tunduvalt väiksem. O. h. tõttu pääseb Maa pinnale elutsesse kahjustav lühilaineline ultraviolettkiirgus. Suurim (1998. a-l 26 mln km²) ja kiirelt kasvav osooniauk on Maa lõunapooluse ümbruses. O. h-st põhjustavad peamiselt atmosfääris raskesti hajuvad halogeenitud klorofluorosüsivesinikud (CFCd), mida kasutatakse aerosoolpakendites ja külmutusseadmetes.

otsene piiramine, *direct regulation, прямое регулирование, direkte Regulierung (f)* – tehniliste ja tehnoloogiliste näitajate (saastekogused, heitmete tehnilised näitajad jms) administratiivne normeerimine ja sätestatud sanktsioonide

rakendamine normide rikkumisel. On suhteliselt tõhus ohtlike ainete leviku tõkestamiseks teadaolevatest potentsiaalsetest saasteallikatest. Võidakse kasutada ka ressursside päritolu ja koguste normeerimisel.

otsustamisprotsess, *decision making process, процесс принятия решений, Entscheidungsprozess (m)* – samm-sammuline protsess probleemse situatsiooni võimalike alternatiivsete lahenduste leidmiseks. Eristatakse ekspertide, poliitilisi, juriidilisi jt otsustamisprotsesse, mis erinevad oma ülesehituselt ja avalikkuse kaasamise astmelt. *Säästva arendamise taotlus on, et vastavad otsused oleksid võimalikult laiapõhjalised, see on saavutatav avalikkuse ja *asjaliste kaasamisega otsustamisprotsessi võimalikult varases staadiumis.

P

parim praktika, *best practice, лучший метод, optimales Verfahren (n)* – planeerimis- ja juhtimisvõte, mille puhul seatakse üles vabatahtlikkusel põhinevad tegevusjuhised või -standardid, mis lähtuvad näidetest, mille puhul on rakendatud uusi õnnestunud lahendusi või lähenemisviise ja mille järgimine aitab saavutada teatud eesmäärke (näiteks keskkonnaseisundi paranemist või sotsiaalsete pingete vähendamist). P. p. kasutamise reeglilik on, et juhiste järgimine ei tohi avaldada olulist negatiivset mõju opereerija majandustulemustele ja nende kasutamist stimuleeritakse kaudsete vahenditega. Samuti on laialt levinimas valdkondade p. p. andmebaasid. Nt kogub ja levitab Euroopa kohaliku transpordi infoteenistus ELTIS (*European Local Transport Information Service*) häid näiteid kohalikest algatustest, mille abil on suudetud vähendada transpordisüsteemi keskkonnamõjusid ja ühiskondlikke probleeme; tuntud on UNESCO rannikute

planeerimise ja aruka kasutamise praktika andmebaas jt.

parim võimalik tehnika, *best available technics (BAT), наилучшая возможная технология, beste verfügbare Technologie (f)* – tegevusala ja selles rakendatavate töömeetodite kõige tõhusam ja arenenum aste, mis osutab, et mingit tehnikat võib pidada põhimõtteliselt sobivaks *heite piirväärtuste aluse määramisel, et vältida või (kui see ei ole võimalik) vähendada *heidet ja selle mõju kogu keskkonnale. 'Parim' tähendab kõige tõhusamat viisi kogu keskkonna kõrgetasemeliseks kaitsmiseks. 'Tehnika' hõlmab nii *käitises kasutatavat tehnoloogiat kui ka käitise kavandamist, ehitust, hooldamist, käitust ja tegevuse lõpetamist. 'Võimalik tehnika' tähendab niisugusel arengutasemel olevat tehnikat, mille kasutamine vastavas tööstusharus on nii kulusid kui eelseid arvestades majanduslikult ja tehniliselt ettevõtjale vastuvõetav ja mõistlikul moel kättesaadav.

piiriülene saaste, *transboundary/trans-frontier pollution, трансграничное загрязнение, grenzüberschreitende Verschmutzung (f)* – reostus (*saastus), mis ühe piirkonna (riigi) allikast kandub teise tuule, vooluvete, merehoovuste kaudu.

piisavus, *sufficiency, достаточность, Suffizienz (f)* – rahuldumine teatud teenuse- või tootmistasemega – pideva kasvutaotluse ja sellest lähtuva loodusvarade tarbimise lakkamatu kasvamise asemel. Piisavus ja *ökoefektiivsus on *säästva arengu saavutamise meetmetena väga olulised, sest kui ökoefektiivsuse taotlemisega ei taotleta ka piisavust, siis jääb tõhususe abil saavutatud *dematerialiseerimine tarbimise kasvu tõttu ressursikasutuse suhtes olematuks (näiteks ressursikasutus ei vähene, kui kaks korda vähem kütust tarbivat sõidautot kasutatakse kaks korda pikemaks teekonnaks).

poliitiline ökoloogia, *political ecology*, *политическая экология*, *politische Ökologie* (*f*) – keskonnapoliitiline mõtteviis, mis lähtub arusaamast, et looduse tähendus ja loodusega ümberkäimise reeglid on inimestevahelise kokkuleppe küsimus; poliitiline otsus, mille kehtivuse määrab sisuliselt ära toetajate enamus. Sellega seoses tähtsustatakse demokraatlikku otsustamisprotsessi, avalikkuse kaasamist ja informeeritust ning otsuseid “rohujuure tasandil”.

populatsiooniplahvatus, *mass reproduction*, *популяционный взрыв*, *Populationsexplosion* (*f*) – hulgalajunemine, isendite arvu tavatult kiire kasv populatsioonis. Ilmneb eriti liikidel, mille isendid on väikesed, lühiealised ja sigivad soodsa ilmastiku ning toidukülluse puhul rohkesti. Kahjurite p-ga kaasneb rüüste – kultuurtaimede raske kahjustus või häving (nt rändtirtsu või kartulimardika p-e puhul). Tinglikult on p-na käsitatav ka *rahvastikuplahvatus.

positiivne diskrimineerimine, *positive discrimination*, *положительная дискриминация*, *positive Diskriminierung* (*f*) – sotsiaalpoliitika vorm, mis annab eba võrdsuse likvideerimise eesmärgil teatud eeliseid vaesunud või diskrimineeritud rühmadele või piirkondadele. Positiivne diskrimineerimine ei jöua tavaliselt eba võrdsuse tekkepõhjusteni, vaid tegeleb ainult tagajärgedega.

positivism, *positivism*, *позитивизм*, *Positivismus* (*m*) – teadusfilosoofia haru, mille keskseks väiteks on teaduse määratletus empiiriliste küsimustega. Tõeline teadmine põhineb ainult vaadeldavatel ja mõõdetavatel faktidel ning nende võrdlemisel. P-i kohaselt on puhas teadus väärtushinnangutest vaba, neutraalne ja objektiivne. Kriitikud väidavad, et tegelikult väljendab igasugune teadus väärtushinnanguid ja uurija isiku mõju uurimis-

tulemustele: a) kalduvustena tõlgendada ebaselgeid katsetulemusi oma teooria huvides, mis on küll vältitav; b) uurimissuuna valik lähtub paratamatult mingil määral isiklikust eelistusest või on sageli seotud vajadusega leida uurimistööle rahastajaid; c) uurimise läbiviimiseks ning tõlgendamiseks valitakse mingi kindel meetodika ja teooria. Selle mõtteviisi järgi võib teaduse neutraalsust ja objektiivsust pidada rohkem või vähem teadvustatud ühiskondlikuks kokkuleppeks. Ökoloogias avalduvad ilmsed positivistlikud väärtusotsused, näiteks loodusliku tasakaalu ja ökosüsteemide loomuliku arengu kontseptualiseerimises.

postkolonialism, *postcolonialism*, *постколониализм*, *Postkolonialismus* (*m*) – kriitiline poliitilis-intellektuaalne suund, mis uurib *kolonialismi mõju kultuuridele minevikus, koloniaalsuhete taastootmist ja muutumist tänapäeval, samuti nende kirjeldamist ja avaldumisoorme, mille hulka kuuluvad ka nt *ökokolonialism, sotsiaalne ja ökoloogiline *dumping, *biopiraatlus jms. P. suuna esindajatest on olulisemad G. C. Spivak, Homi Bhabha ja E. Said.

puhastus- ehk **saneerimiskulud**, *clean-up costs*, *расходы (издержки) на очистку от загрязнения окружающей среды или ее компонентов*, *Kosten* (*pl*) *der Belastungssenkung* – kulud *keskkonna või tema komponentide puhastamiseks reostusest, *jäätmetest jms. Näiteks *militaarreostuse likvideerimise kulud.

puhta arengu mehhanism, *clean development mechanism* (*CDM*), *механизм безэмиссионного развития*, *Mechanismus* (*m*) *für saubere Entwicklung* – Kyoto protokollis kohaselt paindlike mehhanismide hulka kuuluv lähenemine tööstusriigi ja arengumaa vaheliseks koostööks eesmärgiga vähendada *kasvuhoonegaaside emissioone majanduslikult kõige efektiivsemal viisil. Vt ka Kyoto protokoll.

puhtam tootmine, *cleaner production*, *экологически более чистое производство*, *saubere Produktion* (f) – ennetav keskkonnanstrateegia tegevuse ja toodete täiustamiseks, et vähendada nendest tulenevaid riske inimestele ja ümbritsevale keskkonnale. P. t-se põhimõtteks on *saastuse ennetamine selliste tehnoloogiliste protsesside ja tegevuste, materjalide või toodete kasutamise abil, mis saastamist väldivad, vähendavad või kindlates piirides hoiavad. Seda saavutatakse *taaskasutuse, töötlemise, tehnoloogiliste protsesside muutmise, kontrollmehhanismide, ressursikulu vähendamise, materjalide asendamise jne teel. Vt ka kinnine tootmistsükkel, tööstusökoloogia, elutsükli analüüs, ökoefektiivsus, materjalikulu.

punane raamat, *Red Data Book*, *красная книга*, *Rote Liste* (f) – ohustatud ja haruldaste taime-, seene- ja loomataksoniite nimistu koos asjaomase andmestikuga. On rahvusvahelisi, regionaalseid ja riikide p. r-id; neid täiendatakse vastavalt olukorra muutumisele ja uurimistöö edenemisele. “Eesti punasesse raamatusse” on kantud 333 liiki.

Põhi-Lõuna, *North-South*, *Север-Юг*, *Nord-Süd* (m) – termin osutab ühele kõige kestvamale bipolaarsele jaotusele tänapäevases globaalses süsteemis. Ka nn Brandti raporti (1980) pealkiri on “Põhi-Lõuna”, see viitab elujärje erinevustele vaeste ja rikkaste riikide vahel, vastandudes üksnes Läänt ja Ida eristanud poliitilisele vastasseisule. Raport osutas majanduslikele, poliitilistele ja sõjalistele vastaspingetele kümnendil, mille jooksul *Kolmanda maailma materiaalne seisund tõsiselt halvenes. P-L kontseptsiooni suurim probleem on majandusliku ja poliitilise ühtluse puudumine regioonide sees. Vastuolud kahe poolkera vahel ilmnesid ka *Rio konverentsil seoses rikkaste riikide etteheidetega vaestele rahvastikukasvu osas, millele vaesed riigid reageerisid mitmete

omapoolsete etteheidetega. Kuna P-L erinevus on üldjoontes ka rikkuse-vaesuse erinevus, väidetakse, et Lõuna riikide vaesus takistab säästlike põhimõtete järgi elamist, ning seega tuleb seal pühenduda majanduskasvule kui keskkonnasäästlikkuse eeldusele. Ometi on kõik ähvardavad ülemaailmsed keskkonnaprobleemid saanud alguse just materiaalsest jõukusest. Vt ka Esimene maailm, arengumaa, arenenud maa.

põhjavesi, *ground water*, *подземная вода*, *Grundwasser* (n) – maakoore tühemetes sisalduv mitmesuguse päritoluga vesi, mis liigub raskusjõu mõjul. Suur osa p-st pärineb kaugest minevikust, seda on umbes 100 korda rohkem kui jõe- ja järveveet. Arenenud maades on p-e osa joogivees 30–70%. Tõsine looduskaitseprobleem on põhjavee liigkasutamisest hoidumine ja selle saastumise vältimine. Saasteallikateks on tööstus, intensiivne põllu- ja metsamajandus ning kaevandustegevus. Eesitis on p. väga saastumisõrn Pandivere kõrgustikualal. P-e naftareostust esineb peamiselt Tapa lähedal. Vt ka militaarreostus.

põlisrahvad, *indigenous people*, *туземные, местные народы*, *eingeborene Bevölkerunggruppen* (pl) – rahvad, kes elasid antud territooriumil enne suuremate, enamasti Euroopa päritoluga populatsioonide sissetõu. Teatavates geograafilistes regioonides on termini tähendus väga ühemõtteline (nt Lõuna-Ameerikas), ent mõnedel aladel on selle kasutamine äärmiselt problemaatiline (Aafrikas, Aasias, eriti Euroopas). Sarnase tähendusväljaga termin on ka aborigeen, eesti keeles kasutatakse enamasti Austraalia põliselanike kohta. Sageli on p. erinevate riiklike või rahvusvaheliste arendusprojektide ning diskrimineerimise objektiks (nt väljatõrjumine elatiseks vajalikelt aladelt intensiivse põllumajanduse vms tagajärjel). Vt ka *Neljas maailm, sisekolonialism.

põlvkondadevaheline õiglus, *intergenerational equity*, *справедливое распределение экологических благ между поколениями людей*, *intergenerationelle Gerechtigkeit (f)* – *keskkonnakaitselise õigluse kategooriana viitab teatud pikaajalise tegevusega seotud keskkonnamõtjude õiglasele jaotamisele põlvkondade vahel. Tähtis argument, kui käsitletakse niisuguseid keskkonnakaitselisi piiranguid, mille mõju avaldub alles pikema aja jooksul. Näiteks *kasvuhoonegaaside vähendamist põhjendatakse sageli vajadusega säilitada tulevastele põlvkondadele praegusega võrreldav elukeskkond.

päikesenergeetika, *solar energetics*, *гелиоэнергетика*, *солнечная энергетика*, *Sonnenenergie (f)* – päikesenergia kasutamisel põhinev elektri ja/või soojuste tootmine. Päikeseküttel põhineva sooja vee saamiseks kasutatakse tumedapinnalisi päikesepaneele, millest läbi voolav soojusvaheti (selleks võib olla vesi või muud sobilikud vedelikud) kannab soojuste akumulaatoripaaki, kust seda saab kasutada kas kütteks või pesemiseks. Soojusakumulaatorina toimib ka hoonete lõunakaartesse läbi klaaskatte avanev tumeda pinnaga massiivne sein, millesse päeval salvestuv soojus vabaneb öösel siseruumidesse. Elektritootmisel on kaks võimalikku lahendust: 1) peeglitega kontsentreeritud päikesevalgusega saadakse aur, mis käivitab auruturbiini ja sellega ühendatud elektrigeneraatori (või kasutatakse skeemi, kus kontsentreeritud päikesenergia suunatakse muu soojusmasina, näiteks stirlingmootori käivitamiseks); 2) kasutatakse pooljuhtelemente, mille siirete langev valgus tekitab elektrivoolu. Niisuguseid seadmeid nimetatakse päikesepatareideks. Vt ka taastuvad energiaallikad.

pärandmaastik, *traditional landscape*, *традиционный ландшафт*, *traditionelle Landschaft (f)* – mingi piirkonna jaoks

iseloomulik maastikutüüp, mis on tekkinud inimese ja looduse sajanditepikkuse koosmõju tulemusena. Eestis on olulised pärandmaastikud näiteks ranna-, luha- ja puisniidud.

R

radioaktiivsed jäätmed, *radioactive waste*, *радиоактивные отходы*, *radioaktive Abfälle (pl)* – edasiseks kasutamiseks kõlbmatud radioaktiivsed ained, sh tuumakütuse jäägid (kui neid ei regenereerita), saastunud töövahendid ja -rõivastus, vanad radionukliide sisaldavad tööstus- ja meditsiiniseadmed ning tootmisjäägid (nt Sillamäe jäätmehooldlas). R. j-te lõppladustamise senised viisid, eriti nende merreheitmine konteinerites, on ökoloogiliselt problemaatilised. Lühikese poolestusajaga elemente sisaldavad r. j. tuleb hoiukohtadesse paigutada tuhandteks või koguni miljoniteks aastateks; selle võimalikkus on problemaatiline.

rahvastikuplahvatus, *demographical explosion*, *демографический взрыв*, *demographische Explosion (f)* – maailma rahvastiku enneolematult kiire kasv, eriti pärast II maailmasõda (1960. a-st saadik on rahvastik kahekordistunud). Suremuse, eriti imikute ja väikelaste suremuse kiire langus arengumaades (peamiselt antibiootikumide kasutamise tõttu) on tekitanud rahvastiku tavatu vanuselise struktuuri (40% alla 15-aastasi). Siit johtub suur toidupuudus, raskused hariduse andmisel ning tööpuudus (arvukale noorele põlvkonnale ei suudeta luua töökohti). Kuigi fertiilsuskoeffitsient (ühe naise poolt sünnitatavate laste keskmine arv) on arengumaades 1965–1995 kahanenud 6,1-lt kuni 3,5-ni, ei ole loota inimeste üldarvu stabiliseerumist enne 22. saj algust. Arenenud maades täheldatakse mitmel pool negatiivset iivet (depopulatsiooni).

rahvuspark, *national park*, *национальный парк*, *Nationalpark (m)* – erilise väärtusega kaitseala looduse ja kultuuripärandi, sh ökosüsteemide, *looduse mitmekesisuse, maastike, rahvuskultuuri ning alalhoidliku looduskasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks. R. jaotatakse loodusreservaadiks, sihtkaitsevööndiks ja piiranguvööndiks. Maailma umbes 2000 r-st vanim on Yellowstone USA-s (asutatud 1872). Eesti rahvuspargid on: Lahemaa – Põhja-Eestile iseloomuliku looduse ja pärandmaastike kaitseks; Karula – Lõuna-Eestile iseloomulike metsa- ja järverikaste kuppelmaastike kaitseks; Soomaa – Vahe-Eesti edelaosa soode, lamminiitude ja metsade kaitseks; Vilsandi – Lääne-Eesti rannikumaastiku, -mere ning linnurikaste väikesaarte kaitseks.

rahvusvaheline korporatsioon, *transnational corporation*, *международная корпорация*, *multinationales Unternehmen (n)* – ettevõtte, millel on võim koordineerida ja kontrollida tehinguid rohkem kui ühes riigis asuvates ettevõtetes, isegi kui see r. k. neid ettevõtteid ei oma. Tänapäeval on 1/5–1/4 maailma kogutoodangust turumajandustes r. k-de käes. Tootmise siirdamisega teisele maale (enamasti arengumaadesse) välditakse imporditollide maksimist ja kasutatakse ära odavat tööjõudu, *loodusvarasid, *energiat ning nõrgemaid keskkonna- ja töökaitsetingimusi. R. k-de mõjul toimunud ülemaailmne kapitali sissetung võib takistada põliselanikkonna arenguvõimet integreeritud ja kohalikul tasemel kontrollitud viisil ja olla selle kaudu takistuseks ka *säästvate arengule.

Rahvusvaheline Rakendusliku Süsteemianalüüsi Instituut (IIASA), *International Institute for Applied Systems Analysis*, *Международный институт прикладного системного анализа*, *Internationales Institut (n) für Angewandte*

Systemanalyse – valitsusväline teadusasetus, mis uurib süsteemianalüüsi põhimõtetest lähtudes peamiselt globaalprobleemide regionaalseid ilminguid. Alates IIASA loomisest (1972. a) on see toimunud rahvusvahelise interdistsiplinaarse koostöövõrgustikuna, eriti energia, vee, keskkonna, riskide ja inimasustusega seotud uuringutes ja innovaatiliste uurimismeetodite arendamisel. IIASA on loonud tõhusaid mudeleid, mida kasutades saab muuta inimtegevust keskkonnasäästlikumaks ja toodangut tarbijasõbralikumaks.

Rahvusvaheline Roheline Rist (RRR), *Green Cross International*, *Международный зеленый крест*, *Internationales Grünes Kreuz (n)* – põhimõtteline otsus globaalsete keskkonna- ja arenguküsimustega tegeleva rahvusvahelise organisatsiooni moodustamiseks võeti vastu Rio de Janeiro valitsusväliste organisatsioonide foorumil 1992. aastal. RRR-iga liitunud organisatsioonide on 22 riigis kõikidest maailmajagudest. Prioriteetseteks töösuundadeks on: *säästva arengu kontseptsiooni väljatöötamine ja ellurakendamine; *Maakera harta koostamine; sõjakahjude likvideerimine, ülemaailmsete keskkonnaprobleemide (vee- ja metsandusprobleemid, viljakate alade kõrbestumine jms) lahendamine ning haridustöö.

Rahvusvaheline Säästva Arengu Instituut, *International Institute for Sustainable Development (IISD)*, *Международный институт неустойчивого развития*, *Internationales Institut (n) für Nachhaltige Entwicklung* – asub Kanadas, bürood ka New Yorgis ja Genfis. Tegeleb rahvusvahelise kaubanduse ja investeeeringute, majanduslike vahendite (eriti riikliku maksusüsteemi- ja investeerimispoliitikaga), *kliimamuutuste, indikaatorite ning loodusvarade haldamise analüüsimise ja *säästvat arengut tagavate soovitusetega.

regeneerimine, *regeneration, регенерация, Regeneration (f)* – millegi taastamine, taasloomine, uuesti kõlblikuks muutmine, nt kasutatud materjali omaduste taastamine, põlemisgaasi soojuse kasutamine kütuse või õhu eelsoojendamiseks, tuumkütuse tootmine eksploatatsiooni aja ületanud tuumareaktorite täidisest jms.

regionaalareng, *regional development, региональное развитие, regionale Entwicklung (f)* – geograafilise piirkonna või riigi territooriumi määratletud osa arendamine või edenemine. Traditsiooniliselt mõistetakse r-u all majanduslikku edendmist (kasvu), mis viib moderniseerumisele ja industrialiseerumisele. *Säästva arengu kontekstis püütakse r-ut käsitleda komplekselt, kaasates majandusliku arengu kõrvale inim- ja keskkonnaarengu aspektid. Vt ka arenguplaneerimine, regionaalplaneerimine.

regionaalplaneerimine, *regional planning, региональное планирование, Regionalplanung (f)* – tänapäevases käsitluses *strateegilise planeerimise erijuht, kus sihtalana on määratletud laiem geograafiline piirkond või riigi territooriumi määratletud osa, millele on iseloomulik majanduslike, sotsiaalsete ja keskkonnaaspektide sidusus. Regiooni plaan võib sisaldada mitmesuguseid otsustusi ökoloogiliste, majanduslike, demograafiliste, poliitiliste, administratiivsete jt kriteeriumide alusel. Vt ka regionaalareng.

rekultiveerimine, *recultivation, рекультивация, Rekultivierung (f)* – inimtegevusega (pealmaakaevandamine, puistangu te ja prügilate moodustamine jms) rikutud ala parandamine või *kultuurmaistuks kujundamine; hõlmab tehnilist, bioloogilist ja ehituslikku r-st. Eestis on metsastatud kaevandusalasid (üle 7000 ha), käsil on endiste NSVL sõjaväeterritooriumide puhastamine *militaarreostusest ja nende r.

reoveepuhastus, *waste water treatment, очистка загрязненной воды, Abwasserklärung (f)* – saasteainete, organismide, soojuse või radioaktiivsuse eemaldamine *reoveest mehaaniliste, füüsikaliste, keemiliste ja bioloogiliste meetoditega. Vt ka märgalapuhasti, biofilter.

reovesi, *waste water, загрязненная вода, Abwasser (n)* – olmes või tootmises kasutuses olnud vesi, mille keemiline koostis vm omadused on halvenenud (kahjutuspiiri ületavalt rikutud vesi). R. on *heitvee alaliik. R-ks loetakse ka reostatud sademevesi. R. kontsentratsiooni määrab selles sisalduvate reostusnäitajate hulk. Vt ka reoveepuhastus, märgalapuhasti, biofilter.

ressursi lubatava kasutuse määr, *resource use quota, квота использования ресурса, квота ресурсопользования, Ressourcennutzungsquote (f)* – administratiivselt kehtestatud piirmäär taastuvate loodusvarade (metsa, jahifauna, kalavarude jne) kasutamiseks.

ressursimahukas majandus, *raw-material-intensive economy, ресурсоемкая экономика, ressourcenintensive Wirtschaft (f)* – tooteühiku kohta palju loodusvarasid kasutav tootmistegevus (Eestis nt põlevkivi karjääriviisiline kaevandamine). Vt ka materjalikulu teenuseühiku kohta, kapitalimahukas majandus, tööjõumahukas majandus.

ressursimaks, *resource charges, налог на использование природных ресурсов, Ressourcengebühr (f)* – rahaline makse, millega loodusvara kasutaja hüvitab loodusvarade otsimiseks, säilitamiseks, taastamiseks ja võimalike tulevaste asendajate leidmiseks ühiskonna poolt tehtud kulutused. R. peab katma ka kulutused, mis jätuvad erinevate loodusvarade ja nende ammutamisviiside seostest.

ressursinappus, *resource scarcity, нехватка ресурса, Ressourcenknappheit (f)* – olukord, milles nõudlus mingi ressursi järele ületab kestvalt pakkumist. R. on suhteline, kui nõudlus ja pakkumine ajapikku tasakaalustuvad, vastupidisel juhul on r. absoluutne.

ressursisäästlik tehnoloogia, *low waste technology, малоотходная технология, ресурсосберегающая технология, abfallarme Technologie (f)* – tehnoloogia, mille puhul nii tootmisprotsess ise kui sellest protsessist tulenev toode (teenus) on loodud nii kasutatud materjalide kui ka kasutatud energia mõttes säästlikult (maksimaalselt on kasutatud taastuvaid energiaallikaid ja materjale, mille loomise *energiamahukus on minimaalne ja/või loodud materjalid on taaskasutatavad). R. t. puhul on oluline selle abil loodavate toodete säästlik iseloom ka kasutamise ja utiliseerimise etapis. Ressursisäästliku tehnoloogia toodete näiteks võib tuua taastatavate omadustega kestvuskaubad, *taastuvatest energiaallikatest toodetud energia, põletamata savist ehitusmaterjalil põhinevad hooned ja viimistlussegud.

ressursse säästev hind, *sustainable price for a resource, цена ресурса при его устойчивом (неистощительном) использовании, nachhaltiger Ressourcenpreis (m)* – hind, mis tagab müügil rahavoo, millest piisab kauba või teenuse tootmisel tekkinud keskkonnaolude kohendamiseks sallitud tasemele. Tarvilikuks tingimuseks seejuures on asjakohaste seaduste ja toimimispõhimõtete ning moraali olemasolu, et keskkonna jaoks tarvilikeks tegevusteks oleksid suunatud piisavad rahavood.

ressursside majandamine, *resource management, управление ресурсами, Ressourcen-Management (n)* – otsusetegemise üks osa, mille käigus jaotatakse ära looduslike ja kultuuriliste ressursside

kasutamine teatud aja ja ruumi piires, et ühiskond saaks saavutada seatud eesmärged oma tehnoloogiliste, poliitiliste ja sotsiaalsete ning legaalsete ja administratiivsete võimaluste kohaselt. R. m-se oluline osa on ressursside kaitsmine, mis eeldab tihedat ja integreeritud seost ökoloogilise ressurssibaasi ja sotsiaalmajandusliku süsteemi vahel. Vt ka tööstusökoloogia, keskkonnaökonoomika.

ressursside väärtustamine (hindamine), *resource pricing principle, принцип установления цен на ресурсы, Festlegung der Ressourcenpreise (f)* – *loodusvarade, kaasa arvatud *keskkonna assimilatsioonivõime rahaline hindamine (väärtustamine), mis tagab ökosüsteemide püsivuse ja taastootmisvõime. Järk-järgult on otstarbekas väärtustada ka defitsiitseks kujunevad tasuta loodusannid (metsa keskkonnakaitseline toodang, mille hindamine Eestis toimus 1970. a-te teisel poolel). Vähem levinud kui *"saastaja maksab"-printsip.

riiklik keskkonnategevuskava, *National Environmental Action Plan (NEAP), государственный план мероприятий по охране окружающей среды, Nationales Umweltprogramm (n) (NUP)* – riigi poolt sätestatud keskkonnapoliitika eesmärkide saavutamise programm. Eesti Keskkonnategevuskava valmis 1997. a-l ning sätestab konkreetseid projektid ja tegevused, mida ministeeriumid, riigi- ja omavalitsusasutused ning ettevõtted peavad rakendama a-tel 1998–2003. Sisaldab keskkonnateadlikkuse, keskkonnahoidliku tehnoloogia, energeetika, õhukvaliteedi, jäätmekäitluse, jääkreostuse, põhjavee säästva kasutamise, pinnavee ja rannikumere, maastike ja elustiku mitmekesise ning tehiskeskkonna alamprogramme.

Rio konverents, *Rio Conference, конференция в Рио-де-Жанейро, Rio-Konferenz (f)* – 1992. a juunis peetud *ÜRO

keskkonna- ja arengukonverentsi mittemetlik nimetus.

riskiühiskond, *risk society*, *рисковое общество*, *Risikogesellschaft* (f) – termini juurutas Saksa sotsioloog Ulrich Beck (1992) kirjeldamaks suurenevat sõltuvust teaduslikest ja tehnilistest teadmistest Lääne tööstusriikides. Need teadmised ja tehnika toodavad riske ja ohte, mis võivad ajas väga kaugele ulatuda ja mille tagajärge on seetõttu raske, kui mitte võimatu hinnata (nt tuumaenergia).

roheline revolutsioon, *green revolution*, *зеленая революция*, *grüne Revolution* (f) – 1950. a-tel Mehhikost alanud ja teistesse *Kolmanda maailma maadesse, eriti Aasiasse levinud uute, produktiivsemate taimesortide sissetoomine. Uued sordid suurendasid tootlikkust paljudes põllumajandusharudes, ent see toimus ebavõrdsuse ja maata elanikkonna hulga suurenemise ning keskkonnakahjude hinnaga. Uued sordid eeldasid spetsiaalset agrotehnikat, mineraalväetisi, taimekaitset jm, ka oli nende ikaldusohu suurem kui traditsiooniliste sortide puhul. R. r-st on saanud näide selle kohta, kuidas tehnoloogilised lahendused ei saa toimida lahus sotsiaalsest ja majanduslikust keskkonnast. Vt ka abi, alaareng.

roheline SKT, *green GDP*, *экологически скорректированный*, “зеленый” валовой внутренний продукт, *Ökosozialprodukt* (n) – *sisemajanduse kogutoodangu ümberarvestus, kus arvestatakse keskkonnaprobleemidest ühiskonnale tekitatud kahju ja loodusvarade kasutamisest tingitud jõukuse vähenemist (traditsiooniline SKT kasvab sõjakulutuste, nt Lahesõda, või aidiis levikuga suurenevate ravikulude tõttu). Vt ka tõelise arengu indeks, säästva majandusliku heaolu indeks.

“rohelised”, *greens*, “зеленые”, *Grüne* (pl) – üldnimetus mitmeti organiseeritud poliitilistele liikumistele, mille eesmär-

giks on elukeskkonna hoidmine ja *säästev areng. Eriti aktiivsed on r-d olnud Lääne-Euroopa maades (valitsuskoalitsioonis Saksamaal 1998. a-st); tegutsevad ka Europarlamentis.

Rooma Klubi, *Club of Rome*, *Римский клуб*, *Club von Rom* (m) – rahvusvaheline valitsusväline organisatsioon, mis korraldab *globaalprobleemide uurimist ning tulemuste laialdast tutvustamist. Loodi 1968. aastal Roomas A. Peccei (1908–1989) eestvõttel, liikmete arv 80 ümber (ülempiir 100). R. K. on avaldanud üle 25 uurimuse sotsiaalsete suurprotsesside ja inimese-looduse suhete kohta; need on jõuliselt mõjutanud maailma avalikku arvamust ja riikide majandus- ning keskkonnapoliitikat *säästva arengu põhimõtete omaksvõtmise suunas.

ruumiline planeerimine, *spatial planning*, *пространственное планирование*, *Raumplanung* (f) – traditsioonilise *füüsilise planeerimise arendus *strateegilise planeerimise suunas, kus pikemas perspektiivis käsitletakse sotsiaal-majanduslike tingimuste muutmise eesmärgi ja võimalusi ning füüsilise planeerimise ülesannete lahendamise seatakse muutuvate sotsiaal-majanduslike tingimuste konteksti. R. p seob etteantud territooriumil erinevad eluvaldkonnad ja määrab füüsilise ruumi funktsioonid ning arengu (visioonid, eesmärgid ja tegevused nende saavutamiseks).

S

“saastaja maksab”-printsii, *polluter pays principle* (PPP), *принцип “загрязнитель платит”*, *Verursacherprinzip* (n) – kulud, mis tehakse *saastuse ennetamiseks, piiramiseks ja vähendamiseks, katab saastaja. Tegelikult kannab aga saastekulud tarbija, kuna tootja lülitab need oma toodangu hinna sisse.

saaste eksport, *export of pollution*, *экспорт загрязнения*, *Abfallexport* (*m*) – saaste siirdamine tehniliste vahenditega või tootmise paigutamine ühest kohast teise. Näiteks kõrgemate korstnate abil välditakse kohalikku saastet, kuid põhjustatakse saastet tootmisüksusest kaugemal. Tootmise siirdamisega teise riiki siiratakse probleem ühest kohast teise. Vt ka dumping, ökokolonialism.

saaste ennetamine, *pollution prevention*, *предотвращение загрязнения*, *Verhütung* (*f*) *von Umweltverschmutzung* – selliste tehnoloogiliste protsesside, tegevuste, majanduslike ja organisatsiooniliste meetmete, materjalide või toodete kasutamine, mis saastamist väldivad, vähendavad või kindlates piirides hoiavad. S. e. juurde võivad kuuluda *taaskasutus, töötlemine, tehnoloogiliste protsesside muutmine, kontrollmehhanismid, ressursside efektiivne kasutamine ja materjalide asendamine. Vt ka saastuse kompleksne vältimine ja kontroll, puhtam tootmine.

saastetasud, *effluent, pollution, emission charges*, *платежи за загрязнение, за сброс (выброс) загрязнителей в окружающую среду, Verschmutzungsgebühren* (*pl*) – kompensatsioon, mida tasub füüsiline või juriidiline isik looduskeskonna kahjustamise eest saasteainete või jäätmetega.

saastus (reostus), *pollution, загрязнение, Verunreinigung* (*f*) – inimtegevusest põhjustatud ainete, vibratsiooni, soojuste või müra otsene või kaudne kandumine õhku, vette või pinnasesse nii, et see võib ohustada inimese tervist või keskkonna seisundit, põhjustada varalist kahju, kahjustada või häirida keskkonda. Vt ka saaste ennetamine.

saastuse kompleksne vältimine ja kontroll, *integrated pollution prevention and control* (*IPPC*), *комплексное предотвращение загрязнения и контроль за*

ним, Vermeidung (*f*) *und Verminderung der Umweltverschmutzung* – tööstusettevõtetele *keskkonnalubade andmise süsteem, mille eesmärgiks on saavutada keskkonna kui terviku kõrgetasemeline üldine kaitse, mille puhul saab ära hoida *saastuse ülemineku ühest valdkonnast teise või vääruslike ressursside (vesi, energia) kasutamise valedel eesmärkidel. Süsteem hõlmab järgmisi valdkondi: õhureostus, *jäätmehooldus, veereostus, põhjavee kaitse, müra, vibratsioon, ressursside (vesi, tooraine, energia) kasutamise seire ja kontrolli protseduurid.

sidus juhtimiskorraldus, *integrated management, интегрированный менеджмент, integriertes Management* (*n*) – määratletud territooriumil ühiskonnaelu eri valdkondi (sektoreid) siduv, kohalikele tingimustele kohandatud ja koordineeritud juhtimiskorraldus, mis hõlmab tervikliku kontseptuaalse käsitluse raames vastavaid organisatsioone, gruppe, üksikisikuid, distsipliine ja logistikat. Vt ka *sidus rannikukorraldus.

sidus rannikukorraldus, *integrated coastal zone management* (*ICZM*), *менеджмент интегрированных зон побережья, Integriertes Küstenzonenmanagement* (*n*) – 1990. a-test alates arenev multidistsiplinaarne käsitlus rannikuresursside tasakaalustatud majandamiseks, kui on üheaegselt vaja rahuldada kaitse, säilitamise, kasutuse ja arendamise vasturääkivaid huvisid ja nõudmisi. Vt ka sidus juhtimiskorraldus.

siirdemajandus, *economy in transition, переходная экономика, Transformationswirtschaft* (*f*) – ka üleminekumajandus; termin, mida üldiselt kasutatakse endiste plaanimajandusega riikide kohta Nõukogude blokis, mis nüüd liiguvad turumajanduse poole. Kasutatakse ka teiste riikide kohta, kus on üle mindud või minnakse totalitaarselt režiimilt demokraatliku turumajandusega ühiskonnakorraldusele (Ladina-Ameerika jt). Vt ka Teine maailm.

sisekolonialism, *internal colonialism*, *внутренний колониализм*, *Binnenkolonialismus (m)* – kolonialismilaadsed nähtused teatud rahvusriigi sees. Teatavat osa äsja sõltumatuks saanud rahvaste ladvikust on võrreldud endiste koloniaalrõhujatega. Termin on enim kasutusel just seoses vähemusrahvuste, natsionalismi ja protonatsionalismiga. Vt ka kolonialism.

sisemajanduse kogutoodang (SKT), *Gross Domestic Product (GDP)*, *внутренний валовой продукт (ВВП)*, *Bruttoinlandsprodukt (n) (BIP)* – aasta jooksul toodetud kaupade ja teenuste maksumus turuhinnas, kuhu on lisatud ekspordi ja impordi saldo. SKT peegeldab lõpptarbimist, väliskäivet ei arvestata. SKT peetakse ühiskonna heaolu näitajaks, tegelikult ei tee see vahet heaolu panustavate ja vähendavate transaktsioonide vahel. Jätab arvestamata majanduse mitterahalise osa, arvestades samas rikkuse loomisena ressursside ja looduse hävitamist ning ühiskondlike patoloogiatega toimetulekuks vajalikke tegevusi. SKT arvestab rahavoogudega, mistõttu loodusvarade vähenemine ei peegeldu majandustegevuse tulevikupotentsiaali vähenemisenä. SKT eeldab, et kvantitatiivne kasv tähendab arengut, sõltumata sellistest muutustest nagu sissetuleku polariseerumine, töötaja pikenemine, töötuse, töö ja stressiga seotud haiguste ja keskkonnaprobleemide kasv. Vt ka roheline SKT, inimarengu indeks, tõelise arengu indeks, säästva majandusliku heaolu indeks, elu kvaliteet.

soojuspump, *heat pump*, *тепловой насос*, *Wärmepumpe (f)* – seade soojuse ülekandmiseks külmemast kehast soojemasse. S. vajab lisaenergiat, mis aga võib olla oluliselt väiksem ülekantavast soojushulgast. Kütte- ja konditsioneerimissüsteemides kasutatav s. annab tunduvalt energiasäästu. S. on kasutust leidnud elamute soojavarustuses ka Eestis, kuid investeeringu kõrge maksumuse tõttu ei ole seni laialt levinud.

sotsiaaldarvinism, *Social Darwinism*, *социальный дарвинизм*, *Sozialdarwinismus (m)* – sotsiaalteooria, mis rakendab darvinistlikke loodusliku valiku printsiipe ühiskonnale. Tuntuimad sotsiaaldarvinistid olid H. Spencer (1820–1903) ja G. Sumner (1840–1910), mõlemad väitsid, et ühiskonda tuleb vaadelda kui kohanevat organismi. Tänapäeval kasutatakse sageli halvustavas tähenduses ühiskonnaaurimises bioloogilist reduktsionismi esindavate teadlaste kohta. S. on problemaatiline ka poliitiliselt: kui inimesed ja ühiskond alluvad tugevaima ellujäämise printsiibile, õigustab see alati *status quod*.

sotsiaalne areng, *social development*, *социальное развитие*, *soziale Entwicklung (f)* – üldise heaolu paranemine, mida mõeldetakse selliste sotsiaalsete indikaatorite abil nagu *keskmine eluiga, laste surnus, kirjaoskus, sotsiaalteenuste osutamine; tänapäeval lisatakse inimkeskse arengu kontekstis näitajatena ka vaeste kogukondade elujärje parandamine, kogukonnujuhtimine, omavõim ja keskkonnanalüüs. S. a. edeneb näiteks haridus-, tervise- ja elamumajandusprogrammide ning avalikele teenustele parema juurdepääsu võimaldamise kaudu. Vt ka elukvaliteet, heaolu, areng.

sotsiaalne heaolu, *social welfare*, *социальное благосостояние*, *soziale Wohlfahrt (f)* – tase, millel inimeste või ühiskonna tervise, rahulolu ja õnnelikkusega seotud vajadused ja soovid on rahuldatud. S. h. mõõtmine piirdub enamasti ühiskonna rikkuse hindamisega, ent ühiskonnasiseses ega ühiskondadevahelises võrdluses ei osuta empiirilised andmed, et rikkuse suurenedes suureneks ka s. h. tase. Inimesed võrdlevad oma *heaolu teistega ning erinevuse tunnetus ei sõltu rikkuse üldisest tasemest. S. h. puhul on keskseks ka küsimus, kas selle tagamine on riigi või üksikisikute endi vastutus. Vt ka elukvaliteet, suhteline vaesus.

sotsiaalne hind, *social price, социальная цена, Sozialkosten* (pl) – mingi toote või teenuse loomise tegelik hind ühiskonnale; võib olla suurem kui tootja poolt turuhinnas väljendatuna arvestatud hind. Vt ka väliskulud.

sotsiaalne konstruktivism, *social constructivism, социальный конструктивизм, sozialer Konstruktivismus* (m) – seisukoht sotsiaalteadustes, et teadmise määrab (konstrueerib) uurimise sotsiaalne kontekst. Teadmine on alati sõltuvuses oma sotsiaalsest taustast, see on aktiivse loomisprotsessi tulemus, mitte eelnevalt olemasoleva ja valmis reaalse avastamine. S. k. tekkis 20. saj keskpaigas seoses teadmissotsioloogia arenguga (nt P. Bergeri ja T. Luckmann 1966), hiljem on seostatud ka post-strukturalismi, feministliku kriitika ja postmodernismiga. *Säästva arengu seisukohalt olulisteks teemadeks on olnud nt keskkonnaprobleemide või nende puudumise argumentide analüüs jpm.

sotsiaalne vahetus, *social trade-off, социальный компромисс, sozialer Kompromiss* (m) – juhul, kui tuleb teha valik vastuoluliste võimaluste vahel, saab teatud eesmärki saavutada ainult teise eesmärgi saavutamise võimaluste kahandamise arvel. Näiteks millegi parandamine/suurendamine toob automaatselt kaasa teise olulise komponendi halvenemise/vähenemise. Selliste valikute tegemine nõuab otsusetegijalt kindlaid teadmisi, mis on ühe valiku tegemise eelised ja teise valiku tegemata jätmise kulud.

sotsiaalsed indikaatorid, *social indicators, социальные индикаторы, soziale Indikatoren* (pl) – igasugune regulaarselt kogutav sotsiaalne statistika, mida on võimalik kasutada osutamaks muutustele ühiskonna üldises seisundis ja sotsiaalses heaolus (nt kirjaoskuse, kuritegevuse, surevuse, tervishoiuteenuste jms tase). Tänapäeval püütakse leida indikaatoreid,

mis osutaksid üldistustele lisaks ka eri sotsiaalsete gruppide erinevale olukorrale. Vt ka säästva arengu indikaatorid, vaesusindeks, inimarengu indeks.

sotsiaalsed probleemid, *social problems, социальные проблемы, Sozialprobleme* (pl) – muret tekitavad ja sekkumist nõudvad sotsiaalse elu aspektid, nt kuritegevus, kodune vägivald, *vaesus, narkomaania jne. 1970. aastateni uuriti s. p-e reaalsuse objektiivsete ja vaadeldavate aspektidena. Edaspidi lähtub s. p-de uurimine *sotsiaalse konstruktivismi mõjul seisukohast, et s. p. sõltuvad ajaloolisest ja kultuurilisest kontekstist – inimeste käitumise moraalne hindamine on osa s. p-de identifitseerimise protsessist. Meie kogemused ja tõlgendused olukordadest muutuvad ja seega on määratlemine, mida peetakse s. p-ks subjektiivne. Vt ka keskkonnaprobleemid.

sotsiaalsed väärtused, *social values, социальные ценности, soziale Werte* (pl) – kesksed tõekspidamised ja eesmärgid ühiskonnas, sageli toimivad kehtiva võimu õigustuseks. S. v-te muutmine on võtmeks säästva arengu ideoloogia juurutamises. S. v-te osa on siiski kerge üle hinnata, ühiskond püsib koos ka s. v-te konsensuseta ning juhtimine toimub olulisel määral poliitilise ja majandusliku võimu kaudu. On vaja arvestada, et kehtivate *väärtushinnangute juurde jäämine tuleneb pigem pragmatismist ja mugavusest kui sügavast veendumusest nende õigsuses. Vt ka tarbimisharjumuste muutmine.

sotsiaalökoloogia, *social ecology, социальная экология, Sozialökologie* (f) – sotsioloogia haru, mille aineks on inimese ja keskkonna eriomased seosed. S. kujunes algselt linnasotsioloogia (urbaniseerumissotsioloogia) osana. Vt ka inimökoloogia.

stimul, *incentive, стимул, побудительный мотив, Anreiz* (m) – igasugune ma-

janduslik, regulatiivne, poliitiline vms kasu, mis mõjutab tootja või tarbija käitumist soovitud suunas. Vt ka maksusoodustus, majanduslik stiimul, moonutav stiimul, turustiimul.

Stockholmi Keskkonnainstituut (SEI), *Stockholm Environment Institute (SEI), Стокгольмский институт окружающей среды, Stockholmer Umweltinstitut (n)* – rajati Rootsi Parlamendi poolt 1989. a-l kui iseseisev sihtasutus globaalsete ja kohalike keskkonnauuringute tegemiseks. Instituuti juhib rahvusvaheline nõukogu ja tal on neli keskust: peakorter Stockholmis, teised keskused Bostonis (USA-s), Yorkis (Suurbritannias) ja Tallinnas. Sidumaks teaduslikke uuringuid ja otsusetegijaid, rakendab SEI innovaatilisi meetodeid, et viia oma sõnum valitsusteni, erasektorini ja ühiskonnale tervikuna. Instituut teeb aktiivset koostööd keskkonda ja arengut puudutavate rahvusvaheliste algatuste toetamiseks. Näitena võib tuua olulise kaastöö *ÜRO keskkonna- ja arengukonverentsi (UNCED) ning tegevuskava Agenda 21 ettevalmistamisel. Tallinna keskus (*Säästva Eesti Instituut) tegeleb nelja põhivaldkonnaga: keskkonnakorraldus; looduskaitsekorraldus; atmosfäär, kliimamuutused ja energia; säästev ühiskond.

strateegiline keskkonnamõjude hindamine, *Strategic Environmental Assessment (SEA), стратегическая оценка экологического влияния, strategische Umweltverträglichkeitsprüfung (f)* – planeeringu, riikliku arengukava või programmi ellurakendamise tuleneva võimalike keskkonnamõjude hindamine, mis toimub planeeringu koostamise käigus. Kui *keskkonnamõjude hindamise (KMH) protseduur keskendub konkreetse projekti mõjude ja selle alternatiivide hindamisele, siis s. võimaldab hinnata ja ennetada keskkonnamõjusid ka strateegiliste valikute hindamise kaudu (nt erinevate maanteetrasside

keskkonnamõjude hindamise asemel saab võrrelda raudtee ja maantee või erineva maakasutuspoliitika arendamise erinevat mõju keskkonnale).

strateegiline planeerimine, *strategic planning, стратегическое планирование, strategische Planung (f)* – samm-sammuline protsess arengu kaugemate ja laiemate eesmärkide ning nende saavutamise teede ja tegevuskava sõnastamiseks, viimistlemiseks ja lõplikuks määratlemiseks. Strateegiline plaan loob konteksti ja annab suunad ning juhised detailsemaks planeerimiseks ja administratiivsete otsuste langetamiseks.

struktuuralne kohandamine, *structural adjustment, структурное приспособление, strukturelle Anpassung (f)* – arenguteoorias ja praktikas on seda terminit kasutatud 1980. a-test alates terve rea tegevusprogrammide ja põhimõtete poliitika kohta, mida eelistavad (või ka sunivad peale) sellised rahvusvahelised agentuurid nagu Maailmapank ja Rahvusvaheline Majandusfond. Sageli nõuavad need riigi sekkumise drastilist vähendamist (nt sotsiaalmaksude või toiduainete subsidiumide kaotamist) ja nn vabaturutegevuse liberaliseerimist. Vt ka arengumaa.

subsiidium, *subsidy, субсидия, Subvention (f)* – riigi rahaline abi ettevõtjatele, et kunstlikult muuta nende toodang odavamaks ja konkurentsivõimelisemaks. S-de kehtestamist õigustatakse töökohtade kaitsmise ja säilitamise vajadusega maailmamajanduse seisukohalt konkurentsivõimetutes ettevõtetes ja majandusharudes. Valitsused kasutavad s-e uue majandusharu arendamiseks või kriiside ajutiseks leevendamiseks jms. Vt ka varjatud subsiidium, moonutav stiimul.

sudu, *smog, смог, Smog (m)* – suitsust või muust õhusaastest mürgine udu. Nn

Londoni s. peamine kahjustav mõjur oli küttekolletest pärinev vääveldioksiid. Fotokeemiline s. (nn Los Angelese s.) on sekundaarsaastumine; see tekib päikese- paistelise ja kuiva ilmaga, kui autode heitgaasides sisalduvad süsivesinikud ja lämmastikoksiidid moodustavad päikese- kiirguse mõjul peroksiide ja *osooni, mis ärritavad eriti tugevalt limaskesti ja kahjustavad taimi ning mitmesuguseid tehis- materjale.

suhteline vaesus, *deprivation*, *относительная бедность*, *relative Armut* (*f*) – olukord, kus elamistingimused on alla ühiskonna keskmist elatustaset või üldi- selt aktsepteeritud ja soovitud taset. Inimesed võivad kogeda end suhteliselt vaes- tena ka siis, kui nad ei kannata puuduse all, kuid samas elavad teised inimesed märkimisväärselt jõukamalt. See definit- sioon seostab vaesust mitte ainult füüsilis- te vajadustega, vaid ka ühiskonna normi- de ja ootustega. Vt ka vaesus.

suits (suitsugaas), *fume*, *дым*, *Rauch* (*m*) – hõljuv segu peamiselt õhust, veeaurust ja tahketest osakestest; tekib eeskätt kü- tuste põletamisel; suitsu koostis on le- keb kütmise liigist ja põletamisviisist. Suits kahjustab organisme, ehitisi, seadmeid jm. Sõjas kasutatakse suitsugaasi maskee- rimiseks ja ründemürkide levitamiseks. Õhu puhastamine suitsust toimub mehaa- niliste, elektriliste (elektrifilter) ja keemi- liste meetoditega. Vt ka sudu.

survegrupp, *pressure group*, *группа воздействия*, *Interessengruppe* (*f*) – ena- masti vabatahtlik ühendus, mis püüab mõjutada otsuse tegemise protsessi ilma ise formaalselt protsessis osalemata. Vt ka asjalised, Ärhusi konventsioon, otsusta- misprotsess.

säästev areng/arendamine, *sustain- able development*, *устойчивое, неусто- ючительное развитие*, *nachhaltige Ent-*

wicklung (*f*) – sihipäraselt suunatud areng, mis tagab inimeste *elukvaliteedi parane- mise kooskõlas loodusvarade olemi ja öko- süsteemide taluvusvõimega. S. a. taotleb tasakaalu sotsiaalsfääri, majanduse ja keskkonna vahel ning täisväärtusliku ühiskonnaelu pikaajalist jätkumist praegusele ja järeltulevatele põlvetele. S. a-u kui sotsiaalse ideaali teostumine eeldab *avalikkuse osalemist, *sidusat juhtimis- korraldust, täiustuvat seadusandlust, samuti s. a-ule orienteeritud *majandushoo- bade (nt *ökoloogilise maksureformi) rakendamist ning vastavate hoiakute, ees- kätt *keskkonnateadliku nõudlus- ja tarbi- miskultuuri kujundamist. Vt ka Brundt- landi aruanne, säästev eluviis, säästva ma- jandusliku heaolu indeks, säästev põllu- majandus jt.

Säästev Eesti 21, *Sustainable Estonia 21*, *Устойчиво развивающаяся Эстония*, *Nachhaltiges Estland 21* (*n*) – ehk Eesti Agenda 21. SE 21 on Eesti ühis- konna ja riigi arendamise strateegia 21. sajandi esimestel kümnenditel (a-ni 2030). SE 21 põhimõtteks on ühendada globaalsest konkurentsist tulenevad edu- kuse nõuded säästva arengumudeli ning Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitami- sega. SE 21 sisaldab eestikeskse *sääst- va arendamise strateegia sõnastuse ja näitab viisid, kuidas ühiskonna ja keskkonna vastasmõjusid korraldades taga- takse arengu jätkusuutlikkust ja inimeste heaolu.

säästev eluviis, *sustainable life style*, *бережливый образ жизни*, *nachhaltige Lebensweise* (*f*) – elulaad, mille järgijad on teadlikult võtnud omaks *säästva arengu hoiakud (tarbimistavad, keskkonna- hoidliku kodumajapidamise, loodusesõ- braliku virgestuse jne). Kasutatakse peami- selt individuaalse käitumise kohta. Eluviis- i keskkonnasõbralikkust saab mõõta näi- teks *ökoloogilise jalajälje abil. Vt ka keskkonnasõbralik tarbimine.

säästev energeetika, *sustainable energetics, устойчивая энергетика, nachhaltige Energetik (f)* – sihipärane arengusuund energiamajanduse kahjulike keskkonnamõjude vähendamiseks tehnoloogiliste uuenduste, *taastuvate energiaallikate kasutuselevõtu ja *energiasäästu kaudu, kusjuures on tagatud ühiskonna sotsiaal-majanduslikuks edenemiseks ja inimeste kvaliteetseks olmeks piisav, hinnalt kättesaadav varustatus energiaga.

säästev inimareng, *sustainable human development, устойчивое развитие человека, nachhaltige menschliche Entwicklung (f)* – selle eesmärgiks on tagada inimestele mitmekülgsed valikuvõimalused, vältides samas sotsiaalseid probleeme ja kahjulikke keskkonnamõjusid. Sisaldab püüdlust suurendada *avalikkuse osalemist, leevendada vaesust, saavutada sooline võrdõiguslikkus jne.

säästev kalandus, *sustainable fishery, устойчивое рыбководство, nachhaltige Fischerei (f)* – kalavarude majanduslikust, sotsiaalsest ja ökoloogilisest aspektist otsustav kasutamine, säilitamine ja rohkendamine, rajaneb veeökosüsteemide struktuuri ja toimimise tagamisel pikaajalises perspektiivis.

säästev kasutus, *sustainable use, бережливое пользование, nachhaltige Nutzung (f)* – keskkonna ja selle elustiku kasutamine piirides, mis *taastuvate loodusvarade puhul ei ületa nende taastumisvõimet (taastootmisvõimet) ja *taastumatute loodusvarade puhul jääb piiridesse, mis tagab nende kättesaadavuse ajani, kui neid on võimalik asendada taastuvatega.

säästev linnaplaneerimine, *sustainable urban planning, устойчивое городское планирование, nachhaltige Stadtplanung (f)* – linna terviklik planeerimine

eesmärgiga rahuldada linnaelanike sotsiaalsed ja majanduslikud vajadused võimalikult väikese otsese ja kaudse energia- ja materjalikuluga, otstarbeka maakasutusega ning keskkonda kahjustamata. S. I-se oluline osa on linnaelanike aktiivne osalemine planeerimises. Säästva linna idee on jätkuks 1970. a-tel toimunud algustele muuta linnad inimlikumaks ja demokraatlikumaks.

säästev metsamajandus, *sustainable forestry, устойчивое лесное хозяйство, nachhaltige Forstwirtschaft (f)* – metsade majandamine, võttes pikaajalises perspektiivis majanduslike eesmärkide kõrval arvesse ka sotsiaalseid ja ökoloogilisi eesmärke. Seostub metsamajanduse planeerimise ja korraldamisega, kus tasakaalustatakse *ökosüsteemide ja *maastike kaitse ja kasutus, lähtudes paikkonna keskkonnaseisundist, taluvusvõimest ning produktiivsusest.

säästev põllumajandus, *sustainable agriculture, устойчивое сельское хозяйство, nachhaltige Landwirtschaft (f)* – põllumajandustootmine, mis kindlustab pikaajalise produktiivsuse, millega ei kaasne olulist kahjulikku keskkonnamõju ja mis kindlustab maaomanikele ning tööjõule teiste majandussektoritega võrreldes samaväärse *elukvaliteedi. Vt ka mahepõllumajandus.

säästev transport, *sustainable transport, устойчивый транспорт, nachhaltiger Transport (m)* – arengusuund, mis eelistab inimeste ja kaupade transportimisel väiksema energiatarbe, ressursikulu (sh maakasutuse) ja keskkonnamõjuga transportiliike (üldiselt peetakse soodsaimaks veetransporti, järgnevad raudteetransport, autotransport ja lennutransport). Reisijateveos väärtustatakse säästvuse seisukohalt ühistransporti ja kergliiklust (kõndimine, jalgrattasõit).

säästev turism, *sustainable tourism*, *устойчивой туризм*, *nachhaltiger Tourismus (m)* – niisugune turismikorraldus, mis ei kahjusta looduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi väärtusi nii lühi- kui ka pikaajalises perspektiivis ning aitab teadvustatult kaasa sihtkoha sotsiaal-majandusliku edenemisele.

säästev tööstus, *sustainable industry*, *устойчивая промышленность*, *nachhaltige Industrie (f)* – tootmistegevus, mis on korraldatud ja mida arendatakse majanduslikke, sotsiaalseid, tehnoloogilisi ja keskkonnakaitselisi kriteeriume arvestades. Majandusliku tõhususe suurendamist taotletakse samaaegse keskkonnamõtjude vähendamisega nii tootmisprotsessis kui ka elanikkonnale pakutavate toodete/kaupade kogu elutsükli jooksul (vt *elutsükli analüüs). Prioriteetseks loetakse töötajate töötingimuste ja -ohutuse tagamist ja parandamist. Vt ka tööstusökoloogia, ökoefektiivsus.

säästva arengu indikaatorid, *sustainable development indicator*, *индикаторы устойчивого развития*, *Nachhaltigkeitsindikatoren (pl)* – statistilised näitajad *säästva arengu seireks, mis võivad kajastada väga laia teemadingi keskkonnaseisundist kuni *elukvaliteedini. Kokkulepitud kõikehõlmavat indikaatorite süsteemi pole tänaseni õnnestunud üles ehitada. Vt ka tõelise arengu indeks, säästva majandusliku heaolu indeks, ökoloogiline jalajälg, keskkonnaindikaatorid.

Säästva Eesti Instituut, *Estonian Institute for Sustainable Development*, *Институт устойчиво развивающейся Эстонии*, *Estnisches Institut (n) für Nachhaltige Entwicklung* – *Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna keskuse nimelaiend 2000. a sügisest alates.

säästva majandusliku heaolu indeks (ISEW), *the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW)*, *показатель ус-*

тойчивого экономического благосостояния, *Index (m) für nachhaltigen wirtschaftlichen Wohlstand* – ameeriklasest ökonomisti Herman Daly poolt välja töötatud alternatiivne *sisemajanduse kogutoodangu (SKT) näitaja, mille eesmärgiks on mõõta *elukvaliteeti parandavat majandustegevust. ISEW korrigeerib osaliselt SKT-d, lahutades sellest näiteks keskkonnakahjustustega ja sotsiaalsete probleemide tõrjumisega seotud kulud ja liites sellele näiteks kodumajapidamistes tehtava mitterahalise töö väärtuse. ISEW-indeksi kasutamine on osutanud sellele, et SKT kasv ei tähenda automaatselt heaolu kasvu. Näiteks Suurbritannia SKT ja ISEW arvutused a-tel 1950–1990 näitasid, et majanduslik heaolu kasvas seal stabiilselt kuni 1970. aastate kesksajani, siis hakkas langema ja oli 1990. a alguses 1950. a tasemest ainult 3% kõrgem. Ilmnes, et 1975. a-ni oli SKT kasvanud 30%, aga säästev majanduslik heaolu sisuliselt pole võrra langenud. Vt ka inimarengu indeks, tõelise arengu indeks, majanduskasv.

sünergia, *synergy*, *синергия*, *Synergie (f)* – summaarse (või lõpp-) efekti suurenemine mitme mõjuri (ravimi, saasteaine vms keskkonnamõtju) koostoimel. Näiteks keskkonnamõtjused eraldi vaadeldes ja mõõtes ei ilmne alati nende terviklik koostmõju keskkonnale.

süsteem, *system*, *система*, *System (n)* – omavahel seostatud objektide terviklik kogum, mille moodustavad materiaalsed objektid, liigitusüksused (nt bioloogiline süstemaatika), terminid jne. S. koosneb elementidest – analüüsiüksustest, mida saab käsitada nende siseehituse poole pöördumata; kui seda aga tehakse, saab elementidest hierarhilise süsteemi alamsüsteem. Süsteemi uurimine on eeskätt elementide seoste (s-i struktuuri) uurimine. Keeruka objekti iga süsteemne esitus on suhteline: teistsugune eesmärk ja uurimisviis liigendaksid objekti teisiti. Elunähtustes esinevate s-de (*biosfäär, kooslus, organism)

olulised jooned on nende talitlusviis, püsisus ja eristumine s-ivälise objektide kogumist – keskkonnast. Biosüsteemide mõistmisel on tulemuslik termodünaamikast pärinev liigitus isoleeritud süsteemiks (aine- ja energiavahetus keskkonnaga puudub), suletud süsteemiks (ainevahetust pole, energiavahetus on, nt Maa) ja avatud süsteemiks (on nii aine- kui energiavahetus, nt organism). Objektide tähtsustamine süsteemi elementidena ning nende kombineerimine süsteemideks ja alamsüsteemideks on erinevate nähtuste või protsesside terviklikkuse ja olemuse mõistmisel möödapääsmatu tegevus. Vt ka üldine süsteemiteooria, süsteemianalüüs.

süsteemianalüüs, *systems analysis, системный анализ, Systemanalyse (f)* – suursüsteemide (ökosüsteemid, *biosfäär, tehnosfäär) uurimise viis; hõlmab probleemi püstitamist, eelduste (lihtsustuste) valikut, mõõtmist, andmetöötlust, modelleerimist ja optimeerimist. Vt ka Rahvusvaheline Rakendusliku Süsteemianalüüsi Instituut.

süvaökoloogia, *deep ecology, глубокая экология, Tiefenökologie (f)* – norra filosoofi Arne Næssilt pärinev mõtteviis, mis rõhutab indiviidi vajadust pidevalt arendada oma loodusetunnetust ja mõistmist, et kujundada välja isiklik sügav ja mõtestatud suhe loodusesse ja keskkonnaprobleemidesse. Loodusetunnetust ja *keskkonnaeetikat ei ole võimalik valmis kujul omaks võtta, seda saab mõtestada enesearendamise kaudu. S. seostub eluaegse õppimisega, mis peaks suunama inimesed enesestmõistetavalt looduse sisemise väärtuse, tema vajaduste ja õiguste tunnetamisele ning peaks sisuliselt vältima vastuolusid inimkeskse ja looduskeskse argumenteerimise vahel, kuna ennast looduse osana tundvatel inimestel ei tekiks pretensioone oma õiguste ületähtsustamisele. Vt ka looduskesksus.

T

taaskasutus, *recovery, вторичное, многократное использование; Rückgewinnung (f)* – toodete, *heitmete ja *jätmete või neis sisalduvate ainete *korduvkasutus (nt pakendi kasutamine ringluspaikendina), ainete taasväärtustamine ja taaskasutus *teisese toormena samaladsete või muude toodete valmistamiseks (nt paberi ümbertöötlemine), kasutamine kütusena või muu energiaallikana (jätmete kasutamine kütusena, *heitsoojuse kasutamine hoonete kütmiseks), samuti *kompostimine ja muu bioloogiline muundamine. T. aitab vähendada ressurside tarbimist, saastamist ja jätmete teket. Vt ka jätmed, jäätmekäitlus.

taastumatud energiaallikad, *non-renewable energy resources, невозобновимые энергетические ресурсы, nichterneuerbare Energieressourcen (pl)* – loodusvarade põlevate süsinikku sisaldavate ja orgaanilise päritoluga geoloogiliste setete (kivisüsi, nafta, maagaas, põlevkivi jt) üldnimetus *fossiilkütustele. Fossiilkütuste põletamine saastab oluliselt atmosfääri süsinikdioksiidiga, lämmastikuühenditega, sõltuvalt kütusest ka väävliühenditega ja paljude muude heitmetega. Vt ka kasvuhoonegaasid, taastuvad energiallikad.

taastumatud loodusvarad, *non-renewable resources, невозобновимые природные ресурсы, nichterneuerbare Ressourcen (pl)* – loodusvarad, mis iseeneslikult ei uuene ning eksisteerivad ainult teatud lõplikus koguses (nt metalle sisaldavad mineraalid, kivisüsi, nafta). Enamik t. l-st on anorgaanilised. T. l-e hulka loetakse ka niisugused põhimõtteliselt *taastuvad loodusvarad, mille taastumiseks nõutav aeg on väga pikk (muld, turvas jt). T. l-de säästlik tarbimine on võimalik ainult materjalide *taaskasutamise ja tootmise *dematerialiseerimise kaudu. Loodusvarade piiratud

teadvustati laiemalt 1972. a-l *Rooma Klubi raportis "Kasvu piirid". Vt ka taastumatud energiaallikad, faktor 4, ökoloogiline tõhusus.

taastuvad energiaallikad, *renewable energy resources*, *возобновимые энергетические ресурсы*, *erneuerbare Energieressourcen* (pl) – energiakandjad, mis saadakse ja täienevad looduslike protsesside kaudu ning kasutamisel ei ammendu. Näiteks päikeseenergia, tuul, langev vesi, hoovused, tõusud-mõõnad, temperatuurivahed jt. Puit ja muu biomass ning nende saadused loetakse samuti taastuvateks, ehkki nende asendamine on pikaajalisem kui eespool loetletutel. Turba klassifitseerimine t. e-te hulka on Eestis juba pikemat aega diskussiooniobjektiks. Taastuvenergiakandja põletamisel vabanev süsinikdioksiid seotakse uuesti aineringses ja seda ei arvestata *kasvuhoonegaaside emissiooni hulka. Ka t. e-te kasutamine võib olla *ökosüsteemile ohtlik, kui see toimub liiga intensiivselt ning juurdekasvu põhimõtteid arvestamata. Vt ka biokütused, biomassi energia, energiameets, päikeseenergeetika, hüdroenergia, vesinikuenergeetika, taastuvad loodusvarad.

taastuvad loodusvarad, *renewable resources*, *возобновимые природные ресурсы*, *erneuerbare Ressourcen* (pl) – bioloogilised ressursid, mille säästev kasutamine toimub juurdekasvu piires. Olulisim taastuv loodusvara on globaalne ökosüsteem. Vt ka taastuvad energiaallikad.

taimekaitse, *plant protection*, *защита растений*, *Pflanzenschutz* (m) – inimesele vajalike taimede (eeskätt kultuurtaimede) kaitsmine neid kahjustavate loomade, haigusetektajate ning umbrohtude eest; põllusaagi suurendamise oluline viis. Keskkonnakaitseliselt problemaatiline on olnud keemiline t., mis on põhjustanud veekogude saastumist ja ohtlike ainete aku-

muleerumist söögiahelas (nt *DDT), tihti ei ole t. täitnud oma eesmärgi seetõttu, et kahjurputukad muutuvad kiiresti keemilise t. suhtes resistentseks. Vt ka roheline revolutsioon.

taluturism, *agritourism / farm-based tourism*, *туризм в сельской местности*, *Agrartourismus* (m) – enamasti lissisestuleku hankimiseks müüdiv puhkuse- või virgestusteenus taludes; külastajatele pakutakse majutuse kõrval kohapealseid tooteid ja saadusi, võimalust osaleda talutöodes ja muid talueluga seotud tegevusi ning tooteid (ratsutamine, käsitöö jne).

tarbimisharjumuste muutmine, *changing consumer behaviour*, *смена привычек потребления*, *Veränderung (f) der Konsumgewohnheiten* – *säästva arengu ideoloogia raames on üha enam teadvustatud üksikisikute tarbimisharjumuste mõju keskkonnale ning sellega seoses vajadust t. m-se järele. Tarbimise vähendamine, toodete *korduv- ja *taaskasutus ning tarbijateadlikkusest lähtuv säästlike toodete või teenuste eelistamine on t. m-se põhilised eesmärgid. Vt ka konsumerism, nõudluse ohjamine.

tarbimisühiskond, *consumer society*, *общество развитого потребления*, *Konsumgesellschaft* (f) – 1) moodsas kapitalistlikus ühiskonnakorralduses domineeriv orientatsioon toodete ja teenuste turustamisele ja tarbimisele; 2) moodsa ühiskonnakorralduse staatuse järgi segmenteerunud turuga kultuur, milles üksikisiku maitse peegeldab sotsiaalset kuuluvust, tarbijate sotsiaalseid väärtushinnanguid ja individuaalseid elustiile. Tarbimise mõjule on väljaspool sotsiaalset konteksti hakatud tähelepanu pöörama alles hiljuti. Tarbimise kasv *arenenud maades on ressursside vähenemise, reostuse, *kliimamuutuste ja keskkonna üldise allakäigu peamine põhjus. Vt ka eluviis, konsumerism, tarbimisharjumuste muutmine.

tasuvusanalüüs, *cost-benefit analysis (CBA)*, анализ “затраты-выгоды (эф-фект)” анализ окупаемости, *Kosten-Nutzen-Analyse (f)* – nii majanduslike, sotsiaalsete kui ka keskkonnakaitseliste kulude ja tulude arvestamine avaliku sektori investeerimisprojekti planeerimises. Püüab selgitada ja hinnata *välismõjudega seotud ühiskondlikke kulutusi. T-i hakati esialgselt kasutama USA-s sadamaprojektide hindamiseks, kuid leidis ruttu kasutust ka Euroopas, muudes infrastruktuuri investeeringutega seotud projektides. Kuigi t. on sisuliselt lihtne, kerkib selle meetodi rakendamisega tihti teravaid probleeme, kui laialt ja millises väärtuses hinnata mõjusid ja väliskulusid, kuidas arvestada tulude ja kulude jaotumist ajas, ruumis ja inimeste vahel. Vt ka diskonteerimine, strateegiline keskkonnamõjude hindamine.

tavajäätmed, *non-hazardous waste, безопасные отходы, ungefährlicher Abfall (m)* – kõik need jäätmed, mis ei kuulu *ohtlike jäätmete hulka. Vt ka jäätmed, ohtlikud jäätmed, olmejäätmed.

tehnoloogiline optimism, *technological optimism, технологический оптимизм, technologischer Optimismus (m)* – uskus, et inimkond suudab jätkata elu maa- keral praeguse tarbimise ja rahvaarvu juures, vähendades kiiresti arenevate tehnoloogiliste lahenduste kasutuselevõtuga oluliselt oma keskkonnamõju. Looduse intensiivset tarbimist praegusel ajahetkel õigustatakse sageli mõtteviisiga, et kui saavutada võimalikult intensiivse majandamisega kiiresti vastav tehnoloogiline tase, siis võiks hiljem lasta loodusel taastuda või korvata tekitatud kahju kunstlikult. Kriitikud väidavad, et vajalik tehnoloogiline tase on tegelikult saavutamatu või viiakse loodus enne selle saavutamist pöördumatult tasakaalust välja.

Teine maailm, *Second World, Вторая мup, Zweite Welt (f)* – sotsialistliku maa-

ilmasüsteemi lagunemiseni Nõukogude Liit ja selle satelliitriigid Ida- ja Kesk-Euroopas.

teisene toore, *secondary raw material, вторичное сырье, sekundärer Rohstoff (m) – 1)* tootmise lähteained, mida saadakse tootmisjääkidest (*taaskasutus); 2) toore, mida uute ammutamisviisidega saadakse maardlatest, mis olid varem tühjen- datud oma aja tehniliste võimaluste piirides (nt naftamaardlate täiendav tühjaks ammutamine).

teostatavusuuring, *feasibility study, анализ технической осуществимости, Durchführbarkeitsstudie (f)* – detailne uuring planeeritava tegevuse tuludest ja kuludest, võimalikest negatiivsetest sotsiaalsetest ja ökoloogilistest mõjudest ning vahenditest, kuidas võimalikke negatiiv- seid mõjusid vähendada. Vt ka tasuvus- analüüs, kulude tõhususe analüüs.

territooriumi saneerimine, *remedial or clean-up activity, очистка от загрязнения и восстановление территории, Flächensanierung (f)* – rikutud territooriumi (maastike, ökosüsteemide) taastamine või otstarbekas kujundamine. Kasutatakse jäätmetega rikutud territooriumide korrastamisel ja *militaarreostuse likvideerimisel. Eestis tuntud ka *rekultiveerimisena. Eestis algas massiline põlevkivi karjääriviisiline kaevandamine 1950. aastate lõpul. 1959. a-l tehti kaugeleulatuv otsus – võtta kaevandatud alad taaskasutusele – rekultiveerida.

tingliku hindamise (väärtustamise) meetod, *contingent valuation method (CVM), метод выявления субъективной оценки (MCO), опросный метод, kontingenter Bewertungsansatz (m)* – inimeste *maksevalmidusel või aktsepteerimis- valmidusel põhinev *üldkasutatava hüvise majanduslik hindamine. Näiteks tehakse küsitluste abil kindlaks, kui palju inimesed

on nõus maksuma teatud taime elupaiga säilitamise eest või kui suur peaks olema rahaline kompensatsioon selle hävitamise puhul.

tiptäiustamine, *benchmarking, сравнительный анализ, Leistungsvergleich (m)* – mõiste, mis hõlmab institutsiooni, ettevõtte või isiku tegevuste, protsesside ja/või üksuste võrdlemist samal tegevusalal saavutatud teatud taseme või parima tulemusega. T.-i abil kavandatakse ning rakendatakse meetmed sarnase tulemuslikkuse saavutamiseks. T. eesmärgiks on näiteks tootmisprotsessi tõhustamine ja keskkonnanäitajate parandamine. Kasutatakse laialdaselt ka avaliku sektori ja kogukondlikul arendamisel.

toiduga kindlustatus, *food security, обеспеченность пицей, Ernährungssicherheit (f)* – olukord, kus teatud piirkonna või riigi inimestel on söögiks piisavalt toitu. See ei tähenda ainult seda, et statistiliselt toodetakse piisavalt toitu, toiduga varustatus peab olema stabiilne ja kõigile kättesaadav. *Kolmandas maailmas on näljahädad ja alatoitus seotud tihsti sellega, et majanduslikud muutused on kohalikelt ära võtnud võimalused tegelda traditsioonilise *elatismajandusega ja nad ei suuda ennast kindlustada toiduga (nt suurmaaomanike ja *rahvusvaheliste korporatsioonide pealting Amazonase *põlisrahvaste elukeskkonnale).

tolm, *dust, пыль, Staub (m)* – õhus hõljuvad tahke aine osakesed. Nende õhus püsimise aeg oleneb osakeste suurusest, tihedusest ja kujust. Tolm võib olla nii looduslik kui ka tehnilik, anorgaaniline või orgaaniline. Teatavast kontsentratsioonist alates on tolmu keskkonna- ja terviseohtlik, Eestis on lubatud kontsentratsioon, olenevalt tolmu liigist, 0,05–0,15 mg/m³.

tootemaks, *product charge (or tax), платежи или налоги за неэкологичную про-*

дукцию, Produktsteuer (f) – keskkonnapoliitika *majandushoob, mis kehtestatakse toodetele, mille tootmine, kasutamine või kõrvaldamine (utiliseerimine) tekitab kahju keskkonnale. Eesmärgiks on tootmistegevuse keskkonnamõju vähendamine. Eestis on tootemaks kehtestatud näiteks joogipakenditele.

tootlikkus, *productivity, продуктивность, Produktivität (f)* – tootmises rakendatud ressursside kasutamise efektiivsus. Tavaliselt mõõdetakse väljundi (lõpptoodangu) hulka sisendi ühiku (töötajate arvu, töötundide, investeeritud kapitali, tooraine) kohta. Vt ka tõhusus, tulemuslikkus, ökoefektiivsus.

top-down – ingliskeelne idioom tähistamaks käsukorda, millele vastandub *säätva arendamise taotlus lahendada probleeme kodanikualgatuse korras ja *avalikkuse osalemisel. Vt ka *bottom-up*.

toruotsa-tehnoloogia – *end-of-pipe-technology, природоочистные сооружения, Aufbereitung (f) am Leitungsende* – saastekoormuse vähendamine protsessidest väljunud saaste- või reoainete eemaldamisega puhastusseadmete abil. Sellega kaasneb tavaliselt *jäätmete teke, mida on vaja omakorda käidelda. T-ga toimub probleemi edasilükkamine. T. vastand on saaste tegeliku allika väljaselgitamine ja selle ennetamine tehnoloogiliste protsesside, toorme asendamise jne teel. Paraku on t. valitsev meetod ka *keskkonnaväliteedi standardite järgimisel.

trahv keskkonnanormide eiramise eest, *non-compliance fee, платежи за невыполнение экологических нормативно-правовых требований, Gebühr (f) für Nichteinhalten der Umweltqualitätsstandards* – maksed keskkonna koormamise eest üle lubatud piiri, oleneb koormuse toksilisusest ja ületamise astmest (mitte-lineaarselt). Tootjal on võimalik valida

trahvi maksmise ja normatiivide täitmiseks vajalike kulutuste tegemise vahel.

transport, *transportation, транспорт, Transport (m)* – majandusharu, mis tegeleb kauba- ja reisijateveoga. 20. saj II poole ülemaailmne suundumus oli autotranspordi osatähtsuse ja mahu suur tõus, mis koos ulatusliku teedehhitusega on oluliselt suurendanud ohtlikke koormusi looduskeskonnale ja inimesele (müra, õhu saastamine *heitgaasidega, suurte maa-alade ja maastike kadu). Autoõnnetused on hukutanud inimesi enam kui igasugused muud tehnikaga seotud avariid kokku; 2% inimeste surmajuhtumitest on põhjustanud autoõnnetused, arenenud maades saab oma elu vältel neis vigastada 50% inimestest. Vt ka säästev transport ja õhustransport.

tulemuslikkus (efektiivsus), *effectiveness, результативность, Wirksamkeit (f)* – näitab eesmärgi saavutamise määra, vahel ka teatud etteantud ajaperioodi jooksul. T. ei sisalda kulutuste mõõdet.

turism, *tourism, туризм, Tourismus (m)* – turism on maailma üks olulisemaid kommertstegevusi, mis võib soodustada piirkonna majanduslikku arengut, ent omab sageli negatiivset mõju kohalikule eluviisile ja keskkonnale nii reisimisest tuleneva saastekoormuse kui kohaliku keskkonna muutmise mõttes ning võib viia kohaliku turismiobjekti atraktiivsuse kadumiseni.

turustiimulid, *market incentives, рыночные стимулы, Marktanzreiz (m)* – mõjutavad otseselt teatud ressursi, toote või teenuse hinda ja kättesaadavust. Eesmärgiks on tootja või tarbija käitumise mõjutamine. Vt ka stiimul.

turvas, *peat, морф, Torf (n)* – maavara, mis tekib taimejäänuste järkjärgulisel lagunemisel soodes. Eestis on turbalasundite keskmine paksus 3–4 m, suurim ligi 17

m. T-t kasutatakse kütusena (ka briketeeritult), allapanuks, komposti osisena, kasvusubstraadina jne. Eesti turbavaru on u 2,4 mld tonni. Kütusena on turvas praktiliselt taastumatu ressurs, sest turbakihi taastumine võtab ligi 5000 aastat. Turba kaevandamine põhjustab tulvasid, eutrofeerumist, süsinikdioksiidheitmeid ja rabakoosluste mitmekesisuse vähenemist.

tuuleenergia, *wind energy, ветровая энергия, Windenergie (f)* – õhuvoolu kiineetiline *energia, mida tuulejõuseadme vahendusel saab kasutada nt elektri tootmiseks. T. praktiline kasutuselevõtmine eeldab suuremaid investeeringuid ühe võimsusühiku kohta, võrreldes Eesti jaoks traditsioonilise elektritootmisega põlevkivi põletamise teel. T. baasil toodetud elektri hind võib muutuda võrreldavaks *fossiilkütuste baasil toodetavaga, juhul kui viimase puhul hakatakse arvestama kaasnevaid keskkonnakahjustusi. T. kasutamisel tuleb arvestada võimsuse varuga, sest genereeritava elektri hulk sõltub otseselt tuulevoo tihedusest ja kõikumisest ajas. Vt ka taastuvad energiaallikad.

tuumaenergia, *nuclear energy, ядерная энергия, Kernenergie (f)* – aatomituuma siseenergia. T. muundamisega teisteks energialiikideks tegeleb energeetika ja tuumatehnika haru tuumaenergeetika; nüüdisajal on selle põhiseadmeks tuumareaktor, milles tuumade lõhustumisel vabanev energia neeldub aines ja muutub soojuseks. Seda kasutatakse vahetult (tuumasoojusjaam) või muundatakse elektriks; võimalik on mõlema kasutusviisi ühendamine. T. osa maailma elektribilansis on 12%, ent on riike, kus kolmveerand elektrienergiast tuleb tuumajaamadest (Prantsusmaa, Leedu, Jaapan). Mõned riigid, nt Rootsi, on seadnud eesmärgiks t. kasutamise väljatõrjumise. T. edasise kasutamise osas on esitatud diametraalselt vastukäivaid seisukohti.

tõelise arengu indeks (TAI), *Genuine Progress Index, (GPI), индекс подлинного развития, tatsächlicher Fortschrittmesswert (m)* – välja töötatud Halsteadi ja Cobbi poolt (1994) vastukaaluks *sisemajanduse kogutoodangule (SKT) kui arenguindikaatorile. TAI osutab, et kehtivad fiskaalstrateegiad edendavad ületarbimist, välislaenu, krediidiga ostmist, ressursside kurnamist, rikkuse ebavõrdset jagunemist jms. TAI arvestab suurenevaid majanduslikke, sotsiaalseid ja keskkondlikke kahjusid, mida SKT ignoreerib. TAI teeb vahet positiivsete ja negatiivsete majanduslike tegevuste vahel ja majanduskasu tootmise hinna ning kasu enda vahel, arvestab mitterahalisi tooteid ja teenuseid. TAI arvutamiseks lahutatakse heaolu mittetõstvad kulutused (nt liiklusõnnetustega seotud kulud). Vt ka roheline SKT, majanduskasv, säästva majandusliku heaolu indeks.

tõhusus, *efficiency, эффективность, Effizienz (f)* – ka efektiivsus; näitab, kui hästi (või halvasti) kasutatakse ressursse (looduslikke, rahalisi, ka inimressursi). T. näitab tegevuse tulemuse ja kulutatud ressursside suhet, mida võrdlemisel väljendatakse protsentides. Keerulisematel juhtudel kasutatakse spetsiaalseid reegleid ja eksperthinnanguid. Vt ka ökoefektiivsus, tulemuslikkus.

tööjõumahukas majandus, *labour intensive economy, экономика с интенсивным использованием рабочей силы, arbeitintensive Wirtschaft (f)* – tootmisviis, kus kasutatakse maa või kapitali rakendamisega võrreldes suhteliselt rohkem tööjõudu. Tihti peale sõltub ühe või teise tootmisteguri kasutamise intensiivsus selle hinnast. Nt kui tööjõud on odav, on põllumajandus tööjõumahukas, tööjõu kallinedes muutub aga kapitalimahukaks (kasutatakse rohkem masinaid). Vt ka kapitalimahukas majandus, ressurssimahukas majandus.

tööstusrevolutsioon, *Industrial Revolution, промышленная революция, industrielle Revolution (f)* – kiire industrialiseerimise ajastu 18. saj lõpu ja 19. saj alguse Euroopas ja Põhja-Ameerikas, mil peamiselt agraarne ühiskond asendus tööstusliku ühiskonnaga. Algselt oli see tehnoloogiline revolutsioon, kus uued masinad, töövõtted ja tootmisprotsessid koos uute energiaallikatega suurendasid tootmise mahtu ja toodete loetelu. Kuigi muudatused ja industrialiseerimise levik toimusid suhteliselt aeglaselt, oli nende mõju ühiskonna kõikidele aspektidele revolutsiooniline.

tööstusökoloogia, *industrial ecology, промышленная экология, industrielle Ökologie (f)* – keskkonnastrateegia, mis vaatleb aine- ja energiavooge tootmisüksuses või organisatsioonis ning nende vastastikust koosmõju looduslike ökosüsteemide ja teiste majanduslike üksustega. Peamiseks eesmärgiks on *kinnise tootmistüklil saavutamise, kus ühe ettevõtte või tootmisüksuse jäätmed, heitsoojuse jne taaskasutab ära teine. Vt ka puhtam tootmine, ökoefektiivsus, materjalikulu.

U

uus keskkonnaparadigma, *new environmental paradigm, новая экологическая парадигма, neues ökologisches Paradigma (n)* – sotsiaalteadlaste Van Liere ja Dunlapi poolt 1978. a-l avaldatud esimesi omataolisi küsitlusvorme keskkonnasõbraliku maailmavaate eristamiseks. U. k. sisuks on arusaam, et inimkond on Maa taluvusvõime kohta liiga arvukas ja käitub loodusega murettekitavalt halvasti, mõjutades ohtlikult *ökoloogilist tasakaalu. Loodusega kooskõlas elamiseks peaksid inimesed piirama industriaalse ühiskonna kasvu ning majanduslikku

arengut. Küsitlustes vastandatakse u. k. tavaliselt inimkeskse paradigmaga, mille järgi inimesed ei pea loodusega kohanema, loodus on vajaduste rahuldamiseks, valitsemiseks ning vajaduste järgi ümber kujundamiseks. Hiljem on paljud ühiskonnauurijad tunnistanud selle jaotuse liigset lihtsustatust, kuid u. k. on siiski siiani kõige laiemalt kasutatud *keskkonnateadvuse mõõtmisvahend.

V

vabatahtlikud keskkonnalepped, *voluntary environmental agreements, добровольные экологические соглашения, добровольные обязательства, freiwillige Umweltvereinbarungen (pl)* – ettevõtete ja ametkondade ning riikide vahelised keskkonnaalased vabatahtlikud lepped, millega püütakse saavutada üksmeelt oluliste regionaalsete ja globaalsete erimeelsuste leevendamiseks.

vaesus, *poverty, нищета, Armut (f)* – täisväärtusliku elu alalhoidmiseks vajalike piisavate materiaalsete ja ka kultuuriliste ressursside puudus. Eristatakse absoluutset ehk primaarset v-t ja *suhtelist ehk sekundaarset v-t. Absoluutne v. viitab sellele, et rahuldamata on esmased elutähtsad vajadused füüsilise elu alalhoidmiseks – puuduvad toit ja peavari. Suhtelise v-e termin osutab elanikkonna teatava osa kultuurilistele vajadustele, mis võrdluses ülejäänud ühiskonnaga ei ole rahuldatud piisavalt. Vt ka vaesusindeks.

vaesuse tsükkel, *cycle of poverty, цикл обнищания, Armutskreis (m)* – iseenesest võimenduv *vaesuse ja sotsiaalse heidikkuse tsükkel, mis kandub edasi põlvkonnalt põlvkonnale. Näitab kvalifitseermata tööjõu, madala sissetuleku, halbade elamistingimuste ja kehvade haridusvõimaluste seost.

vaesusindeks (HPI), *human poverty index, индекс нищеты, Index (m) für menschliche Armut* – kui *inimarengudeks (HDI) mõõdab üldist arengut riigis *inimarengu saavutamisel, siis vaesusindeks peegeldab selle edenemise jaotumist ja mõõdab takistusi selleni jõudmisel, samuti põhiliste inimarengu dimensionide puudumist. HPI-1 mõõdab vaesust *arengumaades, HPI-2 mõõdab vaesust tööstusriikides, kuna *suhteline vaesus varieerub kogukonna majanduslikest ja sotsiaalsest tingimustest sõltuvalt. Vt ka sotsiaalsed indikaatorid.

valgala, *catchment area, водосборная территория, Einzugsgebiet (n)* – maaala, millelt veekogu või selle osa saab vee. Laialt kasutatav territoriaalne üksus planeerimisel ning seirel. Turunduses tähendab hoopis tõmbepiirkonda.

vangide dilemma, *prisoners' dilemma, дилемма пленника, Gefangenendilemma (n)* – sotsioloogias ja poliitoloogias kasutatav mõiste, millega kirjeldatakse olukorda, kus erinevatel osapooltel tuleb kõige parema tulemuse saavutamiseks teha koostööd ja üksikhuvidest loobuda; ühe osapoole kasude maksimeerimine tooks kõige rohkem kahju sellele, kes tegutseb altruistlikult. *Globaalprobleemide lahendamisel on kõige olulisem, et tehakse koostööd ja loobutakse isikliku (või ühe riigi) kasumi maksimeerimisest.

varihind, *shadow price, теневая цена, Schattenpreis (m)* – majandusanalüüsi mõiste, mis kajastab teatava kava tulukust või kulukust juhul, kui toote turuhinda moonutavad kaubanduspiirangud, riiklikud *subsidiidid või ebamõistlik maksupoliitika. V abil arvestatakse ka majandustegevuse ökoloogilisi tagajärgi juhul, kui tootja saab *varjatud subsidiumeid ja ta vabaneb tekitatud keskkonakahjude hüvitamisest. V-a arutamiseks pole üldiselt aktsepteeritud meetodit ning

seepärast ei peeta seda tihti usaldusväärseks.

varjatud subsiidiumid, *hidden subsidies, скрытые субсидии, versteckte Subventionen (pl)* – *subsiidiumi esinemine varjatud vormis, näiteks maksudest vabastamine, madalaprotsendilised laenud, kaitsetollid, tasuta parkimine jms.

vastutus (finantskohustus), *liability, компенсационная (финансовая) ответственность, Haftung (f), Verbindlichkeit (f)* – finantsvastutus tegude või tegematajätmistest eest, mis põhjustab kahju teistele. Sageli kasutatakse riikide *piiriülese saaste puhul. Vt ka keskkonnavastutus, vastutusekindlustus.

vastutusekindlustus, *liability insurance, страхование ответственности, Haftpflichtversicherung (f)* – *majandushoob, kus vastutust võimaliku kahjustuse eest (nii inimesele, tema varale kui looduskeskkonnale) kannab kindlustusorganisatsioon. Kasutatakse näiteks raudteevadude puhul.

veebilanss, *water balance, водный баланс, Wasserbilanz (f)* – mingi loodusobjekti (organismi, koosluse, veekogu, kontinendi, hüdrofaäri) veeringet iseloomustav suurus: vee lisandumise ja kulu vahetõrge ajahüki jooksul. Maa planetaarses v-is täheldatakse antropogeenseid nihkeid: ookeanide veetaseme tõusu ja jõgede äravoolu vähenemist.

vee-energia – vt **hüdroenergia**.

veemajandus, *water management, водное хозяйство, Wasserwirtschaft (f)* – majandusala, mis hõlmab pinna- ja põhjavee uurimist, arvestust, kaitsmist, jaotamist ja kasutamist. V-e vastuoluliste probleemide kompleksne lahendamine põrkub nn ühisressursitragöödiaga: hüdroenergia kasutamine takistab kalade rännet ja paljunemist, rohke niisutusvee kasutamine piirab veetransporti jne.

vesinikuenergeetika, *hydrogen energetics, водородная энергетика, Wasserstoffenergetik (f)* – vesinikul kui primaarenergia allikal põhinev energiatootmine ja -kasutus. Molekulaarset vesinikku (H₂) saadakse vee elektrolüütilisel lagundamisel. Vesiniku kasutamine võib toimuda tavalises põlemisprotsessis kas kolb- või turbiinmootorites, kus saadav soojusenergia muudetakse mehaaniliseks ja soovi korral edasi näiteks elektrienergiaks. Teine vesinikuenergeetika haru põhineb *kütuselementidel, milles katalüsaatori pinnal toimub vesiniku (või vesinikurohke kütuse) oksüdeerimine ja tekivad elektrilised laengud. Sellisel muutub kütuselement elektrivoolu allikaks, mille abil saab käitada elektriaparaate.

vihmamets, *rain forest, дождевой лес, Regenwald (m)* – igihaljas taimekooslus niisketel troopika- ja lähistroopikaaladel. V-a iseloomustab erakordne *looduse mitmekesisus ja kiire aineriing. Lageraie v-s tingib selle taastumatu hävimise, mis praegu toimub kiirusega umbes 200 000 km² aastas. Seetõttu väheneb süsihappegaasi sidumine atmosfäärist ja suureneb *kasvuhoonenähtus.

vähimarenenud riigid (VAR), *Least Developed Countries (LLDC), наименее развитые страны, am wenigsten entwickelte Länder (pl)* – ÜRO poolt defineeritud kui riigid, mille RKT inimese kohta on alla 500 USD aastas; nende riikide tööstustoodang on vähem kui 10% RKT-st ning kirjaoskuse tase on alla 20%. Selle terminiga viidatakse tavaliselt 40-le kõige vaesemale maale, mida iseloomustab äärmuslik *vaesus, puudused tervishoolduse, hariduse ja transporditeenuste alal, peamiselt põllumajandusele tuginev majandus, äärmuslikud geograafilised või kliimaatilised tingimused (kuivus ja *kõrbestumine, ulatuslikud loodusõnnetused, eraldatus jne). Vt ka Kolmas maailm.

välisabi, *foreign aid, зарубежная помощь, Auslandshilfe (f)* – majanduslik, sotsiaalne või militaarne abi mingilt teiselt riigilt või rahvusvaheliselt institutsioonilt abivajavale riigile. Majandusliku v. all mõeldakse tehnilist abistamist, tagastamatut abiraha, laene arendusprojektidele, laenu tagatise jne. V. eesmärgiks on tavaliselt partnermaade toetamine, sõjast laastatud maade ülesehitamine, majanduse arendamine, ideoloogilise toetuse saamine, strateegiliste andmete kogumine või looduskatastroofi tagajärgede likvideerimine. Vt ka abi.

väliskulud, *external costs, внешние издержки, externe Kosten (pl)* – tegevuse või tootmise *välismõju tõttu tekkinud ja omahinnas mitteametatavad kulutused, mida ei kannaks selle tekitaja, vaid ühiskond tervikuna, seetõttu mõjutavad need elanikkonda *heaolu. Välismõjud ja kahjud võivad ilmneda nii territoriaalselt kui ajas, vähendades järgmiste põlvkondade heaolu. Valitsuse eesmärk on lülitada need v. *majandushoobade abil neid tekitanud toote hinna sisse. Vt ka keskkonnaökonomika.

väärtus(hinnang), *value, ценность, Wert (m)* – sotsiaalteadustes käsitletavat üldisemat ja püsivamat kvaliteedit, mida tajutakse soovitatavana ja millega õigustatakse suhtumist ning käitumist; võivad olla tajutud ka inimeste tegevuse kõige üldisemate eesmärkidena. Avalduvad sotsiaalses normides ja ettekirjutustes ning tõekspidamistes ja eesmärkides, mille kaudu neid ka mõõdetakse. Vastuolulise ja/või piiratud teadmiste puhul keskkonnast võivad v-d olla keskkonnateadvuse ja käitumise kujundamisel määrava tähtsusega. *Keskkondlikus paradigmas on v-d aluseks soovitava keskkonnaseisundi kujutlemisele, mille suhtes hinnatakse tegelikkust. Samas ei saa kindlaid v-i alati seostada konkreetsete tegevustega ega hoiakutega, kuna erinevates olukordades võib inimene oma v-i väljendada erinevate tegevuste kaudu.

väärtushinnangute muutumine, *values shift, изменение критериев оценки, Wertewandel (m)* – inimeste *keskkonnateadvuse ja käitumise muutumise oluline eeldus. Levinud käsitlus on Inglehardti teooria, mille kohaselt inimesed peavad saavutama teatud turvatunde (milles on olulisel kohal seni valdavalt looduse utilitaarse ekspluateerimisega seostunud materiaalne heaolu ehk jõukus), et tähtsustada nn post-materialistlikke väärtusi, mille hulka kuulub ka vajadus säästa ja säilitada looduskeskkonda. Siinkohal on vajaliku materiaalse heaolu taseme täpne määramine vaieldav. V. m. väljendub varem ebatavalisena tundunud ideede (nagu orjatootjõu kaotamine, naistele häälteõiguse andmine, loomadele õiguste omistamine) tunnustamises enesestmõistetavate reeglitenä. *Säästev areng eeldaks õiglase kaubanduse, *eetilise investeerimise, keskkonnasõbraliku eluviisi, *põlvkondadevahelise õigluse jms hetkel veel harjumatu uute väärtuste juurdumist ühiskondlike normidena. Vt ka tarbimisharjumuste muutmine.

W

win-win – ('võitma' – ingl k) situatsioonid, kus kõikidel osapooltel on võimalus võita. Näiteks peaksid *keskkonna- ja majanduspoliitika eesmärgid ühilduma, st pakkuma kasu mõlemale osapooltele, mitte tekitama olukorda, kus ühe püstitatud eesmärgi täitmine takistab teise täitmist.

Õ

õhustransport, *air transport, воздушный транспорт, Luftverkehr (m)* – inimeste ja kaupade vedu lennukite ja helikopteritega. Õ-i peam. eelis on kiirus; energiakuulu veosekäibe ühiku kohta on 17 korda

suurem kui raudteetranspordi puhul. Arenenud maades moodustab õ-i poolt tekitatud saaste umbes 1% üldsaaestest; õhku paiskub süsihappegaasi, süsivesinikke, vääveldioksiidi, lämmastikoksiide ja tahma.

Ö

ökoefektiivsus, *eco-efficiency*, *эко-эффективность*, *ökonomisch-ökologische Effizienz* (*f*) – strateegia *säästva arengu rakendamiseks äris. Selle strateegia kohaselt tuleb õ-e saavutamiseks pakkuda konkurentsivõimelise hinnaga kaupa ja teenust, mis rahuldab inimeste vajadusi ning tõstab *elukvaliteeti, samal ajal järjekindlalt kahandades mõju elusloodusele ja vähendades ressursikasutust (kogu elutsükli vältel) vähemalt maakera ökosüsteemi taluvuspiirini. Õ-t mõõdetakse *materjalikuluga teenuseühiku kohta. Mida rohkem tooteid toodetakse, seda kiiremini peab õ. tõusma. Samas, kui efektiivsusega ei seota *piisavuse põhimõtet, võib õ-ga saavutatud ressursside säästmine kaotsi minna.

ökofeminism, *ecofeminism*, *экологический феминизм*, *Ökofeminismus* (*m*) – erinevad seisukohad ja tegutsemisvormid, mis seostavad naisi diskrimineerivat mõtleviisi ja maailmakäsitlust loodusliku maailma hoolimatu ekspluateerimise ja hävitamisega. Terminit kasutas esimesena Françoise d'Eaubonne 1970. aastate alguses, protesteerides ökoloogilise liikumise võimetuse vastu pöörata tähelepanu sugudevahelistele suhetele.

ökokolonialism, *ecological colonialism*, *экологический колониализм*, *Ökokolonialismus* (*m*) – keskkonda kahjustavate või ohustavate ettevõtete üleviimine teistesse maadesse, kus kehtivad lõdvemad keskkonnakaitsenormatiivid. Õ. eesmärk on tootjahinna kärpimine.

ökoloogiline defitsiit, *ecological deficit* (*scarcity*), *экологический дефицит*, *ökologisches Defizit* (*n*) – olukord, kus *ökoloogiline jalajälg ületab keskkonna taluvusvõimet. Õ. d. tähendab *säästvat arengut välistavat, elukeskkonda jätkuvalt degradeerivat ja ennasthukutavat elulaadi. Vt ka keskkonnaruum.

ökoloogiline ehitamine, *ecological building*, *экологичное строительство*, *ökologisches Bauen* (*n*) – keskkonna ja kohalike oludega arvestav ehitamine; põhineb ehituspaiga keskkonna poolt seatud tingimustega arvestamisel ja selle eesmärk on võimalikult vähe mõjutada ümbruse *ökoloogilist tasakaalu. Püütakse ära kasutada kohalikke *taastuvaid loodusvarasid ja energiat (maasoojus, päikesekollektorid, puukütteahjud), minimeerida vee kasutus, käidelda ehituses tekkivad olme- jm jäätmed kohapeal ja võimalikult ökoloogiliselt (*kompostimine, vihma- ja pesuvee kasutamine, *mürgalapuhastid).

ökoloogiline jalajälg, *ecological footprint*, *экологический след*, *ökologischer Fussabdruck* (*m*) – kujundlik nimetus meetodi kohta, mis suhestab kvantitatiivselt inimtegevuse ökoloogilise mõju inimese kasutuses oleva ökoloogilise potentsiaaliga. Eri riikide ressursi- ja jäätmevoogudele arvutatakse ekvivalentne bioloogiliselt tootlik ala, mis suudab neid ressursse taastada ja jäätmeid ohutuks teha. Arvutustest selgub, et paljudes (eriti arenenud) riikides ja ka maailmas tõrvikuna ületab õ. j. ühe inimese kohta ökoloogilise potentsiaali (1997. a-l maailmas tervikuna ca 35%). See tähendab, et looduse taastumisvõime piirid on ületatud, sellise elulaadi jätkumine suurendab *ökodefitsiiti ega ole pikaajaliselt üldse võimalik. Näiteks Hollandi elanikkonna õ. j. on 14 korda suurem kui Hollandi territoorium. Vt ka keskkonnaruum.

ökoloogiline kasvatus, *ecological education, экологическое воспитание, ökologische Erziehung (f)* – indiviidide ja sotsiaalsete rühmade harimine säästliku looduskasutuse ja teadliku keskkonnakaitse vaimus koos asjaomaste *väärtushinnangute ja hoiakute kujundamisega *keskkonnateadvuses. Vt ka keskkonnaharidus ja uus keskkonnaparadigma.

ökoloogiline maksureform, *ecological tax reform, экологическая налоговая реформа, ökologische Steuerreform (f)* – tööhõive parandamist ja loodusvarade säästvat kasutamist taotlev maksupoliitika reform. Ö. m. võib lahendada tööpuuduse, keskkonna ja majandusliku *tõhususega seotud probleeme. Ö. m-i käigus jaotub maksukoorem ümber tööjõu maksustamiselt tarbimise ning keskkonnaressursside maksustamisele, andes seega turukonkurentsi tingimustes õigemat majanduslikku tagasisidet toote või tegevuse mõjust keskkonnale ja sotsiaalsele olukorrale.

ökoloogiline seljakott, *ecological rucksack, “экологический рюкзак”, экологический привесок, ökologischer Rucksack (m)* – tarbitavast materjalist (nt alumiiniumist) tingitud “nähtamatu” *materjalikulu ja materjalivoog. Näiteks ühe tonni vase tootmise ö. s. on 140 tonni, sest vasemaagi sisaldus kaevandatavas massis on ainult 0,7%. Raulal on võrreldes vasega palju väiksem ö. s. muuhulgas seetõttu, et rauamaagi sisaldus on keskmiselt 50–60%, mistõttu on vaja siirata ka vähem massi. Vt ka ökoloogiline jalajälj, materjalikulu, ökoefektiivsus, faktor 4.

ökoloogiline tasakaal, *ecological equilibrium, экологическое равновесие, ökologisches Gleichgewicht (n)* – ökosüsteemi püsiv seisund, milles süsteemi liigiline koostis, ruumiline struktuur ning aine- ja energiabilanss kõiguvad püsiva keskväärtuse ümber; selle mehhanismide

väljaselgitamine on ratsionaalse looduskasutuse, majandustegevuse *keskkonnamõjude hindamise ning keskkonna elukõlblikkuse hoidmise olulisi eeldusi.

ökoloogiline tehnoloogia, *ecological technology, экотехнология, ökologische Technologie (f)* – tehnoloogia, mis stabiliseerib või avardab *keskkonнаруumi; võib olla nii ökosüsteemne kui ka muu keskkonнаруumiga seotud protsessidesse puutuv. Nt võib ökoloogiliseks pidada energiatehnoloogiaid, mis kasutavad *taastuvaid energiaallikaid ning vähendavad märgatavalt kulutusi energiaülekande protsessidele. Efektiivselt *fossiilkütuseid kasutavaid tehnoloogiaid ei saa kvalitatiivselt pidada ökoloogilisteks kuna nende suhe *ökoloogilisse tasakaalu säilib – selliseid tehnoloogiaid võiks nimetada säästvateks tehnoloogiatega. Vt ka ökosüsteemne tehnoloogia, märgalapurhasti, ökoloogiline ehitamine.

ökomärgis, *ecolabel, экологический знак, Umweltzeichen (n)* – teatud keskkonnanõuetele vastava toote (ka selle pakendi) või teenuse tähis. Ö-e kasutamise õiguse võib sätestada rahvusvaheline institutsioon, riik või valitsusväline organisatsioon. Eesti ö-e põhisümbol on rahvuslind suitsupääsuke, see märgis kehtestati 1997. a-l. Esimese kohaliku ökomärgisena Eestis rakendati 1995. a-l Hiiumaa Roheline Märk, mis omistatakse sätestatud reegleid täitvatele Hiiumaa turistide teenindavatele asutustele.

ökooptimism, *ecological optimism, экологический оптимизм, Ökooptimismus (m)* – arvamus, et inimtegevus ei ohusta kunagi tõsiselt *ökoloogilist tasakaalu ja ökosüsteemi toimimist, kuna looduskeskkond suudab inimõju alati tasakaalustada ja absorbeerida. Enamasti peavad teadusringkonnad (kuid mitte kõik) tänapäeval niisugust mõtteviisi põhjendamatuks.

ökopank, *environmental bank, экологический банк, Ökobank (f)* – keskkonnaprojekte krediteeriv, finantseeriv ja subsidi'eriv pank, mis võrreldes kommertsbankidega ei taotle ainult kasumit, vaid sünergeetilist tulemit. Vt ka eetiline investering.

ökopessimism, *ecological pessimism, экологический пессимизм, Ökopessimismus (m)* – fataalse, hukutava tähenduse omistamine inimtegevusest johtunud negatiivsetele ökoloogilistele muutustele. Ö. väidab, et ökoloogilised kriisid paisuvad totaalseks väljapääsematuks ökokatastroofiks. Paremalt juhul peetakse katastroofi teoreetiliselt välditavaks, kuid arvatakse, et inimkond ei suuda selleks piisava üksmeelega tegutseda. Niisugune mõtteviis võib olla aluseks hoolimatusele keskkonnaprobleemide suhtes, kuna arvatakse, et niikuinii pole enam võimalik midagi päästa.

ökopolis, *ecopolis, экополис, Ökopolis (f)* – asum, mille struktuuri kavandamisel on komplekselt arvestatud inimese ökoloogilisi vajadusi. Ö-t iseloomustavad tagasihoidlikud privaatsust pakkuvad elamud, haljastus, veekogud, katuseaiad jms. Ö-ga sarnanevad Eesti aedlinnad.

ökorelv, *ecological weapon, экологическое оружие, Ökowaffe (f)* – ökosüsteemi mõjutuste kaudu sõjalise ülekaalu saavutamiseks kavandatud relvad ja relvasüsteemid. Paratamatult kujunevad igasugused massihävituseks kavandatud relvad kasutamisel suuremal või vähemal määral ökorelvaks. Nii bioloogilise, keemilise kui tuumarelv mõju võib pöördumatult kahjustada ökosüsteemi. On viidatud ka võimalike kliimaatiliste (meteoroloogiliste) relvade mehhanismidele, mille olemuseks on idee, et erinevaid mõjutusvahendeid kasutades õnnestub esile kutsuda näiteks destruktiivseid atmosfäärimuutusi ning neid juhtida nii ajas kui ruumis kontrolli-

tult. Samuti on viidatud tektoonilise relva toimepõhimõttele, mis võimaldaks maakoore teatud piirkonnas suurejõuliste plahvatuste abil vallandada maakooses olevaid pingeid ning seeläbi esile kutsuda maavärinaid. Ökosüsteemis kätketud energia ulatuslik kasutamine sõjalisel otstarbel on aga ilmselt pöördumatu iseloomuga ning tege-likkuses arvatavasti väljub kontrolli alt.

ökosüsteem, *ecosystem, экосистема, Ökosystem (n)* – isereguleeruv funktsionaalne süsteem, mis koosneb elusorganismidest ja eluta keskkonnast, nendevahelisest suhetest ning siduvast aine- ja energiaringest. Ö. põhikomponendid on anorgaanilisest aineest orgaanilist ainet sünteesivad autotroofsed taimed, orgaanilist ainet muundavad taimtoidulised ja loomtoidulised loomad, orgaanilist ainet anorgaaniliseks tagasi lagundavad (surnud orgaanilisest aineest toituvad) lagundajad ja eluta keskkond, kust ammutatakse elusaine ehitamiseks vajalik ja kuhu elutegevuse lõppsaadused tagastavad. Ö-d eksisteerivad mitmesuguses suurusjärgus, väiksemad kuuluvad alamsüsteemidena suurematesse, mis koos moodustavad biosfääri kui globaalse ökosüsteemi. Globaalse ö-i kui elu kandja säilitamine on inimühiskonna eksisteerimise ja *säätva arengu olulisemaid eeldusi. Vt ka ökosüsteemne käsitlus, ökosüsteemne juhtimiskorraldus, aineringe.

ökosüsteemi taastamiskulu, *replacement cost, стоимость восстановления (реабилитации) экологического объекта, экосистемы, Wiederherstellungskosten (pl) des Ökosystems* – tasakaalust väljaviidud keskkonnaobjekti taastamiskulu, nt kaevandatud alade *rekultiveerimine, kus taastatakse ka kõik varasemad taime-liigid jms.

ökosüsteemne juhtimiskorraldus, *ecosystem based management / ecosystem management, экосистемный менедж-*

менг, Ökosystem-Management (n) – loodusvara kasutust ja kaitset siduv majandamisviis, mis seab eesmärgiks toorme ja teiste inimest huvitavate *väärtuste produtseerimise või kättesaadavaks tegemise tingimusel, et säiliksid ökosüsteemi struktuur ja funktsioonid – nii looduslikud protsessid (bioloogilised, hüdroloogilised, biokeemilised, *looduse mitmekesisust kandvad jt) kui ökosüsteemi “teenused” (kliima reguleerimine, õhu puhastamine, saasteainete absorbeerimine ning neutraliseerimine jt).

ökosüsteemne käsitlus, *ecosystem approach, экосистемный подход, Ökosystem-Ansatz (m)* – 1990. a-te teisest poolest alates kasutusele võetud multidistsiplinaarne raamistik looduse mitmekesisuse konventsiooni eesmärkidega seotud ülesannete lahendamiseks. Kaasab mitmesuguseid teaduslikult põhjendatud meetodikaide, mis lubavad pikemas ajavaates mõista organismide ja keskkonna vahelisi olulisi protsesse ja vastastikuseid mõjusid ning neid suunata. Tunnistab inimest ja sotsiaalset organisatsiooni ökosüsteemi olulise osana.

ökosüsteemne tehnoloogia, *ecological engineering, экосистемная технология, ökologische Technik (f)* – käsitlus *ökosüsteemist kui tehnoloogilisest seadmest. Nt *mürgalaphustid ja pinnasfiltrid reovee käitlemiseks, *mahepõllumajanduslikud toidu ning muu tehnoloogilise toorme tootmise skeemid. Kasutamist leiab ökosüsteemi omadus puhverdada ja stabiliseerida erinevaid välismõjusid ning võime pruukida erinevaid energiakandjaid (päikest, raskusjõudu, tuult, reovees olevate ainete keemilist energiat) mingi inimesele huvipakkuva funktsiooni (puhas keskkond, tasakaalustatud toit) loomiseks, häirimata sealjuures *ökoloogilist tasakaalu ning *keskkonnaruumi. Ö. t-te eeliseks on väikesed hoolduskulud ning huvipakkuvat protsessi toetava struktuuri isetaastuvus

ning iseorganiseerumisvõime. Ö. t-te madalad hoolduskulud on tingitud ennekõike nende protsesside ruumilisest hajutatusest ning ajalise kestvuse pikendatusest, võrreldes konventsionaalsete tehnoloogiatega. Vt ka ökoloogiline tehnoloogia.

ökotoksikoloogia, *ecological toxicology, экотоксикология, Ökotoxikologie (f)* – teadusharu, mis uurib mürkide toimet ökosüsteemide elementidele ja ka nende vahelistele seostele.

ökoturism, *ecotourism, экологический туризм, Ökotourismus (m)* – inimtegevusest suhteliselt puutumate alade külastamine, kus tsivilisatsioonist “tüdinud” turist saab jälgida haruldast loodust ja (või) kohalike inimeste elu. Ökoturismi korraldajad püüavad oma toodet müüa seikluslikus ja autentses keskkonnas, mis on vaba moodsast tehnoloogiast. Ökoturismi vasturääkivuseks on needsamad puutumatud alad, mis võivad ülemäärase külastatavuse korral kaotada oma senised väärtused.

Ü

ühendivoo analüüs, *substance flow analyses (SFA), анализ потока соединенный, Substanzflussanalyse (f) (SFA)* – analüüsimeetod ja lähenemisviis, mille abil uuritakse süstemaatiliselt üksikute, keskkonda mõjutavate ühendite voogusid ühiskonnas, majanduses või ühe toote või tööstussektori elutsükli jooksul. Vt ka materjalivoo analüüs, elutsükli analüüs.

ühisrakendus, *Joint Implementation (JI), совместное осуществление, gemeinsame Umsetzung (f)* – üks *Kyoto protokolliga paindlikest mehhanismidest, mille rakendamist valmistatakse ette Kliimamuutuste Konventsiooni I Lisale alla kirjutatud liikmesriikide vahel. Ü-se eesmärgiks on koostöös arenenud tööstusriigi, doonori ja

vähemarenenud vastuvõtjariigi vahel vähendada *kasvuhoonegaaside heitmeid. Ü-e projekt viiakse ellu, kui leitakse, et doonorriigis on *kasvuhoonegaaside emissiooni vähendamiseks vajalikud kulutused tunduvalt suuremad kui vastuvõtjariigis. Koostöös seni ainsa doonori Rootsiiga on Eestis käiku lastud 21 ü-e pilootfaasi projekti, mis on registreeritud Kliimakonventsiooni Sekretariaadis Bonnisis. Ü-e reeglistiku kinnitamisel konventsiooni liikmesriikide poolt käivitub liikmesriikide vahel kasvuhoonegaaside emissiooni arvestamine. Vt ka Kyoto protokoll, kasvuhoonegaasid.

ühisressursi reegel, *rule of common resources*, *правило интегрального ресурса*, *Regel (f) der gemeinsamen Ressourcen* – majandusharud, mis rajanevad ühtede ja samade loodussüsteemide kasutamisel, kahjustavad üksteist seda enam, mida rohkem nad muudavad ühiselt kasutatavat keskkonnakomponenti või ökosüsteemi tervikuna. Tarvitusel on ka kujundlik mõiste ühisressursitragöödia: vastuolu, mis kujuneb füüsiliste või juriidiliste isikute vahel, kes kasutavad sama loodusvara erinevat viisil; iga osaline, kes oma tegevust laiendab, halvendab teiste osaliste olukorda. Vt ka vangide dilemma.

üldine süsteemiteooria, *general systems theory*, *общая теория систем*, *allgemeine Systemtheorie (f)* – süsteemide olemust, klassifitseerimist ja modelleerimist käsitlev üldteaduslik kontseptsioon. Üks selle keskseid probleeme on olnud süsteemide integratiivsete, elementide seostest johtuvate (emergentsete) omaduste seletamine ja kujutamine. Esimese ü. s. visandas 1928. a-l L. von Bertalanffy organismi ja keskkonna seoste käsitlemise pinnal. Nii selle kui ka hilisemate variantide (G. Klir, M. Mesarovič, A. Ujomov jt) arendamine ja eriti formaliseerimiskatsed on

ahendanud need teatavate süsteemitüüpide (nt hierarhiliste süsteemide) teooriateks. Kõikehõlmava ü. s. võimalikkus on problemaatiline.

üldkasutatav hüvis, *public good*, *общественные блага*, *öffentliche Güter (pl)* – hüvis, mida oma olemuse tõttu pole võimalik üksikisikutele eraldi müüa, ehk teisisõlt öeldes, tarbimine ühe inimese poolt ei vähenda kogust, mis jääb teistele tarbimiseks. Ü. h-t pakub riik, näiteks riigikaitse ja õiguse mõistmine.

üldsus – vt **avalikkus**.

ülerahvastus, *overpopulation*, *перенаселение*, *Übervölkerung (f)* – olukord, milles inimpopulatsiooni suurus või selle ealine struktuur ei võimalda antud ajajärgu sotsiaalmajanduslikes ja looduslikes tingimustes rahuldada kõigi inimeste elulisi vajadusi. Ü. võib tekkida rahvaarvu suurenemise, ressursside vähenemise või tööjõunõudluse vähenemise tagajärjel. Senises ajaloos ilmnenud ü-e nähud on olnud suhtelised; nendega seostatakse suurt rahvasterännet, ristsõdasid ning Ameerika, Aasia, Austraalia ja Aafrika koloniseerimist. Suhteline ü. ilmneb ka *rahvastikuplahvatuse puhul: laste jt. ülalpeetavate enneolematult suur osa mõnes ühiskonnas tingib madala *elukvaliteedi ja elatustaseme. Praegu on oht absoluutse ü-se tekkeks Maal.

ÜRO Arenguprogramm, *United Nations Development Programme (UNDP)*, *Программа развития ООН*, *Entwicklungsprogramm (n) der Vereinten Nationen* – eesmärgiks on riiklike ja regionaalsete arenguprogrammide toetamine. Projekte realiseerivad riiklikud organisatsioonid. Eestis toetab see programm koostöötegevuste teadlikkuse tõstmise kaudu *säätva arengu tegevuskavade algatamist nii riiklikul kui kohalikul tasandil (näiteks “Eesti 21”

projekt ja Hiiumaa, Võrumaa, Kallaste ja Mustvee arengukavad).

ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon, *UNESCO, Организация просвещения науки и культуры ООН, Organisation (f) der Vereinten Nationen für Erziehung, Wissenschaft und Kultur* – tegeleb haridusprogrammidega, mis hõlmavad kõiki vanuseastmeid ja on suunatud inimõiguste, demokraatia, ökoloogia- ja keskkonnateadlikkuse ning tolerantsuse arendamisele, konfliktide ennetamisele ja katastroofide vältimisele. Oluliseks looduskaitseprogrammiks on *‘‘Inimene ja biosfäär’’.

ÜRO keskkonna- ja arengukonventsioon, *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Конференция ООН по проблемам окружающей среды и развития, Konferenz (f) der Vereinten Nationen über Umwelt und Entwicklung* – Rio de Janeiro 3.–14. juunil 1992 korraldatud kõigi aegade kõige esinduslikum rahvusvaheline konventsioon, millest võttis osa 117 riigipead ja oli esindatud 178 riiki. Võeti vastu Rio deklaratsioon keskkonnahoidliku arengu printsiipide kohta, kliimamuutuste raamkonventsioon ja loodusliku mitmekesisuse konventsioon, metsandust ja kõrbestumist käsitlevad dokumendid ning *Agenda 21. Kuigi konvents ei suutnud riikidele sätestada siduvaid kohustusi, võib seda pidada esimeseks tõsisemaks koostööalgatuseks globaalsete probleemide lahendamisel.

ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon, *UN Convention on Climate Change, Конвенция ООН об изменении климата, Rahmenübereinkommen (n) der Vereinten Nationen über Klimaänderungen* – rahvusvaheline keskkonnakaitsevaheline kokkulepe maailma riikide vahel Maa kliima oluliste muutusteni viinud *antropogeense saastamise otsustavaks vähendamiseks. Määratleb liikmesriikide kohustused kliima edasise muutumise vältimiseks eelkõige *kasvuhoonegaaside emissiooni vähendamiseks ja konkreetset suunised seatud eesmärgi saavutamiseks. Vastu võetud 1992. a juunis ÜRO keskkonna- ja arengukonverentsil Rio de Janeiro. 2000. a-l olid selle ratifitseerinud juba enam kui 184 riiki. Vt ka *Kyoto protokoll, *kasvuhoonegaasid, *kliimamuutused.

ÜRO Toitlus- ja Põllumajandusorganisatsioon, *UN Food and Agricultural Organisation (FAO), Организация Продовольствия и Сельского Хозяйства ООН, Ernährungs- und Landwirtschaftsorganisation (f) der Vereinten Nationen, FAO (f)* – tegeleb põllumajanduse arengusuundade ja -kavadega globaalsel tasandil, uute ja parandatud sortidega, tehnikaga, loomakasvatusega, haigustega jms. Arendab koostööd mere-ressursside, väetiste ja toiduainete uurimisel, maaparanduse alal, koostab maaelu arengu ja sotsiaal-majanduslikke pilootprojekte, geofüüsikalisi ja seisimilisi kaarte. Oluliseks töösuunaks on globaalsete toiduvarude prognoosimine.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Berninger, K. Tapio, P. Willamo, R. *Ympäristönsuojelun perusteet*. Gaudeamus 1996.
- Costanza, R. *Ecological Economics. The Science and Management of Sustainability*. Columbia University Press, NY 1991.
- Dictionary of the Environment*, Hutchinson Pocket 1994.
- Douglas, I., Huggett, R., Robinson, M., toim. *Companion Encyclopedia of Geography. The Environment and Humankind*. London & NY: Routledge 1996.
- ECMT, *Social Costs Glossary*, CEMT/CS(97)12.
- Environmentally Sustainable Economic development: Building on Brundtland*. UNESCO 1991.
- Fry, G. W., Martin, G. R. *The International Development Dictionary*. Santa Barbara etc: ABC-Clio 1991.
- Gilpin, A., *Dictionary of Environment and Sustainable Development*. John Wiley & Sons 1997.
- Johnson, C. *Green Dictionary*. Optima 1991.
- Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt, G., Watts, M., toim. *The Dictionary of Human Geography* – Oxford & Malden, Mass.: Blackwell 2000.
- Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science*. Kyiv. Osnovy Publishers 1998.
- Luik, H., Valt, L. *Säästva arengu pisientsüklopeedia*. Eesti Roheline Rist, käsikiri, Tallinn 1999.
- Masing, V. *Ökoloogialeksikon*. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn 1992.
- McDowell, L., Sharp, J. P., toim. A *Feminist Glossary of Human Geography*. London etc.: Arnold 1999.
- Mereste, U. *Inglise-eesti majandusterminite seletussõnastik*. I osa. Tallinn 1992.
- Perelet, R. *Economics and Environment*. A Harvard Institute for International Development 1995.
- Schmidheiny, S. *Changing Course*. Cambridge, Massachusetts, London, England 1992.
- Wackernagel, M. etc. *Ecological Footprints of Nations*. Costa Rica. The Earth Council 1997.
- Welsh, B., W.W., Butorin, P., toim. – New York & London: Garland Publishing, Inc. *Dictionary of Development: Third World Economy, Environment, Society*, Vol. 1 & 2 1990.
- Ympäristösäsanasto. Ympäristöalan keskeiset käsitteet ja termit*. Tekniikan sanastokeskus TSK 27. Jyväskylä 1998.

INTERNETISÕNASTIKKE:

- General Multilingual Environmental Thesaurus (GEMET)
www2.mu.niedersachsen.de/cds/webpages/Pdfs.htm
- EPA Global Warming Glossary
www.epa.gov/globalwarming/glossary.html
- EPA Terms of Environment
www.epa.gov/OCEPAterms/
- Environmental Economics Glossary
www.damagevaluation.com/glossary.htm
- World Business Council for Sustainable Development Definitions
www.wbcsd.org/aboutdfn.htm
- Problem Treatment Glossary
www.colorado.edu/conflict/peace/glossary.htm

INGLISKEELSETE MÄRKSONADE REGISTER

- Aarhus convention** Århusi konventsioon
- absorptive capacity** neeldumisvõime
- acid rains** happevihmad; happesademed
- Agenda 21** Agenda 21
- agritourism** taluturism
- aid** abi
- air transport** õhustransport
- alternative energy** alternatiivne energia;
alternatiivenergia
- anthropogenic** antropogeenne
- assimilating capacity** neeldumisvõime
- Baltic Agenda 21** Läänemere Agenda 21
- benchmarking** tippäüstamine
- beneficiary compensate principle**
kompensatsioonitasu
- best available technics (BAT)** parim
võimalik tehnika
- best practice** parim praktika
- bioaccumulation** bioakumulatsioon
- biodiversity** looduse mitmekesisus
- biofuel** biokütus
- bioindicator** bioindikaator
- biological filter** biofilter
- biological gas** biogaas
- biomagnification** bioakumulatsioon
- biomass energy** biomassi energia
- biopiracy** biopiraatlus
- bioregionalism** bioregionalism
- biorights** looduse õigused
- biosphere** biosfäär
- biosphere reserve** biosfäärikaitseala
- biotechnology** biotehnoloogia
- bottom-up**
- Brundtland Commission** Brundtlandi
komisjon
- Brundtland Report** Brundtlandi aruanne
- capital** kapital
- capital inertia** kapitaliinerts
- capital intensive economy** kapitalimahu-
kas majandus
- carrying capacity** keskkonna taluvusvõime
- cash crop** müügivili
- catchment area** valgala
- changing consumer behaviour** tarbimis-
harjumuste muutmine
- circulation of matter** aineringe
- civil society** kodanikeühiskond
- clean development mechanism (CDM)**
puhta arengu mehhanism
- cleaner production** puhtam tootmine
- clean-up costs** puhastus- ehk saneerimis-
kulud
- climate change** kliimamuutus
- closed loop process** kinnine tootmis-
tsüklil
- Club of Rome** Rooma Klubi
- cogeneration of heat and power (CHP)**
koostootmine
- colonialism** kolonialism
- community** kogukond
- community development projects**
kogukonnaarengu projektid
- compensation area** kompensatsiooniala
- composting** kompostimine
- concentrated decentralization** kontsent-
reeritud detsentraliseerimine
- conservative ecology** konservatiivne
ökoloogia
- consumer society** tarbimisühiskond
- consumerism** konsumerism
- contingent valuation method (CVM)**
tingliku hindamise (väärtustamise)
meetod
- cost-benefit analysis (CBA)** tasuvus-
analüüs
- cost-effectiveness analysis** kulude
tõhususe analüüs
- countervailing duty** kompensatsioonitoll
ehk tasakaalustustoll
- critical load** kriitiline koormus
- cultural landscape** kultuurmaastik
- cycle of poverty** vaesuse tsüklil

- damaging** kahju tekitamine
- DDT** DDT
- decision making process** otsustamisprotsess
- deep ecology** süvaökoloogia
- deforestation** metsatustumine
- demand side management (DSM)** nõudluse ohjamine
- dematerialization** dematerialiseerimine
- demographical explosion** rahvastiku plahvatus
- depletion of ozone layer** osoonikihi hõrenemine
- deprivation** suhteline vaesus
- desertification** kõrbestumine
- developed countries** arenenud maad
- developing country** arengumaa
- development** areng
- development corridor** arengukoridor
- development planning** arenguplaneerimine
- direct regulation** otsene piiramine
- discounting** diskonteerimine
- dumping, social and ecological dumping,** sotsiaalne ja ökoloogiline
- dust** tolm
- Earth Charter** Maakera harta
- Earth Council** Maa Nõukogu
- ecocentrism** looduskesksus
- eco-efficiency** ökoefektiivsus
- ecofeminism** ökofeminism
- ecolabel** ökomärgis
- ecological building** ökoloogiline ehitamine
- ecological colonialism** ökokolonialism
- ecological deficit (scarcity)** ökoloogiline defitsiit
- ecological education** ökoloogiline kasvatus
- ecological engineering** ökosüsteemne tehnoloogia
- ecological equilibrium** ökoloogiline tasakaal
- ecological footprint** ökoloogiline jalajälg
- ecological optimism** ökooptimism
- ecological pessimism** ökopessimism
- ecological rucksack** ökoloogiline seljakott
- ecological tax reform** ökoloogiline maksureform
- ecological technology** ökoloogiline tehnoloogia
- ecological toxicology** ökotoksikoloogia
- ecological weapon** ökorelv
- economic growth** majanduskasv
- economic incentive** majanduslik stiimul
- economic indicators** majanduslikud indikaatorid
- economic instruments** majandushoovad; majandusinstrumendid
- economy in transition** siirdemajandus
- ecopolis** ökopolis
- ecosystem** ökosüsteem
- ecosystem approach** ökosüsteemne käsitlus
- ecosystem based management / ecosystem management** ökosüsteemne juhtimiskorraldus
- ecotourism** ökoturism
- effectiveness** tulemuslikkus (efektiivsus)
- efficiency** tõhusus
- effluent charges** saastetasud
- emission** heide
- emission charges** saastetasud
- emission limit value** heite piirväärtus
- emission trading** heitmetega kauplemine
- empowerment** jõutamine
- energetics** energeetika
- energy** energia
- energy conservation** energiasääst
- energy crisis** energiakriis
- energy forest** energiamets (energiavõsa)
- energy intensity** energiamahukus
- entropy** entroopia
- environment** keskkond
- environmental accounting** keskkonnarvestus
- environmental action plan** keskkonnategevuskava
- environmental aesthetics** keskkonnaaesthetika
- environmental assimilative capacity** keskkonna assimilatsioonivõime
- environmental audit** keskkonnaaudit
- environmental awareness** keskkonnateadlikkus

- environmental bank** ökopank
- environmental certification** keskkonna-
sertifitseerimine
- environmental conscience** keskkonna-
teadvus
- environmental economics** keskkonna-
ökonoomika
- environmental education** keskkonna-
haridus
- environmental equity or environmental
justice** keskkonnaõiglus
- environmental ethics** keskkonnaetika
- environmental expenditures** keskkonna-
kulutused
- environmental externality** keskkonna
välismõju
- environmental funds** keskkonnafondid
- environmental impact** keskkonnamõju
- environmental impact assessment (EIA)**
keskkonnamõjude hindamine (KMH)
- environmental indicator** keskkonna
indikaator
- environmental information** keskkonna-
info
- environmental liability** keskkonna-
vastutus
- environmental management system**
keskkonnajuhtimissüsteem
- environmental monitoring** keskkonna-
seire; keskkonnamonitooring
- environmental paradigm** keskkondlik
paradigma
- environmental permit** keskkonnaluba
- environmental policy** keskkonna-
poliitika
- environmental policy instrument**
keskkonnapoliitika vahend
- environmental programme** keskkonna-
tegevuskava
- environmental protection** keskkonna
kaitse
- environmental quality standard** kesk-
konnakvaliteedi standard
- environmental refugees** keskkonna-
põgenikud
- environmental risk** keskkonnarisk
- environmental risk assessment** kesk-
konnariski hindamine
- environmental space** keskkonnaruum
- environmental space act** keskkonnaruumi
seadus
- environmental strategy** keskkonna-
strateegia
- environmental tax** keskkonnamaks
- environmental technology** keskkonna-
tehnika
- Estonia 21** Eesti 21
- Estonian Fund for Nature** Eestimaa
Looduse Fond (ELF)
- Estonian Green Movement** Eesti
Roheline Liikumine (ERL)
- Estonian Institute for Sustainable
Development** Säästva Eesti Instituut
(SEI)
- ethical investment** eetilise investering
- exhaust gas** heitgaas
- export of pollution** saaste eksport
- external costs** väliskulud
- Factor 4** faktor 4
- Factor 10** faktor 10
- farm-based tourism** taluturism
- feasibility study** teostatavusuuring
- First World** Esimene maailm
- food security** toiduga kindlustatus
- foreign aid** välisabi
- forest stewardship** metsahool
- Forest Stewardship Council** Metsaahoole-
kogu (FSC)
- fossil fuel** fossiilkütus
- Fourth World** Neljas maailm
- free rider problem** jänest-sõitja-
probleem
- from cradle to grave** "hällist hauani"
- fuel cell** kütuseelement
- fume suits** (suitsugaas)
- general systems theory** üldine süsteemi-
teooria
- genetically modified organism** geneetili-
selt muudetud organism (GMO)
- Genuine Progress Index (GPI)** tõelise
arengu indeks (TAI)
- geographic information system (GIS)**
geoinfosüsteem (GIS)
- geothermal energy** geotermaalenergia
- global models** maailmamudelid
- global problems** globaalprobleemid

global village globaalne küla
global warming globaalne soojenemine
globalisation globaliseerumine
Green Cross International Rahvusvaheline Roheline Rist (RRR)
green GDP roheline SKT
green revolution roheline revolutsioon
greenhouse effect kasvuhoonenähtus
greenhouse gases kasvuhoonegaasid
greens "rohelistes"
Gross Domestic Product (GDP) sise-majanduse kogutoodang (SKT)
ground water põhjavesi
Hartwick's rule Hartwicki reegel
hazardous waste ohtlikud jäätmed
heat pump soojuspump
hidden subsidies varjatud subiidiumid
holistic thinking holistlik mõtlemine
human capital inimkapital
human development index (HDI) inimarengu indeks
human ecology inimökoloogia
human landscape kultuurmaistu
human needs inimlikud vajadused
human poverty index vaesusindeks (HPI)
hydroelectric power hüdroenergia
hydrogen energetics vesinikuenergeetika
ideology of development arenguideooloogia
incentive stiimul
Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW) säästva majandusliku heaolu indeks (ISEW)
indigenous people põlisrahvad
industrial ecology tööstusökoloogia
Industrial Revolution tööstusrevolutsioon
infant mortality imikusuremus
informal economy mitteametlik majandus
installation käitis
integrated coastal zone management (ICZM) sidus rannikukorraldus
integrated environmental permit keskkonnakompleksluba
integrated management sidus juhtimiskorraldus
integrated pollution prevention and control (IPPC) saastuse kompleksne vältimine ja kontroll

integration of environmental considerations keskkonnaküsimuste sidustamine
interest group huvigrupp
intergenerational equity põlvkondadevaheline õiglus
Inter-governmental Panel on Climate Change Valitsustevaheline Kliimamuutuste Nõukogu, IPCC
internal colonialism sisekolonialism
International Institute for Applied Systems Analysis Rahvusvaheline Rakendusliku Süsteemianalüüsi Instituut (IIASA)
International Institute for Sustainable Development (IISD) Rahvusvaheline Säästva Arengu Instituut
Joint Implementation (JI) ühisrakendus
Kyoto Protocol Kyoto protokoll
labour intensive economy tööjõumahukas majandus
landscape maastik
landscape architecture maastikuarhitektuur
landscape diversity maastike mitmekesisus
landscape management maastikuhooldus
landscape planning maastikuplaneerimine
landscape reserve maastikukaitseala
Least cost planning (LCP) kulukeskne planeerimine
Least Developed Countries (LLDC) vähimarenenud riigid (VAR)
liability vastutus (finantskohustus)
liability insurance vastutusekindlustus
life cycle assessment (LCA) elutsükli analüüs
life expectancy keskmine eluiga
life-style eluviis
living standard elustandard
Local Agenda 21 kohalik Agenda 21
local development kohalik areng
low waste technology ressursisäästlik tehnoloogia
Man and Biosphere (MAB) "Inimene ja biosfäär"
marginality marginaalsus

- market incentives** turustiimulid
- mass reproduction** populatsiooni-
plahvatus
- material flow analyses (MFA)** materjali-
voo analüüs
- material input** materjalikulu
- material input per service (MIPS)**
materjalikulu teenuseühiku kohta
- maximum sustainable yield** maksimaalne
jätkusuutlik saak
- microenergetics** mikroenergeetika
- military legacy** militaarreostus
- monoculture** monokultuur
- municipal waste** olmejäätmed
- National Environmental Action Plan**
(NEAP) riiklik keskkonnategevuskava
- national park** rahvuspark
- Natura 2000** Natura 2000
- natural and artificial** looduslik ja
tehislik
- natural capital** looduskapital
- natural monument** loodusmälestis
- natural resource** loodusvara
- nature conservation** looduskaitse
- nature management** looduskasutus
- nature protection law** looduskaitse-
seadus
- negotiable permits** kaubeldavad saaste-
load
- neocapitalism** neokapitalism
- neocolonialism** neokolonialism
- new environmental paradigm** uus
keskkonnaparadigma
- NIMBY-syndrome** MMN-sündroom
(mitte-minu-naabrusse-sündroom)
- non-renewable energy resources**
taastumatud energiaallikad
- non-compliance fee** trahv keskkonna-
normide eiramise eest
- non-hazardous waste** tavajäätmed
- non-renewable resources** taastumatud
loodusvarad
- North-South** Põhi-Lõuna
- nuclear energy** tuumaenergia
- organic farming** mahepõllumajandus
- overpopulation** ülerahvastus
- oxygen balance** hapnikubilanss
- oxygen cycle** hapnikuringe
- ozone** osoon
- participatory development** osalusareng
- peat** turvas
- perverse incentive** moonutav stiimul
- physical planning** füüsiline planeeri-
mine
- plant protection** taimekaitse
- political ecology** poliitiline ökoloogia
- polluter pays principle (PPP)** “saastaja
maksab” -printsip
- pollution** saastus (reostus)
- pollution charges** saastetasud
- pollution prevention** saaste ennetamine
- positive discrimination** positiivne
diskrimineerimine
- positivism** positivism
- postcolonialism** postkolonialism
- poverty** vaesus
- precautionary principle** ettevaatlikkuse
põhimõte
- pressure group** survegrupp
- prisoners' dilemma** vangide dilemma
- private interests** erahuvid
- product charge (or tax)** tootemaks
- productivity** tootlikkus
- protected area** kaitseala
- public** avalikkus
- public good** üldkasutatav hüvis
- public interest** avalikkuse huvi
- public participation** avalikkuse osale-
mine
- quality of life** elukvaliteet
- radioactive waste** radioaktiivsed
jäätmed
- rain forest** vihmamets
- raw-material-intensive economy**
ressursimahukas majandus
- recovery** taaskasutus
- recultivation** rekultiveerimine
- recycling** materjali ringlus (taaskasutus
materjalina)
- Red Data Book** punane raamat
- regeneration** regenererimine
- regional development** regionaalareng
- Regional Environmental Center for
Central and Eastern Europe (REC)**
Kesk- ja Ida-Euroopa Keskkonnakeskus,
REC

- regional planning** regionaalplaneerimine
- remedial or clean-up activity** territooriumi saneerimine
- renewable energy resources** taastuvad energiaallikad
- renewable resources** taastuvad loodusvarad
- replacement cost** ökosüsteemi taastamiskulu
- resource charges** ressursimaks
- resource management** ressurside majandamine
- resource pricing principle** ressurside väärtustamine (hindamine)
- resource scarcity** ressursinappus
- resource use quota** ressursi lubatava kasutuse määr
- reuse** korduvkasutus
- Rio Conference** Rio konverents
- risk society** riskiühiskond
- rule of common resources** ühisressursi reegel
- secondary raw material** teisene toore
- Second World** Teine maailm
- shadow price** varihind
- sinks** neelud
- smog** sudu
- social constructivism** sotsiaalne konstruktivism
- Social Darwinism** sotsiaaldarvinism
- social development** sotsiaalne areng
- social ecology** sotsiaalökoloogia
- social indicators** sotsiaalsed indikaatorid
- social price** sotsiaalne hind
- social problems** sotsiaalsed probleemid
- social trade-off** sotsiaalne vahetus
- social values** sotsiaalsed väärtused
- social welfare** sotsiaalne heaolu
- soil protection** mullakaitse
- solar energetics** päikeseenergeetika
- spatial planning** ruumiline planeerimine
- stakeholder** asjaline
- stewardship** hoolivus
- Stockholm Environment Institute (SEI)** Stockholmi Keskkonnainstituut (SEI)
- Strategic Environmental Assessment (SEA)** strateegiline keskkonnamõjude hindamine
- strategic planning** strateegiline planeerimine
- structural adjustment** struktuuriline kohandamine
- subsidy** subsidiidum
- subsistence economy** elatusmajandus
- substance flow analyses (SFA)** ühendivoo analüüs
- sufficiency** piisavus
- sustainable agriculture** säästev põllumajandus
- sustainable development** säästev areng/arendamine
- sustainable development indicator** säästva arengu indikaatorid
- sustainable energetics** säästev energeetika
- Sustainable Estonia 21** Säästev Eesti 21
- sustainable fishery** säästev kalandus
- sustainable forestry** säästev metsamajandus
- sustainable human development** säästev inimareng
- sustainable industry** säästev tööstus
- sustainable life style** säästev eluviis
- sustainable price for a resource** ressursi säästev hind
- sustainable tourism** säästev turism
- sustainable transport** säästev transport
- sustainable urban planning** säästev linnaplaneerimine
- sustainable use** säästev kasutus
- synergy** sünergia
- system** süsteem
- systems analysis** süsteemianalüüs
- tax incentive** maksusoodustus
- technological optimism** tehnoloogiline optimism
- Third World** Kolmas maailm
- Third World debt crisis** Kolmanda maailma võlakriis
- top-down**
- tourism** turism
- Trade-Related Intellectual Property Rights (TRIPS)** kaubandusala intellektuaalse omandi õiguste leping
- traditional landscape** pärandmaastik
- transboundary pollution** piiriülene saaste

- transfrontier pollution** piiriülene saaste
- transnational corporation** rahvusvaheline korporatsioon
- transparency** läbipaistvus
- transportation** transport
- triple bottom line** kolmikaruandlus
- UN Convention on Climate Change**
ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon
- underdevelopment** alaareng
- UNESCO** ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon
- UN Food and Agricultural Organisation (FAO)** ÜRO Toitlus- ja Põllumajandusorganisatsioon
- United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)**
ÜRO keskkonna- ja arengukonverents
- United Nations Development Programme (UNDP)** ÜRO Arenguprogramm
- urban ecology** linnaökoloogia
- urban renewal** linnauuendus
- urban sprawl** eeslinnastumine
- user charges** kasutusmaksud
- value** väärtus(hinnang)
- values shift** väärtushinnangute muutumine
- valuing environment** keskkonna väärtuse rahaline hindamine
- voluntary environmental agreements**
vabatahtlikud keskkonnalepped
- waste** jäätmed
- waste collection** jäätmete kogumine
- waste disposal** jäätmete kõrvaldamine
- waste heat** heitsoojus
- waste management** jäätmehooldus, jäätmekäitlus
- waste water** heitvesi, reovesi
- waste water treatment** reoveepuhustus
- water balance** veebilanss
- water management** veemajandus
- welfare** heaolu
- wetland sewage treatment system**
märgalapuhasti
- willingness to pay** maksevalmidus
- wind energy** tuuleenergia
- win-win**
- World Charter for Nature** Maailma looduskaitseharta
- World Oxygen Fund (WOF)** Maailma Hapnikufond (MHF)
- World Wide Fund for Nature (WWF)**
Maailma Looduse Fond

VENEKEELSETE MÄRKSONADE REGISTER

абсорбционная способность neeldumisvõime

Агенда 21 Agenda 21

Агенда 21 по Балтийскому морю

Läänemere Agenda 21

альтернативная энергия alternatiivne energia; alternatiivenergia

анализ “затраты-выгоды (эффект)”

анализ окупаемости tasuvusanalüüs

анализ жизненного цикла продукции elutsükli analüüs

анализ потока материалов materjali-
voo analüüs

анализ потока соединений ühendivoo
analüüs

анализ технической осуществимости
teostatavusuuring

анализ эффективности затрат (АЭЗ)
kulude tõhususe analüüs

антропогенный антропогенне

баланс кислородный hapnikubilanss

безопасные отходы tavajäätmed

бережливое пользование säästev
kasutus

бережливый образ жизни säästev
eluviis

биоаккумуляция bioakumulatsioon

биогаз biogaas

биоиндикатор bioindikaator

биологическое разнообразие looduse
mitmekesisus

биологическое топливо biokütus

биопиратство biopiraatlus

биорегионализм bioregionalism

биосфера biosfäär

биосферный заказник biosfäärikaitse-
ala

биотехнология biotehnoloogia

биофильтр biofilter

благополучие heaolu

бросовое тепло heitsoojus

бытовые отходы olmejäätmed

ветровая энергия tuuleenergia

внешние (неучтенные в себестоимости) экологические последствия

(эффекты) keskkonna välismõju

внешние издержки väliskulud

внутренний валовой продукт (ВВП)

sisemajanduse kogutoodang (SKT)

внутренний колониализм sisekolonia-
lism

водно-болотное очистное сооружение
märgalappuhasti

водное хозяйство veemajandus

водный баланс veebilanss

водородная энергетика vesiniku-
energeetika

водосборная территория valgala

военное загрязнение militaarreostus

воздушный транспорт õhustransport

возобновимые природные ресурсы

taastuvad loodusvarad

возобновимые энергетические

ресурсы taastuvad energiaallikad

Всемирная хартия охраны природы

Maa ilma looduskaitseharta

Всемирный кислородный фонд

Maa ilma hapnikufond (MHF)

Всемирный совет Maa Nõukogu

Всемирный фонд природы Maa ilma

Looduse Fond

вторичное сырье teisene toore

вторичное/многократное использо-

вание taaskasutus

Второй мир Teine maailm

выброс в окружающую среду heide

гелиоэнергетика päikeseenergeetika

генетически измененный организм

geneetiliselt muudetud organism (GMO)

геотермальная энергия geotermaal-
energia

гидроэнергия hüdroenergia

глобализация	globaliseerumine	закон об охране природы	loodus-
глобальная деревня	globaalne küla	кайтсесeadus	
глобальное потепление	globaalne soojenemine	закон окружающего пространства	keskkonnaruumi seadus
глобальные проблемы	globaal-	замкнутый производственный цикл	kinnine tootmistsükkel
	probleemid	заповедник	kaitseala
глубокая экология	süvaökoloogia	зарубежная помощь	välisabi
государственный план мероприятий	riiklik keskkonnategevuskava	защита почв	mullakaitse
по охране окружающей среды		защита растений	taimekaitse
готовность платить	maksevalmidus	зеленая революция	roheline revolutsioon
гражданское общество	kodanikeühiskond	“зеленые”	“rohelised”
группа воздействия	survegrupp	идеология развития	arenguideooloogia
группа заинтересованных лиц	huvigrupp	изменение климата	kliimamuutus
ДДТ	DDT	изменение критериев оценки	väärtushinnangute muutumine
дематериализация	dematerialiseerimine	индекс нищеты	vaesusindeks (HPI)
демографический взрыв	rahvastiku- plahvatus	индекс подлинного развития	tõelise arengu indeks (TAI)
демпинг, социальный и экологический	dumping, sotsiaalne ja ökoloogiline	индекс человеческого развития	inimarengu indeks
денежная оценка окружающей среды	keskkonna väärtuse rahaline hindamine	индикатор окружающей среды	keskkonnaindikaator
детская смертность	imikusuremus	индикаторы устойчивого развития	säästva arengu indikaatorid
дилемма пленника	vangide dilemma	инертность капитала	kapitaliinerts
дисконтирование	diskonteerimine	Институт неистощительно развивающейся Эстонии	Säästva Eesti Instituut (SEI)
добровольные обязательства	vabatahtlikud keskkonnalepped	инструмент экологической политики	keskkonnapoliitika vahend
добровольные экологические соглашения	vabatahtlikud keskkonnalepped	интеграция экологических проблем	keskkonnaküsimuste sidustamine
договор Киото	Kyoto protokoll	интегрированный менеджмент	sidus juhtimiskorraldus
договорные разрешения на выбросы	kaubeldavad saasteload	информация об окружающей среде	keskkonnainfo
дождевой лес	vihmamets	информированность об экологических проблемах	keskkonnateadlikkus
долговой кризис в странах Третьего мира	Kolmanda maailma võlakriis	ископаемое топливо	fossiilkütus
достаточность	piisavus	источение озонового слоя	osoonikihi hõrenemine
дым	suits (suitsugaas)	исчезновение лесов	metsatustumine
емкость окружающей среды	neeldumisvõime	капитал	kapital
естественное и искусственное	looduslik ja tehislük	качество жизни	elukvaliteet
жизненный уровень	elustandard	квота использования ресурса	ressursi lubatava kasutuse määr
загрязнение	saastus (reostus)		
загрязненная вода	reovesi		
заинтересованная сторона	asjaline		
заказник	kaitseala		

- квота ресурсопользования** ressursi lubatava kasutuse määr
- кислотные осадки** happesvihmad; happesademed
- колониализм** kolonialism
- Комиссия Брундтланда** Brundtlandi komisjon
- компенсационная (финансовая) ответственность** vastutus (finantskohustus)
- компенсационная площадь/территория** kompensatsiooniala
- компенсационная таможенная пошлина** kompensatsioonitoll ehk tasakaalustustoll
- комплексное предотвращение загрязнения и контроль за ним** saastuse kompleksne vältimine ja kontroll
- комплексное экологическое разрешение** keskkonnakompleksluba
- компостирование** kompostimine
- Конвенция ООН об изменении климата** ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon
- консервативная экология** konservatiivne ökoloogia
- конsumerизм** konsumerism
- конференция в Рио-де-Жанейро** Rio konverents
- Конференция ООН по проблемам окружающей среды и развития** ÜRO keskkonna- ja arengukonverents
- концентрированная децентрализация** kontsentreeritud detsentraliseerimine
- коридор развития** arengukoridor
- красная книга** punane raamat
- критическая нагрузка** kriitiline koormus
- круговорот веществ** aineringe
- круговорот кислорода** hapnikuringe
- культурные ландшафты** kultuurmaistik
- культурный ландшафт** kultuurmaastik
- ландшафт** maastik
- ландшафтная архитектура** maastikuarhitektuur
- ландшафтный заказник** maastikukaitseala
- ландшафтный менеджмент** maastikuhoidus
- личные интересы** erahuvid
- лучший метод** parim praktika
- максимальная непрерывная урожайность** maksimaalne jätkusuutlik saak
- малоотходная технология** ressursisäästlik tehnoloogia
- маргинальность** marginaalsus
- материальные затраты** materjalikulu
- материальные затраты на единицу обслуживания** materjalikulu teenuseühiku kohta
- международная корпорация** rahvusvaheline korporatsioon
- Международный зеленый крест** Rahvusvaheline Roheline Rist (RRR)
- Международный институт неистощительного развития** Rahvusvaheline Säästva Arengu Instituut
- Международный институт прикладного системного анализа** Rahvusvaheline Rakendusliku Süsteemanalüüsi Instituut (IIASA)
- Межправительственный совет по изменению климата** Valitsustevaheline Kliimamuutuste Nõukogu, IPCC
- менеджмент интегрированных зон побережья** sidus rannikukorraldus
- менеджмент отходов** jäätmehooldus
- местная Агенда 21** kohalik Agenda 21
- местные народы** põlisrahvad
- местные процессы развития** kohalik areng
- метод выявления субъективной оценки (МСО)** tingliku hindamise (väärtustamise) meetod
- механизм безмиссионного развития** puhta arengu mehhanism
- микроэнергетика** mikroenergeetika
- мировые модели** maailmamudelid
- многократное использование** korduvkasutus; taaskasutus
- мониторинг окружающей среды** keskkonnaseire; keskkonnamonitoring
- монокультура** monokultuur
- наиболее дешевый план** kulukeskne planeerimine

- наилучшая возможная технология** parim võimalik tehnika
- наименее развитые страны** vähimarenenud riigid (VAR)
- налог на использование природных ресурсов** ressursimaks
- налоговые льготы** maksusoodustus
- нанесение ущерба** kahju tekitamine
- национальный парк** rahvuspark
- невозобновимые природные ресурсы** taastumatud loodusvarad
- невозобновимые энергетические ресурсы** taastumatud energiaallikad
- неистощительное развитие** säästev areng/arendamine
- неистощительное управление** hoolivus
- неокапитализм** neokapitalism
- неоколониализм** neokolonialism
- неофициальная экономика** mitteametlik majandus
- нехватка ресурса** ressursinappus
- нищета** vaesus
- новая экологическая парадигма** uus keskkonnaparadigma
- обеспеченность пищей** toiduga kindlustatus
- обновление районов города** linna-uendus
- обработка отходов** jäätmehooldus, jäätmekäitlus
- образ жизни** eluviis
- общая теория систем** üldine süsteemiteooria
- общественное участие** avalikkuse osalemine
- общественность** avalikkus
- общественные блага** üldkasutatav hüvis
- общественный интерес** avalikkuse huvi
- общество развитого потребления** tarbimisühiskond
- община** kogukond
- озон** osoon
- озоновая дыра** osoonikihi hõrenemine
- окружающая среда** keskkond
- опасные отходы** ohtlikud jäätmed
- опросный метод** tingliku hindamise (väärtustamise) meetod
- Организация Продовольствия и Сельского Хозяйства ООН** ÜRO Toitlus- ja Põllumajandusorganisatsioon
- Организация просвещения науки и культуры ООН** ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon
- Орхусская конвенция** Århusi konventsioon
- относительная бедность** suhteline vaesus
- отработанные газы** heitgaas
- „от рождения до смерти“** „hällist hauani“
- отсталость** alaareng
- отходы** jäätmed
- Отчет Брундтланда** Brundtlandi aruanne
- охрана окружающей среды** keskkonnakaitse
- охрана природы** looduskaitse
- оценка воздействия на окружающую среду** keskkonnamõjude hindamine (КМН)
- оценка экологического риска** keskkonnariski hindamine
- очистка загрязненной воды** reoveepuhastus
- очистка от загрязнения и восстановление территории** saneerimine
- ошибочный стимул** moonutav stiimul
- памятник природы** loodusmälestis
- парниковые газы** kasvuhoonegaasid
- парниковый эффект** kasvuhoonenähtus
- перенаселение** ülerahvastus
- переработка использованной продукции (отходов) для вторичного использования** materjali ringlus (taaskasutus materjalina)
- переходная экономика** siirdemajandus
- планирование ландшафта** maastikuplaneerimine
- планирование развития** arenguplaneerimine
- планирование физической среды** füüsiline planeerimine
- плата за пользование** kasutusmaksud

платежи за загрязнение saastetasud	принцип предусмотрительности ettevaatlikkuse põhimõte
платежи за невыполнение экологических нормативно-правовых требований trahv keskkonnanormide eiramise eest	принцип установления цен на ресурсы ressursside väärtustamine (hindamine)
платежи за сброс (выброс) загрязнителей в окружающую среду saastetasud	природные права looduse õigused
платежи или налоги за неэкологичную продукцию tootemaks	природные ресурсы loodusvara
побудительный мотив stiimul	природный капитал looduskapital
поглощающая способность neeldumisvõime	природоохранные расходы keskkonnakulutused
подземная вода põhjavesi	природопользование looduskasutus
позитивизм positivism	проблема „транспортных зайцев“ jänest-sõitja-probleem
показатель устойчивого экономического благосостояния säästva majandusliku heaolu indeks (ISEW)	программа мероприятий, связанных с охраной окружающей среды keskkonnategevuskava
политическая экология poliitiline ökoloogia	программа Природа 2000 Natura 2000
положительная дискриминация positiivne diskrimineerimine	Программа развития ООН ÜRO Arenguprogramm
помощь abi	продуктивность tootlikkus
популяционный взрыв populatsiooni-plahvatus	проекты общественного развития kogukonnaarengu projektid
постколониализм postkolonialism	прожиточное хозяйство elatusmajandus
потенциальная емкость экологической системы keskkonna taluvusvõime	прозрачность läbipaistvus
правило интегрального ресурса ühisressursi reegel	промышленная революция tööstusrevolutsioon
правило Хартвика Hartwicki reegel	промышленная экология tööstusökoloogia
право на интеллектуальную собственность в торговле kaubandusalane intellektuaalse omandi õiguste leping	пространственное планирование ruumiline planeerimine
превращение в пустыню kõrbesutumine	процесс принятия решений otsustamisprotsess
предельно-допустимая величина выброса heite piirväärtus	прямое регламентирование otsene piiramine
предотвращение загрязнения saaste ennetamine	пыль tolm
предприятие käitis	радиоактивные отходы radioaktiivsed jäätmed
принцип „загрязнитель платит“ „saastaja maksab“-printsiiip	развивающаяся страна arengumaa
принцип арендных платежей kompensatsioonitasu	развитие areng
принцип выплаты компенсации владельцам ресурсов kompensatsioonitasu	развитые страны arenenud maad
	разнообразие ландшафтов maastike mitmekesisus
	расходы (издержки) на очистку от загрязнения окружающей среды или ее компонентов puhastus- ehk saneerimiskulud
	расходы на природопользование keskkonnakulutused

расширение городов за счет непланируемо-мерно разрастающихся пригородов	eeslinnastumine	совместное производство	koostootmine
регенерация	regeneerimine	солнечная энергетика	päikesenergeetika
региональное планирование	regioonaalplaneerimine	социальная цена	sotsiaalne hind
региональное развитие	regioonaalareng	социальная экология	sotsiaalökoloogia
Региональный центр окружающей среды Центральной и Восточной Европы	Kesk- ja Ida-Euroopa Keskkonnakeskus, REC	социальное благосостояние	sotsiaalne heaolu
результативность	tulemuslikkus (efektiivsus)	социальное развитие	sotsiaalne areng
рекультивация	rekultiveerimine	социальные индикаторы	sotsiaalsed indikaatorid
ресурсоемкая экономика	ressursimahukas majandus	социальные проблемы	sotsiaalsed probleemid
ресурсосберегающая технология	ressursisäästlik tehnoloogia	социальные ценности	sotsiaalsed väärtused
рециркуляция	materjali ringlus (taaskasutus materjalina)	социальный дарвинизм	sotsiaaldarvinism
Римский клуб	Rooma Klubi	социальный компромисс	sotsiaalne vahetus
рисковое общество	riskiühiskond	социальный конструктивизм	sotsiaalne konstruktivism
рыночные стимулы	turustiimulid	справедливое распределение экологических благ между поколениями людей	põlvkondadevaheline õiglus
сбор отходов	jäätmete kogumine	сравнительный анализ	tipptäiustamine
сдерживание спроса	nõudluse ohjamine	средняя продолжительность жизни	keskmise eluiga
Север-Юг	Põhi-Lõuna	стандарт качества среды	keskkonnakvaliteedi standard
сертификация окружающей среды	keskkonnasertifitseerimine	стимул	stiimul
синдром противостояния созданию по соседству неприемлемых объектов	MMN-sündroom (mitte-minu-naabruse-sündroom)	стоимость восстановления (реабилитации) экологического объекта/экосистемы	ökosüsteemi taastamiskulu
синергия	sünergia	Стокгольмский институт окружающей среды	Stockholmi Keskkonnainstituut (SEI)
система	süsteem	стоки	neelud
система географической информации	geoinfosüsteem (GIS)	сточная вода	heitvesi
системный анализ	süsteemianalüüs	страны Первого мира	Esimene maailm
скрытые субсидии	varjatud subsiidiumid	страны Третьего мира	Kolmas maailm
смена привычек потребления	tarbimisharjumuste muutmine	стратегическая оценка экологического влияния	strateegiline keskkonnamõjude hindamine
смог	sudu	стратегическое планирование	strateegiline planeerimine
снижение материальных затрат	dematerialiseerimine	стратегия развития окружающей среды	keskkonnastrateegia
снижение спроса	nõudluse ohjamine	страхование ответственности	vastutusekindlustus
Совет по управлению лесными ресурсами	Metsaohuolekogu (FSC)		
совместное осуществление	ühisaraken-dus		

структурное приспособление struktu- raalne kohandamine	устойчивый транспорт säästev transport
субсидия subsidiidum	устранение отходов jäätmete kõrvalda- mine
теневая цена varihind	участие в развитии osalusareng
тепловой насос soojuspump	учет (кадастры) экологических ресурсов keskkonnaarvestus
технологический оптимизм tehnolo- giline optimism	фактор 4 faktor 4
товарная часть урожая müügivili	фактор 10 faktor 10
топливный элемент kütuseelement	Фонд природы Эстонии Eestimaa Looduse Fond (ELF)
торговля выбросами heitmetega kauplemine	фонды окружающей среды keskkon- nafondid
торф turvas	Хартия Земного шара Maakera harta
традиционный ландшафт pärand- maastik	холистическое (целостное) мышле- ние holistlik mõtlemine
трансграничное загрязнение piiriülene saaste	цена ресурса при его устойчивом (неистощительном) использовании ressursse säästev hind
транспорт transport	ценность väärtus(hinnang)
тройная отчетность kolmikaruandlus	цикл обнищания vaesuse tsükkel
туземные народы põlisrahvad	“Человек и биосфера” “Inimene ja biosfäär”
туризм turism	человеческие потребности inimlikud vajadused
туризм в сельской местности talu- turism	человеческий капитал inimkapital
управление лесными ресурсами metsahool	Четвертый мир Neljas maailm
управление природопользованием keskkonnujuhtimissüsteem	экоассимиляционная способность keskkonna assimilatsioonivõime
управление ресурсами ressursside majandamine	экологическая налоговая реформа ökoloogiline maksureform
усиление jõutamine	экологическая ответственность keskkonnavastutus
устойчивая промышленность säästev tööstus	экологическая парадигма keskkondlik paradigma
устойчивая энергетика säästev energeetika	экологическая политика keskkonna- poliitika
Устойчиво развивающаяся Эстония Säästev Eesti 21	экологическая ревизия (проверка) проектов или компаний keskkonna- audit
устойчивое городское планирование säästev linnaplaneerimine	экологическая справедливость keskkonnaõiglus
устойчивое лесное хозяйство säästev metsamajandus	экологическая этика keskkonnaeetika
устойчивое развитие säästev areng/ arendamine	экологически более чистое произ- водство puhtam tootmine
устойчивое развитие человека säästev inimareng	экологически скорректированный (“зеленый”) валовой внутренний продукт roheline SKT
устойчивое рыболовство säästev kalandus	
устойчивое сельское хозяйство säästev põllumajandus	
устойчивой туризм säästev turism	

- экологические беженцы keskkonna-
põgenikud
- экологические фонды keskkonnafondid
- экологический аудит keskkonnaaudit
- экологический банк ökopank
- экологический дефицит ökoloogiline
defitsiit
- экологический знак ökomärgis
- экологический колониализм öko-
kolonialism
- экологический налог keskkonnamaks
- экологический оптимизм öko-
optimism
- экологический пессимизм öko-
pessimism
- экологический привесок ökoloogiline
seljakott
- экологический риск keskkonnarisk
- „экологический рюкзак“ ökoloogiline
seljakott
- экологический след ökoloogiline
jalajälg
- экологический туризм ökoturism
- экологический феминизм öko-
feminism
- экологическое влияние keskkonna-
mõju
- экологическое воспитание ökoloogili-
ne kasvatus
- экологическое образование keskkonna-
haridus
- экологическое оружие ökorelv
- экологическое пространство kesk-
konnaruum
- экологическое равновесие ökoloogiline
tasakaal
- экологическое разрешение keskkon-
naluba
- экологическое сельское хозяйство
mahepõllumajandus
- экологическое сознание keskkonna-
teadvus
- экологичное строительство ökoloogi-
line ehitamine
- экология города linnaökoloogia
- экология человека inimökoloogia
- экономика окружающей среды
keskkonnaökonomika
- экономика с интенсивным использо-
ванием капитала kapitalimahukas
majandus
- экономика с интенсивным использо-
ванием рабочей силы tööjõumahu-
kas majandus
- экономические указатели majandus-
likud indikaatorid
- экономические инструменты (меры/
методы/рычаги) majandushoovad;
majandusinstrumendid
- экономический рост majanduskasv
- экономический стимул majanduslik
stiimul
- экономия энергии energiasääst
- экополис ökopolis
- экосистема ökosüsteem
- экосистемная технология ökosüsteem-
ne tehnoloogia
- экосистемный менеджмент öko-
süsteemne juhtimiskorraldus
- экосистемный подход ökosüsteemne
käsitlus
- экотехника keskkonnatehnika
- экотехнология ökoloogiline tehnoloogia
- экотоксикология ökotoksikoloogia
- экоцентризм looduskeskus
- экоэффективность ökoefektiivsus
- экспорт загрязнения saaste eksport
- эмиссия в окружающую среду heide
- энергетика energeetika
- энергетический кризис energiakriis
- энергетический лес energiamets
(energiavõsa)
- энергия energia
- энергия биомассы biomassi energia
- энергоемкость energiamahukas
- энтропия entroopia
- эстетика среды обитания keskkonna-
esteetika
- Эстония 21 Eesti 21
- Эстонское зеленое движение Eesti
Roheline Liikumine (ERL)
- этичная инвестиция eetilise investee-
ring
- эффективность tõhusus
- ядерная энергия tuumaenergia

SAKSAKEELSETE MÄRKSÖNADE REGISTER

Abbau (*m*) **der Ozonschicht** osoonikihi hõrenemine
Abfall (*m*) jäätmed
abfallarme Technologie (*f*) ressursisäästlik tehnoloogia
Abfallbeseitigung (*f*) jäätmete kõrvaldamine
Abfallexport (*m*) saate eksport
Abfallsammlung (*f*) jäätmete kogumine
Abfallwirtschaft (*f*) jäätmehooldus
Abfallwirtschaft (*f*) jäätmekäitlus
Abgas (*n*) heitgaas
Abwärme (*f*) heitsoojus
Abwasser (*n*) heitvesi
Abwasser (*n*) reovesi
Abwasserklärung (*f*) reoveepuhastus
Agenda 21 (*f*) Agenda 21
Agenda 21 (*f*) **für den Ostseeraum** Läänemere Agenda 21
Agartourismus (*m*) taluturism
allgemeine Systemtheorie (*f*) üldine süsteemiteooria
Alternativenergie (*f*) alternatiivne energia; alternatiivenergia
am wenigsten entwickelte Länder (*pl*) vähimarenenud riigid (VAR)
Analyse (*f*) **der Kosteneffizienz** kulude tõhususe analüüs
Anreiz (*m*) stiimul
anthropogen antropogeenne
arbeitintensive Wirtschaft (*f*) tööjõumahukas majandus
Arhus-Konvention (*f*) Århusi konventsioon
Armut (*f*) vaesus
Armutskreis (*m*) vaesuse tsükkel
Assimilationsfähigkeit (*f*) neeldumisvõime
Ausgleichsabgabe (*f*) kompensatsioonitasu
Ausgleichsgebiet (*n*) kompensatsiooniala

Ausgleichszoll (*m*) kompensatsioonitoll ehk tasakaalustustoll
Auslandshilfe (*f*) välisabi
Belastbarkeit (*f*) **der Umwelt** keskkonna taluvusvõime
Benutzungsgebühren (*pl*) kasutusmaksud
Beschädigung (*f*) kahju tekitamine
beste verfügbare Technologie (*f*) parim võimalik tehnika
Binnenkolonialismus (*m*) sisekolonialism
Bioakkumulation (*f*) bioakumulatsioon
Biofilter (*m/n*) biofilter
Biogas (*n*) biogaas
Bioindikator (*m*) bioindikaator
Biokraftstoff (*m*) biokütus
biologische Vielfalt (*f*) looduse mitmekesisus
biologischer Landbau (*m*) mahepõllumajandus
Biopiraterie (*f*) biopiraatlus
Bioregionalismus (*m*) bioregionalism
Biosphäre (*f*) biosfäär
Biosphärenreservat (*n*) biosfäärikaitseala
Biotechnologie (*f*) biotehnoloogia
Bodenschutz (*m*) mullakaitse
Brennstoffzelle (*f*) kütuseelement
Brundtland-Bericht (*m*) Brundtlandi aruanne
Brundtland-Kommission (*f*) Brundtlandi komisjon
Bruttoinlandsprodukt (*n*) (**BIP**) sisemajanduse kogutoodang (SKT)
Club von Rom (*m*) Rooma Klubi
DDT (*n*) DDT
Dematerialisierung (*f*) dematerialiseerimine
demographische Explosion (*f*) rahvastiku-plahvatus
direkte Regulierung (*f*) otsene piiramine
Diskontierung (*f*) diskonteerimine
Dritte Welt (*f*) Kolmas maailm

- Dumping** (*n*), **sozial und ökologisch**
dumping, sotsiaalne ja ökoloogiline
- Durchführbarkeitsstudie** (*f*) teostatavus-
uring
- Effizienz** (*f*) tõhusus
- eingeborene Bevölkerungsgruppen** (*pl*)
põlisrahvad
- Einrichtung** (*f*) käitis
- Einzugsgebiet** (*n*) valgala
- Emission** (*f*) heide
- Emissionsgrenzwert** (*m*) heite piirväärtus
- Emissionshandel** (*m*) heitmetega kauple-
mine
- Energetik** (*f*) energieetika
- Energie** (*f*) energia
- Energie** (*f*) **aus Biomasse** biomassi
energia
- Energiebedarf** (*m*) energiamahukus
- Energieeinsparung** (*f*) energiasääst
- Energiekrise** (*f*) energiakriis
- Energiewald** (*m*) energiamets (energia-
võsa)
- Entropie** (*f*) entroopia
- Entscheidungsprozess** (*m*) otsustamis-
protsess
- Entwaldung** (*f*) metsatustumine
- entwickelte Länder** (*pl*) arenenud maad
- Entwicklung** (*f*) areng
- Entwicklungsideologie** (*f*) arenguideoo-
gia
- Entwicklungskorridor** (*m*) arengu-
koridor
- Entwicklungsland** (*n*) arengumaa
- Entwicklungsplanung** (*f*) arenguplaneeri-
mine
- Entwicklungsprogramm** (*n*) **der Verein-
ten Nationen** ÜRO Arenguprogramm
- Erd-Charta** (*f*) Maakera harta
- Erd-Rat** (*m*) Maa Nõukogu
- Ermächtigung** (*f*) jõutamine
- Ernährungs- und Landwirtschafts-
organisation** (*f*) **der Vereinten Natio-
nen**, **FAO** (*f*) ÜRO Toitlus- ja Põllu-
majandusorganisatsioon
- Ernährungssicherheit** (*f*) toiduga
kindlustatus
- erneuerbare Energieressourcen** (*pl*)
taastuvad energiaallikad
- erneuerbare Ressourcen** (*pl*) taastuvad
loodusvarad
- Erste Welt** (*f*) Esimene maailm
- Estland 21** (*n*) Eesti 21
- Estnische Grüne Bewegung** (*f*) Eesti
Roheline Liikumine (ERL)
- Estnischer Naturfonds** (*m*) Eestimaa
Looduse Fond (ELF)
- Estnisches Institut** (*n*) **für Nachhaltige
Entwicklung** Säästva Eesti Instituut
(SEI)
- ethisches Investment** (*n*) eetilise inves-
teering
- externe Kosten** (*pl*) väliskulud
- Faktor 4** (*m*) faktor 4
- Faktor 10** (*m*) faktor 10
- falscher Anreiz** (*m*) moonutav stiimul
- Festlegung der Ressourcenpreise** (*f*)
ressursside väärtustamine (hindamine)
- Flächensanierung** (*f*) territooriumi
saneerimine
- Floriansprinzip** (*n*) MMN-sündroom
(mitte-minu-naabrusse-sündroom)
- fossiler Brennstoff** (*m*) fossiilkütus
- freiwillige Umweltvereinbarungen** (*pl*)
vabatahtlikud keskkonnalepped
- Gebühr** (*f*) **für Nichteinhalten der
Umweltqualitätsstandards** trahv
keskkonnannormide eiramise eest
- gefährlicher Abfall** (*m*) ohtlikud jäätmed
- Gefangenendilemma** (*n*) vangide dilemma
- gemeinsame Umsetzung** (*f*) ühisrakendus
- Gemeinschaft** (*f*) kogukond
- genetisch veränderter Organismus** (*m*)
(**GVO**) geneetilisel muudetud organism
(**GMO**)
- Geographisches Informationssystem** (*n*)
(**GIS**) geoinfosüsteem (GIS)
- geothermische Energie** (*f*) geotermaal-
energia
- geschlossener Zyklus** (*m*) kinnine
tootmistsükkel
- globale Erwärmung** (*f*) globaalne
soojenemine
- globales Dorf** (*n*) globaalne küla
- Globalisierung** (*f*) globaliseerumine
- Globalmodelle** (*pl*) maailmamudelid
- Globalprobleme** (*pl*) globaalprobleemid

grenzüberschreitende Verschmutzung*(f)* piiriülene saaste**Grundwasser** *(n)* põhjavesi**Grüne** *(pl)* "rohelistes"**grüne Revolution** *(f)* roheline revolutsioon**Haftpflichtversicherung** *(f)* vastutusekindlustus**Haftung** *(f)* vastutus (finantskohustus)**handelbare Emissionsrechte** *(pl)*

kaubeldavad saasteload

Handelsbezogene Aspekte *(pl)* der**Rechte des geistigen Eigentums**

kaubandusalane intellektuaalse omandi õiguste leping

Hartwick-Regel *(f)* Hartwicki reegel**Haushaltsabfall** *(m)* olmejäätmed**Hilfe** *(f)* abi**holistisches Denken** *(n)* holistlik mõtlemine**Humankapital** *(n)* inimkapital**Humanökologie** *(f)* inimökoloogia**Index** *(m)* der menschlichen Entwicklung inimarengu indeks**Index** *(m)* für menschliche Armut

vaesusindeks (HPI)

Index *(m)* für nachhaltigen wirtschaftlichen Wohlstand säästva majandusliku heaolu indeks (ISEW)**industrielle Ökologie** *(f)* tööstusökoloogia**industrielle Revolution** *(f)* tööstusrevolutsioon**informeller Sektor** *(m)* mitteametlik majandus**integrierte Betrachtungsweise** *(f)*

keskkonnaküsimuste sidustamine

integrierte Umweltgenehmigung *(f)*

keskkonnakompleksluba

Integriertes Küstenzonenmanagement*(n)* sidus rannikukorraldus**integriertes Management** *(n)* sidus juhtimiskorraldus**Interessengruppe** *(f)* huvigrupp**Interessengruppe** *(f)* survegrupp**interessierte Parteien** *(pl)* asjaline**intergenerationelle Gerechtigkeit** *(f)*

põlvkondadevaheline õiglus

Internationales Grünes Kreuz *(n)*

Rahvusvaheline Roheline Rist (RRR)

Internationales Institut *(n)* für Angewandte Systemanalyse Rahvusvaheline Rakendusliku Süsteemanalüüsi Instituut (IIASA)**Internationales Institut** *(n)* für Nachhaltige Entwicklung Rahvusvaheline Säästva Arengu Instituut**Kapital** *(n)* kapital**kapitalintensive Wirtschaft** *(f)* kapitalimahukas majandus**Kernenergie** *(f)* tuumaenergia**Klimaveränderung** *(f)* kliimamuutus**Kolonialismus** *(m)* kolonialism**Kommunalentwicklungsprojekte** *(pl)*

kogukonnaarengu projektid

Kompostierung *(f)* kompostimine**Konferenz** *(f)* der Vereinten Nationen**über Umwelt und Entwicklung** ÜRO

keskkonna- ja arengukonverents

konservative Ökologie *(f)* konservatiivne

ökoloogia

Konsumerismus *(m)* konsumerism**Konsumgesellschaft** *(f)* tarbimisühiskond**kontingenter Bewertungsansatz** *(m)*

tingliku hindamise (väärtustamise)

meetod

konzentrierte Dezentralisierung *(f)*

kontsentreeritud detsentraliseerimine

Kosten *(pl)* der Belastungssenkung

puhastus- ehk saneerimiskulud

Kosten-Nutzen-Analyse *(f)* tasuvus-

analüüs

kostenoptimale Planung *(f)* kulukeskne

planeerimine

Kraft-Wärme-Kopplung *(f)* koostootmine**kritische Belastung** *(f)* kriitiline koormus**Kulturgebiet** *(n)* kultuurmaistu**Kulturlandschaft** *(f)* kultuurmaastik**Kyoto-Abkommen** *(n)* Kyoto protokoll**Landschaft** *(f)* maastik**Landschaftsarchitektur** *(f)* maastikuarhitektuur**Landschaftsdiversität** *(f)* maastike

mitmekesisus

Landschaftspflege *(f)* maastikuhooldus**Landschaftsplanung** *(f)* maastikuplaneerimine

- Landschaftsschutzgebiet** (*n*) maastiku-
kaitseala
- Lebenserwartung** (*f*) keskmine eluiga
- Lebensqualität** (*f*) elukvaliteet
- Lebensstandard** (*m*) elustandard
- Lebensweise** (*f*) eluviis
- Lebenszyklusanalyse** (*f*) elutsükli analüüs
- Leistungsvergleich** (*m*) tippäiustamine
- lokale Agenda 21** (*f*) kohalik Agenda 21
- lokale Entwicklung** (*f*) kohalik areng
- Luftverkehr** (*m*) õhustransport
- Marginalität** (*f*) marginaalsus
- Marktanreiz** (*m*) turustiimulid
- Marktkultur** (*f*) müügivili
- Materialinput** (*m*) materjalikulu
- Materialinput (m) per Serviceinheit**
materjalikulu teenuseühiku kohta
- maximaler Dauerertrag (m) (unter
Wahrung der Nachhaltigkeit)** maksimaalne jätkusuutlik saak
- Mechanismus (m) für saubere Entwicklung** puhta arengu mehhanism
- Mensch und Biosphäre** “Inimene ja biosfäär”
- menschliche Bedürfnisse** (*pl*) inimlikud vajadused
- Mikroenergetik** (*f*) mikroenergeetika
- militärische Altlasten** (*pl*) militaarrestus
- monetäre Umweltbewertung** (*f*) keskonna väärtuse rahaline hindamine
- Monokultur** (*f*) monokultuur
- multinationales Unternehmen** (*n*)
rahvusvaheline korporatsioon
- Nachfragesteuerung** (*f*) nõudluse ohjamine
- nachhaltige Energetik** (*f*) säästev
energeetika
- nachhaltige Entwicklung** (*f*) säästev
areng/arendamine
- nachhaltige Fischerei** (*f*) säästev kalandus
- nachhaltige Forstwirtschaft** (*f*) säästev
metsamajandus
- nachhaltige Industrie** (*f*) säästev tööstus
- nachhaltige Landwirtschaft** (*f*) säästev
põllumajandus
- nachhaltige Lebensweise** (*f*) säästev
eluviis
- nachhaltige menschliche Entwicklung**
(*f*) säästev inimareng
- nachhaltige Nutzung** (*f*) säästev kasutus
- nachhaltige Stadtplanung** (*f*) säästev
linnaplaneerimine
- nachhaltiger Ressourcenpreis** (*m*)
ressursse säästev hind
- nachhaltiger Tourismus** (*m*) säästev turism
- nachhaltiger Transport** (*m*) säästev
transport
- Nachhaltiges Estland 21** (*n*) Säästev
Eesti 21
- Nachhaltigkeitsindikatoren** (*pl*) säästva
arengu indikaatorid
- Nationales Umweltprogramm** (*n*) (NUP)
riiklik keskkonnategevuskava
- Nationalpark** (*m*) rahvuspark
- Natura 2000** (*f*) Natura 2000
- Naturbewirtschaftung** (*f*) looduskasutus
- Naturdenkmal** (*n*) loodusmälestis
- Naturkapital** (*n*) looduskapital
- natürlich und künstlich** looduslik ja
tehisklik
- natürliche Ressourcen** (*pl*) loodusvara
- Naturschutz** (*m*) looduskaitse
- Naturschutzgebiet** (*n*) kaitseala
- Naturschutzgesetz** (*n*) looduskaitseseadus
- Neokapitalismus** (*m*) neokapitalism
- Neokolonialismus** (*m*) neokolonialism
- neues ökologisches Paradigma** (*n*) uus
keskkonnaparadigma
- nichterneuerbare Energieressourcen**
(*pl*) taastumatud energiaallikad
- nichterneuerbare Ressourcen** (*pl*)
taastumatud loodusvarad
- Nord-Süd** (*m*) Põhi-Lõuna
- öffentliche Güter** (*pl*) üldkasutatav hüvis
- öffentliches Interesse** (*n*) avalikkuse huvi
- Öffentlichkeit** (*f*) avalikkus
- Öffentlichkeitsbeteiligung** (*f*) avalikkuse
osalemine
- Ökobank** (*f*) ökopank
- Ökofeminismus** (*m*) ökofeminism
- Ökokolonialismus** (*m*) ökokolonialism
- ökologisches Bauen** (*n*) ökoloogiline
ehitamine
- ökologische Buchhaltung** (*f*) keskkonna-
arvestus
- ökologische Erziehung** (*f*) ökoloogiline
kasvatust

- ökologische Steuerreform** (*f*) ökoloogiline maksureform
- ökologische Technik** (*f*) ökosüsteemne tehnoloogia
- ökologische Technologie** (*f*) ökoloogiline tehnoloogia
- ökologischer Fussabdruck** (*m*) ökoloogiline jalajälg
- ökologischer Rucksack** (*m*) ökoloogiline seljakott
- ökologisches Defizit** (*n*) ökoloogiline defitsiit
- ökologisches Gleichgewicht** (*n*) ökoloogiline tasakaal
- ökologisches Paradigma** (*n*) keskkondlik paradigma
- ökonomische Instrumente** (*pl*) majandushoovad; majandusinstrumentid
- ökonomischer Anreiz** (*m*) majanduslik stiimul
- ökonomisch-ökologische Effizienz** (*f*) ökoefektiivsus
- Ökooptimismus** (*m*) ökooptimism
- Ökopessimismus** (*m*) ökopessimism
- Ökopolis** (*f*) ökopolis
- Ökosozialprodukt** (*n*) roheline SKT
- Ökosystem** (*n*) ökosüsteem
- Ökosystem-Ansatz** (*m*) ökosüsteemne käsitus
- Ökosystem-Management** (*n*) ökosüsteemne juhtimiskorraldus
- Ökotourismus** (*m*) ökoturism
- Ökotoxikologie** (*f*) ökotoksikoloogia
- Ökowaffe** (*f*) ökorelv
- Ökozentrismus** (*m*) looduskeskus
- optimales Verfahren** (*n*) parim praktika
- Organisation** (*f*) **der Vereinten Nationen für Erziehung, Wissenschaft und Kultur** ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon
- Ozon** (*m*) osoon
- partizipatorische Entwicklung** (*f*) osalusareng
- Pflanzenkläranlage** (*f*) märgalapuhasti
- Pflanzenschutz** (*m*) taimekaitse
- physische Planung** (*f*) füüsiline planeerimine
- politische Ökologie** (*f*) poliitiline ökoloogia
- Populationsexplosion** (*f*) populatsiooni-plahvatus
- positive Diskriminierung** (*f*) positiivne diskrimineerimine
- Positivismus** (*m*) positivism
- Postkolonialismus** (*m*) postkolonialism
- Privatinteressen** (*pl*) erahuvid
- Produktivität** (*f*) tootlikkus
- Produktsteuer** (*f*) tootemaks
- radioaktive Abfälle** (*pl*) radioaktiivsed jäätmed
- Rahmenübereinkommen** (*n*) **der Vereinten Nationen über Klimaänderungen** ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon
- Rauch** (*m*) suits (suitsugaas)
- Raumplanung** (*f*) ruumiline planeerimine
- Rechte der Natur** (*pl*) looduse õigused
- Recycling** (*n*) materjali ringlus (taaskasutus materjalina)
- Regel** (*f*) **der gemeinsamen Ressourcen** ühisressursi reegel
- Regeneration** (*f*) regenereerimine
- Regenwald** (*m*) vihmamets
- regionale Entwicklung** (*f*) regionaalareng
- Regionales Umweltzentrum** (*n*) **für Mittel- und Osteuropa** Kesk- ja Ida-Euroopa Keskkonnakeskus, REC
- Regionalplanung** (*f*) regionaalplaneerimine
- Rekultivierung** (*f*) rekultiveerimine
- relative Armut** (*f*) suhteline vaesus
- Ressourcenengebühr** (*f*) ressursimaks
- ressourcenintensive Wirtschaft** (*f*) ressursimahukas majandus
- Ressourcenknappheit** (*f*) ressursinappus
- Ressourcen-Management** (*n*) ressurside majandamine
- Ressourcennutzungsquote** (*f*) ressursi lubatava kasutuse määr
- Rio-Konferenz** (*f*) Rio konverents
- Risikogesellschaft** (*f*) riskiühiskond
- Rote Liste** (*f*) punane raamat
- Rückführung** (*f*) korduvkasutus
- Rückgewinnung** (*f*) taaskasutus
- saubere Produktion** (*f*) puhtam tootmine
- Sauerstoffbilanz** (*f*) hapnikubilanss
- Sauerstoffzyklus** (*m*) hapnikuringe

Säuglingssterblichkeit (*f*) imikusuremus
saurer Regen (*m*) happevihmad; happe-
 sademed

Schattenpreis (*m*) varihind

Schuldenkrise (*f*) **der Dritten Welt**

Kolmanda maailma võlakriis

sekundärer Rohstoff (*m*) teisene toore

Selbstreinigungskraft (*f*) **der Umwelt**

keskkonna assimilatsioonivõime

Senken (*pl*) neelud

Smog (*m*) sudu

Sonnenenergie (*f*) päikeseenergeetika

Sozialdarwinismus (*m*) sotsiaaldarvinism

soziale Entwicklung (*f*) sotsiaalne areng

soziale Indikatoren (*pl*) sotsiaalsed

indikaatorid

soziale Werte (*pl*) sotsiaalsed väärtused

soziale Wohlfahrt (*f*) sotsiaalne heaolu

sozialer Kompromiss (*m*) sotsiaalne

vahetus

sozialer Konstruktivismus (*m*) sotsiaalne

konstruktivism

Sozialkosten (*pl*) sotsiaalne hind

Sozialökologie (*f*) sotsiaalökoloogia

Sozialprobleme (*pl*) sotsiaalsed probleemid

Stadterneuerung (*f*) linnauuendus

Stadtökologie (*f*) linnaökoloogia

Staub (*m*) tolm

Steueranreiz (*m*) maksusoodustus

Stockholmer Umweltinstitut (*n*) Stock-

holmi Keskkonnainstituut (SEI)

Stoffkreislauf (*m*) aineringe

Stoffstromanalyse (*f*) materjalivoo

analüüs

strategische Planung (*f*) strateegiline

planeerimine

strategische Umweltverträglichke-

itsprüfung (*f*) strateegiline keskkonna-

mõtjude hindamine

strukturelle Anpassung (*f*) strukturealne

kohandamine

Subsistenzwirtschaft (*f*) elatusmajandus

Substanzflussanalyse (*f*) (SFA) ühendi-

voo analüüs

Subvention (*f*) subsiidium

Suffizienz (*f*) piisavus

Synergie (*f*) sünergia

System (*n*) süsteem

Systemanalyse (*f*) süsteemianalüüs

tatsächlicher Fortschrittmesswert (*m*)

tõelise arengu indeks (TAI)

technologischer Optimismus (*m*)

tehnoogiline optimism

Tiefenökologie (*f*) süvaökoloogia

Torf (*n*) turvas

Tourismus (*m*) turism

traditionelle Landschaft (*f*) pärandmaastik

Trägheit (*f*) **des Kapitals** kapitaliinerts

Transformationswirtschaft (*f*) siirde-

majandus

Transparenz (*f*) läbipaistvus

Transport (*m*) transport

Treibhauseffekt (*m*) kasvuhooenenähtus

Treibhausgase (*pl*) kasvuhooonegaasid

Triple Bottom Line (*f*) kolmikaruandlus

Trittbrettfahrer-Problem (*n*) jänest-

sõitja-probleem

Übervölkerung (*f*) ülerahvastus

Umwelt (*f*) keskkond

Umweltaktionsprogramm (*n*) keskkonna-

tegevuskava

Umweltästhetik (*f*) keskkonnaaesthetika

Umweltaudit (*n*) keskkonnaaudit

Umweltausgaben (*pl*) keskkonna-

kulutused

Umweltauswirkung (*f*) keskkonnamõju

Umweltbewusstsein (*n*) keskkonnatead-

likkus

umweltbezogene externe Effekte (*pl*)

keskkonna välismõju

Umweltbildung (*f*) keskkonnaharidus

Umweltethik (*f*) keskkonnaetika

Umweltflüchtlinge (*pl*) keskkonna-

põgenikud

Umweltfonds (*pl*) keskkonnafondid

Umweltgenehmigung (*f*) keskkonnaluba

Umweltgerechtigkeit (*f*) keskkonnaõiglus

Umweltwissen (*n*) keskkonnateadvus

Umwelthaftung (*f*) keskkonnavastutus

Umweltindikator (*m*) keskkonna-

indikaator

Umweltinformation (*f*) keskkonnainfo

Umweltmanagementsystem (*n*) kesk-

konnajuhtimissüsteem

Umweltmonitoring (*f*) keskkonnaseire;

keskkonnamonitooring

Umweltökonomie (*f*) keskkonnaökonoomika
Umweltpolitik (*f*) keskkonnapoliitika
umweltpolitisches Instrument (*n*) keskkonnapoliitika vahend
Umweltraum (*m*) keskkonнаруum
Umweltraumgesetz (*n*) keskkonнаруumi seadus
Umweltrisiko (*n*) keskkonnarisk
Umweltrisikobewertung (*f*) keskkonnariski hindamine
Umweltschutz (*m*) keskkonnakaitse
Umweltstandard (*pl*) keskkonnakvaliteedi standard
Umweltsteuer (*f*) keskkonnamaks
Umweltstrategie (*f*) keskkonnastrateegia
Umweltechnik (*f*) keskkonnatehnika
Umweltverträglichkeitsprüfung (*f*) (UVP) keskkonnamõjude hindamine (KMH)
Umweltzeichen (*n*) ökomärgis
Umweltzertifizierung (*f*) keskkonnasertifitseerimine
ungefährlicher Abfall (*m*) tavajätmed
Unterentwicklung (*f*) alaareng
Veränderung (*f*) **der Konsumgewohnheiten** tarbimisharjumuste muutmine
Verbindlichkeit (*f*) vastutus (finantskohustus)
Verhütung (*f*) **von Umweltverschmutzung** saaste ennetamine
Vermeidung (*f*) **und Verminderung der Umweltverschmutzung** saastuse kompleksne vältimine ja kontroll
Verschmutzungsgebühren (*pl*) saastetasud
versteckte Subventionen (*pl*) varjatud subsiidiumid
Verunreinigung (*f*) saastus (reostus)
Verursacherprinzip (*n*) "saastaja maksab" -printsip
Verwalteramt (*n*) hoolivus

Vierte Welt (*f*) Neljas maailm
von der Wiege bis zur Bahre "hällist hauani"
Vorsorgeprinzip (*n*) ettevaatlikkuse põhimõte
Waldbetreuung (*f*) metsahool
Wärmepumpe (*f*) soojuspump
Wasserbilanz (*f*) veebilanss
Wasserkraft (*f*) hüdroenergia
Wasserstoffenergetik (*f*) vesinikuenergeetika
Wasserwirtschaft (*f*) veemajandus
Welt Natur Fonds (*m*) Maailma Looduse Fond
Weltcharta (*f*) **der Natur** Maailma looduskaitsesharta
Weltforstwirtschaftsrat (*m*) Metsaoholekogu (FSC)
Weltsauerstofffonds (*m*) Maailma Hapnikufond (MHF)
Wert (*m*) väärtus(hinnang)
Wertewandel (*m*) väärtushinnangute muutumine
Wiederherstellungskosten (*pl*) **des Ökosystems** ökosüsteemi taastamiskulu
Windenergie (*f*) tuuleenergia
Wirksamkeit (*f*) tulemuslikkus (efektiivsus)
Wirtschaftsindikatoren (*pl*) majanduslikud indikaatorid
Wirtschaftswachstum (*n*) majanduskasv
Wohlfahrt (*f*) heaolu
Wüstenbildung (*f*) kõrbestumine
Zahlungsbereitschaft (*f*) maksevalmidus
Zersiedlung (*f*) **der Städte** eeslinnastumine
Zivilgesellschaft (*f*) kodanikeühiskond
Zweite Welt (*f*) Teine maailm
zwischenstaatlicher Ausschuss (*m*) **über Klimaänderungen** Valitsustevaheline Kliimamuutuste Nõukogu, IPCC